Т. LXXVI. Р. 1907 кн. II. Рік XVI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСЬВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСЇМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

B. LXXVI. 1907. II B. XVI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 30/IV с. с.

Т. LXXVI. Р. 1907 кн. II. Рік XVI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСЬВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

B. LXXVI. 1907, II B. XVI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 30/IV с. с.

Зміст LXXVI тому.

Inhalt des LXXVI Bandes.

Inhalt voriger Bände siehe den ersten Band jedes Jahrganges.

„Архаггелови вѣщанињ Марїи“

і благовіщенська містерія.

(Проба історії літературної теми.)

Написав Др. Іляріон Свенціцкий.

Перед нами одна з найцікавійших тем християнської літератури, що злучила в собі месіянізм старого і нового завіта в одну нерозривну цілість. Приступаючи до огляду сеї теми, ми заздалегідь вилучуємо з неї всі питаня доґматичні та історичні о стільки, о скільки вони не мають звязку з історією красного письменства. Наша задача, прослідити розвій благовіщенської теми в її складових частях (мотивах) в літературі.

Роздивляючись у широкій „месіяністичній“ літературі староіндійських Вед, або Єгиптян, або Ізраільтян, ми так і хотіли би взяти на уваґу ідеольоґічний звязок оповідань про появу Крішни, що воплотив ся без волї мужа в утробу чистої прекрасної княжни Деванакі. Деванакі „боготворна“, подібно Марії — „величавій“, жиє в чистоті, прекрасна і мудрійша всїх женщин. Волею Магадеви, царя неба і землї, Сонця-сонць, призначена породити спасителя і учителя роду людського — Крішну, вона має дивний сон, як уся прояснїла, прошита промінем Вішни, а з кроплї крови, що впала з її чистого лона на землю, виросла на весь світ могутня винна лоза, до якої сходили ся люди покріпляти ся плодом небесного дерева. Переслїдувана царем тьми і зла Кансою, Деванакі втїкає до старців пустинників, де під тїню „дерева житя“ має чудове видїнє: небо відчинилось, а сам Магадева, Сонце-сонць, в цїлім блиску своєї могучости, зійшов серед дивних звуків небесної гармонії на землю, нахилив ся над чистою дївою і проняв її промінем житя. Діва почула дрож ві всїм своїм єстві і почала Сина Божого. — Привіти старців перед і по зачатю, се одно чудове величанє: „радуй ся вибраннице спасенія, покірна і смирна серцем. В твоє лоно вникнув промінь божого

сьвітла, чистий дух всесьвітної душі, в тобі він прийме вид чоловіка і побідить смерть, побідить ворогів, а земля і небеса наповнять ся радостю, а звізди і небесні сьвітила померкнуть при його блиску. Прийде Він — воплочене Нескінчености, Всемогучости, Мудрости і Красоти, Він — все ві всїм... І все земне, цьвіти, ростини, дерева, люди, женщини, діти, невольники заспівають пісню радости, бо Він — пан всесьвіта. Прийде Він солодший від меду, чистїйший від баранця без плями, з устами діви, і всї серця наповнять ся любовю...". По зачатю стрітив її найстарший пустинник словами: „Діво-Мати, привіт тобі. Ти мати нас усїх, бо породиш Того, що відродить нас усїх... Назвеш його Крішною — сьвятим..."[1]).

Та на таке трактоване нашої теми, рівно як на пошукуване звязків християнського Благовіщеня з оповіданями пізнїйшого буддизма про безсїменне почате Будди, або з епізодами з мітів про Ізиду, що породила Гора, местника вітцю, без участи умершого Озіріса[2]), або в біблїйних оповіданях про появу ангела Авраамовій рабинї Агари (Бит. XVI, 714), якій він прорік сина Ізмаїла, або неплоднїй жонї Маноя, якій звістив сина Самсона-Назорея, що вибавить Ізраїля від Філїстимян (Суд. XIII, 3—23) — не позволяють нам рами нашої студії. Ми займемось виключно памятками християнської літератури славянських народів. Щоб одначе знайти звязок між літературними оброблениями сеї теми у православних і католицьких Славян, та знайти розвязку деяким питаням, звязаним в византійсько-славянським памятником, нам прийдеть ся присвятити осібну часть студії оглядови західно-европейської містерії. При тім треба вилучити спеціальні питаня, як про Дійство Пророків, або про Райський процес, що — хоч в деяких творах вяжуть ся з нашою темою, але тільки посередно. Так само годї було заняти ся рішенем питаня про авторів одного-другого византійсько-славянського слова. Нас цікавила більше судьба самої літературної теми і її поодиноких мотивів, як історично-бібліографічні питаня.

В старинним церковнославянським (болгарським, сербським, руським) письменстві стрічаємо два слова на Благовіщене під іменем Івана Златоуста, що звертають на себе увагу читача живим діальогом архангела Гавриїла з Господом а потім з Марією. Се: „Пакы

[1]) Гл. Atharva-Veda та Paul Koch — Mythen und Sagen der Bibel und ihre Uebereinstimmung mit der Mythologie der Indogermanen. Berlin 1907, Глава die Paradieses-Sage (und Sündenfall — авт.) с. 41—43.

[2]) Див. про ті звязки E. Lucius, Anfänge des christlichen Heiligencultus, Tübingen 1904 — відділ про Марію.

радости благовѣштение"[1]) і „И црьскыхъ таинъ праздьньство праздьньствоуемъ днсь..."[2]). З XV в. стрічаємо в русько-славянських Прологах і Торжественниках слово на той самий день Івана Дамаскина з допискою в заголовку „сѫть же здѣ гли бѫквамъ гречьскимъ архаглови и бгдчни вѣщания отвѣти" що починаєть словами: „Нынѣшнемѫ чтномѫ и цркомѫ собранию свѧтаомѫ и чюдномѫ вспоминанью..."[3]).

Вже побіжне прочитане і порівнане сих слів переконує нас, що перше се немов вступ до обох, а останнє як би завершене попередніх. Грецькі тексти двох перших слів містять ся під іменем Золотоустого, а третє слово тілько раз під іменем Івана також Золотоустого, а не Дамаскина, зрештою під іменем Германа патріарха[4]).

Вчитуючись в сї слова-діальоґи і порівнуючи їх один з одним та з канонічними текстами євангелій Луки (I, 26—45) і Матвія

[1]) Супрасльская рукопись, издалъ С. Северьяновъ, Спб. 1904, с. 243—251. Крім того в перґам. Торжественнику XIV в. Збірки Хлудова л. 311—12 (А. Поповъ, Описаніе 406 ст.); Леонидъ, Рукописи гр. Уварова, н-ри 1045—148 об., 1056—73, 1772—220, всї XV в., 1775—99 об. XV—XVI в.; Яцимирскій, Описаніе славянскихъ рукописей румынскихъ библіотекъ: ст. 473 — Нац. Муз. 368, XV в. л. 192; 744 ст. Ням. м-ря н-р 21 поч. XV в. л. 345; 748 ст. н-р 79 XV в. л. 73; 756 ст. н-р 15 пол. XV в. л. 219; Макарія Минея — четья, март л. 600; Востоковъ, Описаніе Румянц. Музея: Торжественник XVI в. н-р 434 л. 390, нр. 436 л. 199 об., н-р 435 XV в. л. 307.

[2]) И. И. Срезневскій, Древніе памятники русскаго письма и языка, Спб. 1863, с. 192—5 із перґам. Златоструя кін. XII в., крім того там, де й попереднє: ркп. гр. Уварова 1045 — 143 об., 1056 — 53 об., 1058 — 590 об., 1775 — 105 об. (XV—XVI в.); Нац. Муз. 368, Ням. м-ря н-р 15 — 226 л.; Макар. Мінея-четья, март л. 591 об. об. і 623 об.; Востоковъ, Описаніе, н-р 434 Торжеств. XVI в. 378 л.

[3]) Видано по перґам. Збірнику XV в. н-р 78 Б-ки св. Синода — Обществом любит. древн. письменности н-р XII, 1877 р.; Москов. Синод. Б-ка: в Торжественнику 1675 р. н-р 213 (3 об.); Румян. Муз. (Востоков, Опис.) н-р 434 — 393 л.; ркп. гр. Уварова (Леонид) н-р 1046 XVI в. к. 295 об. — 325, н-р 1056 XVII в. л. 59—73, н-р 1777 з 1514 р. 185—205; Макар, Мінея-четья, март 605 л.; Мінея-четья 1553 р. (Н. Поповъ, Рукописи новоспасскаго собранія Моск. Синод. Б-ки I, ст. 88) л. 216 об.; Яцимирскій, Нац. Муз. н-р 368 XV в. — 177 л., н-р 329 XVII в. 244 л.; Ням. м-ря н-р 15 пол. XV в. 171—185 л.

[4]) Migne - Patrol. gr. t. 98 col. 320—340, гл. Monitum.

(І, 18—25), переконуємо ся, що всї три статї оперті не тілько на них, але і на апокріфічних текстах Первоєвангелія Якова і Житя Богородиці. Нарештї сї слова мають деякі звязки з давною византійською гимнольоґією, що могла передати їм поетичну живість і мімічно-образову яркість своїх пісень. Останнїм займемо ся о стільки, о скільки позволить нам на се наша задача — прослїдженє лїтературної історії благовіщенської теми.

I.

Благовіщенє в канонїчних і апокріфічних текстах. Гимнольоґія.

Епізод благовіщеня ангела Марії містить ся в євангеліях Луки[1])

---

[1])—[2]) Текст подаємо в перекладї Кулїша-Пулюя, знайшовши його цїлком вірним в порівнаню з критичним грецько-латинським „Novum Testamentum" Нестле.

[1]) 26. Місяця ж ше́стого післа́в Бог а́нгела Гавриі́ла в го́род Галиле́йський, зва́ний Назаре́т,

27. до діви, зару́ченої чоловікові, на имя́ Іо́сифові, з до́му Дави́дового; а имя́ діви Мари́я.

28. И прийшо́вши а́нгел до не́і, рече́: Ра́дуйся, благода́тная, Госпо́дь з тобо́ю; благослове́нна єси́ між же́нами.

29. Вона́ ж, поба́чивши іого́, вжахну́лась слова́ми іого́, та й поду́мала, що б се було́ за вита́ннє таке́.

30. И рече́ а́нгел ій: Не ляка́йся, Мари́є: знайшла́ бо єси́ ла́ску в Бо́га.

31. И ось зачне́ш ти в утро́бі твоі́й, и вро́диш си́на, и нарече́ш имя́ іому́ Ису́с.

32. Сей бу́де вели́кий, и Си́ном Ви́шнёго зва́тиметься, и да́сть іому́ Госпо́дь Бог престо́л Дави́да, отця́ іого́:

33. и царюва́тиме він над до́мом Яковоbим по віки, и ца́рству іого́ не бу́де кінця́.

34. Рече́ ж Мари́я до а́нгела: Як бу́де се, коли́ чоловіка не зна́ю?

35. И озва́вшись а́нгел, рече́ ій: Дух святи́й на́йде на те́бе, и си́ла Ви́шнёго отінить тебе́: тим и, що вро́диться святе́, зва́титься Си́ном Бо́жим.

36. И ось Єлизаве́та ро́дичка твоя́, вона́ тако́ж зачала́ си́на в ста́рості своі́й, и се ше́стий мі́сяць ій, зва́ній непліднóю.

37. Бо не бу́де неможли́ве у Бо́га вся́ке сло́во.

38. Рече́ ж Мари́я: Се раби́ня Госпо́дня: неха́й ста́неться мені́ по сло́ву твоє́му. И пійшо́в від не́і а́нгел.

39. Уста́вши ж Мари́я ти́ми дня́ми, пійшла́ шви́дко в підгі́ръє, у го́род Юдин;

і Матвія[2]), що взаїмно доповняють себе. Лука описує докладно час, місце, зміст і вражінє благовіщеня; Матвій приймає сей факт чи-то вже звісним, чи меньше важним, бо відразу говорить, що обручницю Йосифа знайшли як почала від сьвятого Духа. По сім одначе він переходить до короткого представленя дальших подїй, говорячи про

40. и ввійшла́ в госпо́ду Заха́риіну, и вита́лась із Єлизаветою.
41. И ста́лось, як почу́ла Єлизаве́та вита́ннє Мариіне, ки́нулась дити́на в утро́бі ії; и сповни́лась Єлизаве́та Ду́хом святи́м,
42. и промо́вила го́лосом вели́ким, и рече́: Благослове́нна єси́ між же́нами, и благослове́нний плід утро́би твоє́і.
43. И звідкіля́ мені́ се, щоб прийшла́ ма́ти Го́спода мого́ до ме́не?
44. Ось бо, як дійшо́в го́лос вита́ння твого́ до уше́й моі́х, ки́нулась з ра́дости дити́на в утро́бі моії́.
45. И благослове́нна, що увірувала: бо сповни́ться, що ска́зано ій від Го́спода.
46. И рече́ Мари́я: Велича́є душа́ моя́ Го́спода,
47. и зра́дувався дух мій у Бо́зі Спа́сі моі́м,
48. що споглянув на смире́ннє слуги́ своє́і: ось бо від ни́ні блаже́нною зва́тимуть мене́ всі ро́ди:
49. бо зроби́в мені́ вели́ке Си́льний; и святе́ имя́ іого́.
50. И ми́лость іого́ від ро́ду до ро́ду на боя́чихся іого́.
51. Зроби́в си́лу руко́ю своє́ю; россипав го́рдих у ду́мках серде́ць іх;
52. поскида́в потужних з престо́лів, и підня́в уго́ру смире́нних;
53. голо́дних сповни́в добро́м, а бага́тих одісла́в у порожні́;
54. прийня́в Изра́іля слугу́ свого́, на спо́мин ми́лости,
55. (як промо́вив до батькі́в на́ших,) Авраа́мові и насі́нню іого́ по ві́ки. (Лука).

[2]) 18. Різдво́ ж Ису́са Христа́ ста́лося так. Ско́ро іого́ ма́тір Мари́ю зару́чено Іо́сифові, перш ніж вони́ зійшли́ся, достере́жено, що вона́ ма́ла в утро́бі від Свято́го Ду́ха.
19. Іо́сиф же чоловік ії, бу́дучи пра́ведний, и не хотячи́ осла́вити ії, хоті́в був по́тай відпусти́ти ії.
20. Та як він про се ду́мав, аж ось яви́вся іому́ вві сні а́нгел Госпо́день, глаго́лючи: Іо́сифе, си́ну Дави́дів, не бі́йся взя́ти до се́бе Мари́ю, жі́нку твою́: бо що в ній зача́лось, те від Свято́го Ду́ха.
21. И вро́дить вона́ си́на, и даси́ іому́ имя́ Ису́с; бо він спасе́ люде́й своі́х од гріхі́в іх.
22. Усе́ ж се ста́лося, щоб справди́лось, що промо́вив Госпо́дь че́рез проро́ка, глаго́лючи:
23. Ось ді́ва ма́тиме в утро́бі, и вро́дить си́на, и даду́ть іому́ имя́ Єману́іл, що пере́кладом есть: З на́ми Бог.
24. Прокинувшись тоді́ Іо́сиф од сна, зроби́в так, як а́нгел Госпо́день повелі́в іому́, и взяв до се́бе жі́нку свою́;
25. и не знав ії, аж по́ки вона́ вроди́ла си́на свого́ перво́рідця, и дав іому́ имя́ Ису́с. (Мат.)

сумнїв і постанову Йосифа відпустити Марію. Крім сих скупих вісток про благовіщенє Новий Завіт не подає нам нїчого більше[1]). Не дивниця проте, що старохристіанське письменство не лишило сеї важної хвилї акту відкупленя без ширшого оброблення. Його маємо в апокріфах.

І так Первоєвангеліє Якова розповіло про два благовіщеня — Аннї, матери Марії (гл. III) і самій Марії (гл. XI) значно ширше. Мало того; воно вміє оповісти про два благовіщеня Марії — біля криницї і в кімнатї — так ясно і подрібно, що се оповіданє опісля явило ся головною основою церковних творів про сю подію. Та не одно тільки благовіщенє, але й дальші події, як страх вагітної Марії перед синами Ізраіля (кон. XII гл.), здивованє і сумніви Йосифа на вид непраздної діви-обручницї (XII—XIV гл.), суд старших при помочи „воды обличенїа“ над мнимими винуватцями, що зломали закон Мойсея, над Йосифом і Марією (гл. XV—XVI) — все те описано дуже докладно в Первоєвангелію[2]). Не меньше докладно передані сї події, на підставі Первоєвангелія, в латинськім євангелію про рождество Богородицї (Thilo 332—6, гл. IX—X).

Зваживши, що згадані тексти описують всї ті події зі щирим релїґійним чутєм, ми цїлком не здивуємо ся, подибуючи немало відгуків сих апокріфів в творах церковних письменників і іконописцїв. До тих, що користували ся сими апокріфами, належать такі церковні письменники, як Григорій Ніський, Епіфаній Кипрський, Андрій Критський, патр. Герман I, Іван Дамаскин, Фотій[3]). Нїчого дивного проте, що часть сего апокріфічного елєменту полишила на давнїй христіянській гимнольоґії Благовіщеня тривкий слїд, який заховав ся з нею доси в церковнім богослуженю. Вкажемо тут тільки на деякі місця служебної Минеї[4]). В передпразник

---

[1]) Подрібний розбір євангельського текста Луки (I, 26—38) находимо в книжці дра O. Bardenhewer, Mariä Verkündigung. (Biblische Studien X, 5). Freiburg in Breisgau 1905. Книжка історично-доґматичного змісту цікава де-чим і для історії лїтератури.

[2]) Thilo, Codex Apocryphus novi testamenti, 215—235, 366—373; Порфирьевъ, Апокрифическія сказанія о новозавѣтныхъ лицахъ и событіяхъ 142—4 ст.; др. І. Франко, Апокріфи II, 36—46 ст.

[3]) гл. Thilo, op. cit. LXIII—LXVII, де находимо докладні вказівки о кождім письменнику. Про апокріфічні елементи в Мінеї-четї Макарія і Дмитрія Ростовського гл. в статї А. Кирпичниковъ, Сказанія о житіи Дѣвы Маріи, ЖМНпр. 1883, іюль 28 сл. нотки.

[4]) Користуємось рукописом XVI в. Церковного Музея у Львові н-р 139 F. З грецьких миней мали ми під руками Венеціанське виданє 1778 р. і Атенське 1895 р.

Благовіщеня в 3-ій стихирі на „Господи воззвах“ піснопівець вложив в уста архангела Гаврила довший привіт Марії, який не має нічого спільного з евангельським текстом. Ось сей уступ: „Гаврїил аггль к' тебѣ всенепорочнаѧ гавленно прїидет и въпїет тебѣ: радуисѧ клѧтвѣ раздрѣшенїе. падших възванїе. радуисѧ едина избраннаѧ богови бывши. радуисѧ одушевленныи слнца юблаче. въспрїйми бесплотнаго въ оутробѣ въселитисѧ въ тѧ хотѧщаго“. На „слава и нн҃ѣ“: „Благовѣствует гавриил юбрадованнѣй днес. радуисѧ неневѣстнаа отроковице, неискоусобрачнаѧ. не дивисѧ странномоу възору. и не оужасайсѧ, архаггль бо есмь. Змїи прельсти евву иногда, нн҃ѣ благовѣствую тебѣ радост. и пребудеши нетлѣнна и родиши господа чистаѧ“. В 6-ій пісні канона (твір Георгія і Теофана) архангел звертаєть ся до Марії з ось якими словами: „Не юпалит, не оужасаисѧ юнюдь, оутробы твоеѧ югнь божества юнюдь, ютроковице. Коупина бо древле въюбражааше горѧщи никакож опалѧема пречистаѧ“. Колиж передпразник випаде в суботу або неділю, то на малій вечірні в 1-ій стихирі „великыи архаггель“ звертаєть ся до Марії з такими словами: „не оужасайсѧ мене, царева архистратига. юбрѣте бо благодать, юж погуби евва пер'вѣе прѣмати твоѧ. и зачнеши и родищи юцу единосущнаго“. На се в 2-ій стихирі такий одвіт Марії: „Страшно есть слово твое и зрѣнїе. странны твои глаголы и възвѣщанїа: да не прелестиши мене. ютроковица есмь брака незнающи. глаголеши гако зачну неюбименнаго, и како вомѣстит оутроба моѧ, егож величїа небеса вомѣстити немогоут?“ В 2-ій стиховні співають: „что твое виденїе югненно. гаврїилоу чистаѧ со оудивленїем реч. что твое достоинство и словесем сила. дѣтотворенїе провозвѣщаеши ми. азже искоуса мужеска нестѧжах. словесы лестиши мене. не прелстиши чл҃че. гакож прежде евву праматер змїи лестивый“. Мотив страху перед обманом стрічаємо і в 2-ій стихирі на благовіщенській вечірні: „Гавлѧещи ми сѧ гако чл҃къ... и како вѣщаеши глаголы паче чл҃ка. со мною рекль еси богу быти. вселитис во оутробу мою и како буду глагодими вмѣстилище пространноу и мѣсто свѧщенїѧ. иж на херувимѣх восходѧщемоу. да мѧ не прелстиши лестїю. небо разумѣх сласти. бракоу есмь непричастна. како оубо ютроча рожду“. На „слава и нн҃ѣ“ стрічаємо той сам мотив, та вже яко хвилевий сумнів самого благовістника, що „пришед въ назарет помышлѧаше въ себѣ, чудеси оудивлѧѧсѧ. гако како иже въ вышних непостижим сын ю дѣвы раждаетсѧ. имѣай и престол небо и подножїе землю. въ оутробу вомѣщаетсѧ женскую. нанже шестокрылатаѧ и многоо-

чітаѧ възирати не могоут. словом єдинѣм ѿ сеѧ въплотитисѧ благоизволи. бжїе ест сло҃в настоѧщее. что оубо стою и не гл҃ю дв҃ици. радоуйсѧ обрадованнаа гь стобою. радуисѧ чт҃аа дв҃о. радуисѧ невѣсто неневѣстнаа. радѹисѧ мати животѹ"¹).

Наведені взірці благовіщенської гимнольоґії показують нам досить ясно, що текст канонїчного євангелія послужив тільки канвою, на якій піснопівцї виткали ряд майстерних ріжнобарвних образів, запозичених з буденного житя. Такими самими прінціпами водили ся також автори апокрифічних оповідань, представивши зачудоване непорочної Марії на слова ангела, потім приняте його пояснень, та чисто-людське здивоване старого Йосифа на вид зачавшої обручницї.

Нам остало ся звернути ще увагу на головну часть благовіщенської служби — на канон. Новійша печатна грецька минея називає його „*ποίημα Ἰωάννου μοναχοῦ*"; наш рукопис називає автора Теофаном († 843), який написав шість пісень сего канона, а тільки останні три зложив Іван Монах-Дамаскин († 780). Перший ірмос канона: „Ѿверзѹ оуста моѧ и наполнитсѧ дѹха. и слово ѿригноу *(ἐρεύξομαι)* црци мт҃ри и ꙗвлю҃с свѣтло торжествѹа и въспою радуисѧ тоа зачатїе. да поет ти вл҃дчице движа свирѣл дх҃овно(у)ю давидь праѿц твои. послѹшаи дщи радованнаго гласа ѿ агг҃ела. радост бо възвѣщает ти неизгл҃аннѹю" — служить нїби прольоґ, за яким слїдує вже діальоґ Богородицї з Гавриїлом. В грецькій минеї так і надписано червоною краскою — *ὁ ἄγγελος, ἡ Θεοτόκος*; в славянській сї заголовки пропущені.

В канонї розвинені ті самі мотиви, що і в піснях передпразника. І так у третій піснї знаходимо такі слова Богородицї: „Моѧ прамати прїемши волю ѕмїиноу, пища бж҃твеннаѧ изгнана бысть, тѣмже и азъ боюсѧ цѣлованїѧ ти странна. стыдѧщисѧ поползенїѧ". На се одвічає ангел: „Божїй предстател послан єсмь. божественный повѣдати тебѣ совѣт. чтосѧ мене боиши пренепорочнаѧ, иж па҃ч тебе боѧщагосѧ. что ми говѣеши владичице, говѣющѹ ми тебѣ чт҃но". В четвертій піснї Богородиця висказує своє здивоване, як може статись, щоби она зістала ся чистою дївою і по різдві, на що одвічає ангел: „Страхо҃м ти ꙗко рабь госпожи предстою со боѧзнїю дѣво нынѣ смотрити стыждѹсѧ тебе. ꙗко дождь на рѹно сонїйдет на тѧ слово ѿчее. ꙗкоже изволи". В 5-ій піснї находимо таку знаменну строфу, вложену в уста Богородицї. „Разумѣти не могѹ твоих словесъ испытанїѧ. чѹдеса бо быша

¹) Пор. низше Супрасльський рукопис 248.

мнюжицею. божественною силою дивна бываема. притчей юбразы законныи. родилаж дѣвица неискꙋсомꙋжна николиже". В 6-ій пісні канона Богородиця висказує радість з приводу чуда і будучого спасїня. Восьма пісня коротко переповідає попередні; вона очевидно була додана тільки для доповненя канона. Ся пісня надписана в нашій рукописи „пѣс И ірмос ко҃ма а҃". — „Слыши штроковице дво чтая, да речет оубо гавріиль совѣт вышняго древній истинныи...". Дальші строфи, се знов діальоґ Богородиці з ангелом: „Мысль всяка побѣждается земных Ѿвѣща дѣвица. ищꙋщія же ми вѣщаеши преславная. чꙋхъ словеса твоя и оубоя҃ся дивящися да не лестїю мя яко еввꙋ дале послеши Ѿ бг҃а... Се тебѣ недооумѣнное раздрѣшится реч ко сим гавріил. добрѣ бо рече не оудобь постыжима. словесем твоихъ оустен повиноующеся. прочее неневѣрой якоже мечтанїю, якож вещи вѣрꙋй... Законъ сьй Ѿ бога е҃с члком, непорочная абїе реч, юбщею любовїю рождество происходитъ. не знаю бо сꙋпрꙋжника страстемъ Ѿнюдъ. како оубо глаголеши яко рождꙋ. боюся еда лестїю глеши... Глаголы яж ми вѣщаеши чтая, аггль пакы ре҃ч. юбычаи е҃с рождества члком сомертном, сꙋщаго бога тебѣ юбѣщевало. нач словаж и сомысла. въплощаема також вѣст истебе... Являеши ми ся истиннѣ глагольник, приложи дѣвая, радости бо юбщая пришел еси вѣстник. дꙋшꙋ очистих со тѣлом. якож глаголь твои бꙋди мнѣ. да воселится въмя богъ...".

Канон арх. Гавриїла, твір Йосифа, співаний 26 марта, змістом і будовою подібний до благовіщенського.

Для повноти сього огляду церковної благовіщенської гимнольоґії з слїдами апокрифічних елементів, звернемо ще увагу на акафіст пресвятій Богородиці, зложений ок. 630 р. Серґієм[1]). Початок його: „Совѣтъ предвѣчный Ѿкрываяй тебѣ отроковице, гавріил предста тебе лобзая и вѣщая... Являеши ми ся яко чл҃къ, рече нетлѣнная... Богъ идеже хощет побѣждается естьва чинъ..." війшов в канон, а впрочім його зміст до 4-го кондака той сам, що і в каноні. Наведемо хиба 4-ий кондак, де говорить ся про відносини Йосифа до Богородиці по зачатю: „Бꙋрю внꙋтрь имѣя помышленїй невѣр'ных' цѣломꙋдренный Іюсифъ смятеся ко тебѣ зря небрачно' и бракоюбрадованнꙋю помышляя, непорочная; оувидѣвъ

---

1) Christ et Paranikas, Anthologia graeca carminum christianorum, Lipsiae 1871, pp. 140—7; Алексѣй Поповъ — Православные русскіе акаѳисты, Казань 1903 р., 22 сл. і 451 сл. (подрібний зміст).

же твое зачатіе ѿ дх҃а ст҃а рече: аллилꙋїа". Мотив сумнївів Йосифа в канонї стрічаємо тільки один раз, в сідальнї третьої піснї: „оудивися ішсифъ паче естественное зря и вънимаше мыслію рꙋновнаго дожда, въ безсѣменнѣм зачатіи твоем...". Значно яснійше зазначено відношенє Йосифа до Богородицї в стихах на „Гд҃и возвах" вечірнї передпразника Рождеству 24 грудня: „Не стени иωсифе зря моих ложеснъ. оузриши бо раждаемое ѿ мене и възрадуешися. и яко бг҃а поклонишися, бц҃а гл҃ше ко своемоу обрꙋчникоу идꙋщи рωдити хт҃а". — На 1-ім часї того-ж дня співають такий стих: „Си гл҃етъ ішсифъ ко дѣвици маріи. что дѣло се еже во тебѣ вижоу. недооумѣю и дивлюся и оумом оужасаюся. ѿтай оубо ѿ мене бꙋди воскорѣ маріе. Что дѣло се еже видѣх вмѣсто чести стоуд. вмѣсто веселіа плач. вмѣсто еже хранитися оукоризноу ми принесла еси. К'томоу не терплю поношеній члч҃еских, ибо ѿ ієрей и ѿ цркве яко непорочнꙋ гд҃ню тя пріахъ". А хоча на 3-ім часї по стиху „Гд҃и оуслышах слоух твои" — Йосиф говорить: „азже про҃ки испытах и вѣсть пріем ѿ аггла, оувѣрихся яко бога родит марія неисказанно..." на 9-ім часї всьо таки співають: „Егда иωсифъ къ дѣвици печалію оуязвляшеся, ко видлешмоу идый въпіа конемоу. Что зря мя непраздꙋ дряхлꙋеши и смꙋщаешися. не разумѣю вещъ еже ω мнѣ страшнꙋю тайнꙋ. прочее ѿтложи страх весь. преславное сомышляя. Богъ бо сонійде на землю милосердіа ради въ оутробѣ моей нн҃ѣ. аще и плоть воспріа҃ ест. егож раждаема оузриши...".

Коротка характеристика сеї гимнольоґії така: піснопівцї, хотячи живо передати так важний, але не меньше таємний для христіанства момент вчоловіченя Бога, ужили форми діальоґа, в який вплели свої власні гадки і поясненя, через що значно розширили рамки канонїчних текстів. Розширенє тих останнїх відбуло ся в дусї євангелія, крім хиба Йосифових сумнївів, перенесених з буденного житя творцем різдвяного канона ще на послїдню хвилю перед само Різдво.

В канонах иншим церковним святам знаходимо також зразки діальоґічної форми. І так — діальоґ війшов в основу 8-ої піснї канона Введеню в храм Богородицї (21 падол.) і пісень Романа Піснопівця передпразникови Різдва (24 груд.), головно трьох перших стихир на „Гд҃и возвах", піснї 9 канона, і пісень 7—9 канона муч. Евґенїї того-ж дня по однїй строфі. Особливо звертає увагу в згаданих піснях Романа поетичний діальоґ Богородицї з Ісусом про всї важнїйші подїї сеї памятної ночи, як про східних царів, пастирів, про дївочість, про божество народженого і про хвилеву потребу в вертепі.

II.

Благовіщенські слова.

Звязь наведених зразків благовіщенської гимнольоґії з такими ж словами Івана Золотоустого, що перейшли з византійського письменства в славянське (Супр. ркп., Златоструй XII в.) очевидна; з тим тільки застереженем, що супроти сумнівности авторства Івана Золотоустого[1]) нам ніяк ставити їх в сталу ґенетично-хронольоґічну, а тільки в ґенетичну звязь. Зміст обох слів вияснить нам се найліпше. — Слово „Пакы радости благовѣштениѥ“ складаєть ся як би зі вступу, в якім вказано на значінє святої памятки, противопоставлено материнство чистої дівиці гріхови Еви, звернено увагу на близше означенє часу „кыи' же мѣсяцъ шестыи“ і вказано на давні пророцтва о святкованій хвилї (Ісаія — діва родить, запечатана книга). По тім вступі слїдує опис самої події в виключно діальоґічній формі: Бога-Отця з Гавриїлом і слова Гавриїла до Марії. Бог-отець поясняє, що і як має стати ся — „оуготовахи ми слоухоу въходъ“ (Север. 248 — 11) і перестерігає посла „нъ не говори ни съмяти доушя дѣвици. Кротъко яви ся къ свитилиштоу“ (Север. 248 — 12, 13). Ангелу видало ся се порученє дуже загадковим „дивно дѣло прѣходитъ оумъ. ...иже херовимомъ страшьнъ и серафимомъ невидимъ. иже ѥсть аггельскымъ силамъ неразоумьно. обѣштаваѥтъ дѣвици самъ. своимъ лицемъ пришьствиѥ явити. паче же въходъ слоухомъ обѣштаваѥтъ ѥи. и осѫдивыи ѥѵгѫ дьштерь своѭ (м. б. ѥѭ) велми славити градетъ... то можетъ ли чрѣво вьмѣстити невьмѣстимаго...“. Сумніви ангела розвіяв Господь примірами з житя Захарії і Єлисавети, Сари, Ревеки, Анни. Але всї вони були люди, що давали людям житє, тому ангел питає „небесьстиї и земьстии коньци не вьмѣстят' тебе владыко. то како тя вмѣстить чрѣво дѣвиче?“ У відповідь Господь вказав на гостину св. Трійцї у Авраама, та на неопалиму купину Мойсея (250 ст.) Гавриїл сповняє волю Господа і являєть ся з благовіщенєм у Марії. Послїднє складаєть ся з 7-и величань „радоуи ся“, в яких показані головнїйші наслїдки і значінє події. Причім належить завважити, що в грецькім тексті (Migne, Patr. gr. t. 27 col. 795) нема уступа: „оуже ти неприязнь не оудобыѥт. идеже бо прьвѣѥ сѫпостатъ брань положи. тоу

[1]) Пор. Migne Patrologiae graecae t. 27, col. 791, Monitum in homiliam de Conceptione B. Virginis.

прьвѣє врачъ былиє прилагаєтъ. ѩдоуже начѧтъка исходъ съмрьть имѣ. тѧдоу же живот' выходъ животъныи сътвори. Женоѭ въз'драсте зълоє. и женоѭ истѣкаѭтъ лоучьшаꙗ" (Север. 251, стихи 1—8).

Слово „И цр҃ьскыхъ таинъ праздьньство празднъствоуємъ д҃нь"[1]) служить наче продовженєм попереднього. Ангел говорить в нім часто, одначе короткими реченями; зато Марії, в 1-ій перехідній частині [поява і віщованє ангела = 1), гадки самітної Марії, як би затаїти свій стан перед Йосифом = 2)], а Йосифу в останній (3) вложено в уста і думку много знаменних висказів, що поясняють слухачам і читачам „Слова" важність події. Сій частій переміні тих що говорять і короткости їх висказів завдячує слово значну живість, якої ніяк шукати в попереднім. Рівнож живійшим є се слово і під зглядом оброблених мотивів, що легко буде завважити вже з короткого змісту. — На привіт ангела: „Радоуисѧ бл҃годатьнаѧ", Марія підняла очи на нього і — здивована його виглядом, красотою — замітила, що так витати чисту дівицю не годить ся. Подумавши троха, вона велить йому відійти від неї: „не годѣ ми єси. мьню прельстити мѧ хощеши. ꙗко же єѹгоу мтрь бывшю вьсего рода. не предолѣєть доброта твоєго зрака съвѣсть єже къ ѡброучникоу моємоу имамъ". Іди звідси, повторяє вона, бо старець ревнивий, тож легко може стати ся, що „приѡбрѧщеши собѣ скърбь". Одначе ангел не переставав витати її словами „радѹйсѧ, обрадованна, Господь з тобою", і Марія просить його в дім „аще г҃а съ собою принеслъ єси скоро вълѣзи. и єго ради приде повѣдали". Ангел, очевидно, не війшов в дім, бо кількома стрічками дальше Марія говорить йому: „поне ѡ земьныхъ бесѣдѹєши. и прѣдь двьрьми клѣти моєꙗ стоиши". Предметом дальшої розмови послужив евангельський текст — родиш сина, він буде сильний, отець будучого сьвіта, син Вишнього, а ти, Мати — останеш дівою, і дасть йому Господь престол Давидів отця його, і він побідить смерть і воскресить мертвих; а війшов він в тебе слухом — додано уже з апокріфа. Сумніви Марії подиктовані їй чисто людською льоґікою: коли зачну сина, то тілько від Йосифа, але в такім разї, яким способом стане він великим — „ѡброучєникъ мои нищь єсть. азъ же оубога. зѣло имѣниꙗ нѣсть въ наю. селъ не имавѣ. рода нѣсть велика" тому і сину прійдеть ся платити дідрахму податку. Іди, чоловіче, не го-

[1]) Див. И. И. Срезневскій, Древніе памятники русскаго письма и языка, Спб. 1863, с. 192—195, із Златоструя кон. XII в.

вори мені земських річей, щоб Йосиф не покинув мене, а тобі не відрубав теслею голови, бо ніяк повірити тому, щоб безплотне змішало ся з плотію. Зрештою, що ти обманюєш мене — явно уже з того: раз називаєш його сином Вишнього, а раз Давида; обіцюєш йому вічне царство, а чи-ж можливе безсмертне смертним? Ангел одначе переконує Марію в безпідставности сумнївів. По відході ангела Марія „мышлѧшє повѣдѣ ли Иѡсифови. или съкрыю пачє таиноу сию. аще ли сългалъ пришьдыи. почьто ꙗзыкъ старьчь на сѧ наоущаю“. Коли материнство стало вже замітне, вона „многы ризы на чрѣво възлагашє Иѡсифа хотѧщи оутаитисѧ. нъ нє можє градъ вьрхоу горы оукрытисѧ стоꙗ“ (Срезн. 193). Видячи се Йосиф „чрѣва дв҃ча хотѧ въпрашати и оумлъчати ноужашєсѧ. досадити хотѧшє ꙗко продавъшю дѣвьствєннаго съсоуда“. Але не питав Марію Йосиф, тільки бив ся з гадками, бо „лицє дв҃чє, оустроєниє дв҃чє, ѡчи дв҃чи, смѣхъ дв҃чь, бесѣда дв҃ца. а чрєво нє дв҃чє нъ мт҃рьнє. скрыю... или ѡбличю Марию, срамота бо ѡбьща єсть... въпрошю ли ю, или... иждєноу...“. І став її вкінці з гнівним лицем випитувати, хто отець дитяти, обіцюючи їй прощенє, бо „ꙗко жєна въ такоу любъвь въпадъши“. Коли Йосиф не вірив її словам, що зачала без отця, тоді Марія звертаєть ся в скорбній души до благовістника-ангела: „Къдє єси нынѧ вѣщавыи мънѣ радоуисѧ, въ коємъ мѣстѣ въдварѧєшисѧ рьци да тоу пришьдши ѡбѣшюсѧ твоєи выи“... прийди і скажи старцю, чий син зачатий, „нє търплю бо старьцѧ ръпъчющꙗ коуꙗющa скърбѧщa“. Ангел сповняє волю Марії і являєть ся Йосифови (Срезн. 194.).

Коли порівнаємо мотиви наведеної вище гимнольоґії і сих обох слів, то переконаємось, що вони зістались однакові як в що-йно переповідженім слові, так і в піснях служби дню: страх Марії при несподіваній появі молодця, її соромливе заклопотанє на його привіт — поцілуй, невіра в можливість обіцяного чуда, її страх, щоб не впасти жертвою обмана, як се колись сталось з праматїрю Евою, бажанє не огірчити старого обручника і не виставити на поругу благовістника; нарештї чисто людські міркованя Йосифа, що знає строгий закон Мойсея для блудників і блудниць, а за блудника — на старости літ — він не хоче уходити.

Не то належить сказати про поетичне оброблене сих мотивів. В гимнольоґії вони часто повторяють ся в досить звичайних словах, наче на те, щоб в вірних утвердити повне розуміне сеї незвичайної події. Тому то головною основою сих пісень стали тексти старого і нового завіта з невеликою примішкою образів з людського житя, чим творцї пісень тілько приступнїйше і наглянїйше представили

подію. Нарешті не без впливу зісталось і те, що служба благовіщеню походить від кількох творців. Нічого такого не знаходимо в повисшім благовіщенськім слові. Воно продукт одної творчої мисли поета, що поставив собі цілию представити сю величаву подію на підставі канонічних текстів Луки і Матвія, при чім осьмілив ся ужити і ті образи власної творчости, які йому на кождім кроці малювали євангелія. Тому то поет звертає увагу на красоту віщуна, котрої не могла не замітити і Марія, хоч налякана і засоромлена; він представляє і невіру, і боязнь Марії бути обманутою — та зі спору виходить, що вона взагалї бажає і годить ся стати матїрю. Тут виявив ся в авторі поет-реалїст, який ще яркійше виступив в невеличких картинах, коли Марія вказує на своє убожество та на смертність людей — коли то віщун говорив їй про царство і всемогучість її сина, та нарешті, коли Діва стараєсь убранем укрити будуче материнство. Не меньшим реалїстом виступив автор в дальшім описї сумнївів Йосифа і його готовтости пробачити своїй обручниці провину, що по його мисли „яко женщина зблудила“, коли вона тілько вкаже йому виновника. Апострофи Марії до благовістника не постидав ся би ні один великий поет.

Ще одна увага про звязок сего слова зі службою дню. Як богородичним піснопівцям хотіло ся звеличити Богоматїр, а неменьше і пояснити вірним тайну спасенія, так і творцю слова не лишалась чужою та ціль. Її сповнив він чи не лучше, як перші — бо дав одноцільний літературний твір, зложений відповідно до всіх правил льоґічного розвою події.

Перше благовіщенське слово лишили ми на боцї, бо воно вже в своїй основі належить до иншої ґрупи. Поетичного в нїм мало, виявши прекрасні образи, як може поміститись необ'ятне в маленькій утробі, або про горячий соняшний промінь, що опалить дівичу утробу, та степеноване образу в 7-и „радуй ся“ сказаних ангелом Марії. І не дивно — ціль автора була представити сам початок, причину благовіщеня. Тому то він переносить нас в небо на ту хвилю, коли Бог-Отець дає наказ свому служителю Гавриїлу удатись з благовістом в Назарет. Не легко зрозуміти чоловіку сю тайну — се знав автор, тому то він велїв і самому ангелу також незрозуміти її. Зісталось одно: сам Господь мав пояснити сю тайну ангелу, а через нього і разом з ним своїм вірним. З так поставленої задачи автор вивязав ся за помочию сьвятого письма, котре він — здає ся — використав тільки для одного доказу про можливість материнства без отця, себ то чистій діві стати Богоматїрю.

Архаггл҃ови и бг҃ородичны вѣщанїа и ѡвѣты[0]).

(241 об[1]) придѣмъ убо прочее къ бж҃твенному бл҃говѣщенїю архагг҃ла гаврїила и услыши[м] еже к' непорочнѣи увѣраѧ гл҃аше. Слыши преславнаа[01]) словеса утаенная вышняго. слыши се зачнеши во чревѣ и родиши сн҃ъ и нареч҃ши имѧ ему іс҃[02]). уготовисѧ прочее на х҃во пришествїе прїидо[х] бл҃говѣстити щадимая[1]) тобѣ. преж[д]е слѡ[ж]нїа мирову.

бц҃а. Ѿиди града моего и ѿчьствїѧ чл҃че ѿиди, и тощно[2]) моеѧ ѡстависѧ хыжа. далече ѿбѣгни ѿ пре[д]дверїа моего гл҃ѧи ми. и нетаково бл҃говѣщенїе моему смирению приноси[03]).

агг҃лъ. Сьвѣ[т] древнїи исполнити хотѧ бг҃ъ[3]) и восхотѣвъ помиловати заблу[ж]шаго чл҃ка чл҃къ быти изволилъ есть. и почто прочее мое непрїемлеши целованїе съ всѧкою радостїю ѡбрадованнаѧ[04]).

бц҃а. Видѧщ[и] юноше бл҃говиднаго неѡписаннагѡ[4]) зрака твоего, и ѡбразу свѣтозрачїе. и гл҃ы твоа слышу еже николи[ж] слыша[х]. и мню ꙗко прелсти[т] мѧ пришелъ еси[05]).

агг҃лъ. Разумѣи ꙗвѣ и увѣрїсѧ. (241 об.[2]) ꙗко ѡбаче азъ въ ужасѣ бы[х]. узрѣвъ таковую твою бг҃онаписанную красоту и видѧ тѧ прочее славу гн҃ю увѣдую быти в'тобѣ[06]).

бц҃а. Ꙗзыка егѡ[ж] невѣдѣ[х] услышахъ и ѡбраза егоже никог[д]а же видѣхъ виж[д]у. и како не ужаснусѧ. и трепетна буду. зане ѡброученика праве[д]на стѧжа[х]. и неѡбыкѡ[х] стуж[д]имъ ѿну[д] бесѣдовати.

агг҃лъ. Прїими убо бл҃говѣще[н]ꙗ радость досточюдную и похвалу тобѣ по[д]лѣп'ную. истебе бо рожаемы и сн҃ъ вышнѧго наре[ч]тсѧ[07]). и тобою пресТ҃ою па[ч] бл҃гостынѧ носимь будеть.

бц҃а. Боюсѧ и трепещу таковы[х] словесъ неп'щую ꙗко и ину ѥвву прельстити мѧ хощеши. азже нѣсть. да ꙗко ѡну

---

[0]) Заголовок беремо з Макарьевскої Четї-Мінеї, (ркп. F⁰ в Археоґрафічній комісії в С-Птб.) март л. 605; текст із Зборника поч. XVI. в. Nr. 1. Музея А. С. Петрушевича у Львові, гл. наш Опис (в Укр.-рус. Арх. I.) ст. 19—20.

[1]) τὰ προῤῥηθέντα. [2]) σπουδῇ — cito.

[3]) в грецькім тексті ὁ φιλάνθρωπος, φιλανθρωπίας ἀγαθότητι 321.

[4]) ἀξιογράφιστον κάλλος 324.

[01]) Торж. XV. в. — прекраснаꙗ. [02]) Лука 1, 31.

[03]) Пор. стихира передпразнику. [04]) пор. початок Акафіста.

[05]) Акафіст 6[1], Сревн. 193; в грецькій Мінеї Вен. 1778 читаєм: ...λόγοις δολίοις με.“, що в слав. ркп. Мінеї Церк. Музея передано: „хощеши прельстити мѧ“.

[06]) пор. вище стихиру і Север. 248. [07]) Лука 1, 35.

прел'стиши[1]). како оубω целꙋеши ωтроковицю ꙗже николи же видѣлъ еси[0]).

аг̃глъ. Бл̃говѣстоую ти радость бл̃говѣщениꙗ. рожⷣеніе не оувѣдомо благовѣствоую ти пришествіе вышнꙗго царѧ неисповѣдимо. ел̃ма же (242 л.) мнюже носиши пръфироу превъзвѣщаетъ цр̃ьское твое достоꙗніе.

бц̃а. Ѥлма оубω таковаꙗ вѣщаеши ми вѣщаꙗ не престаеши и азъ тебе ωбличаю прочее. ꙗко не вѣроую таковомоу бл̃говѣщению твоемоу. зане оуничижити пріиде цр̃ьское. и дв̃ьственое достоꙗніи ωскорбіти моего ωброученика[01]).

аг̃геⷧ. Захаріа пр̃ркъ иерѣи и съпр̃ꙋжникъ сродници твоеи иелисавѣди ѿ невѣріа оумолчавъ[2]) оувѣрит' тѧ. къ ωномоу оубо иди да навикнеши ѿ того нашеⷣша ємоу.

бц̃а. Ѥъпроугъ блаⷢроденъ и непороченъ. иᵒакиⷨ и анна мои родитіе соуть. како азъ тѣхъ ѿрасль въ пороце боудоу. ктоже оувѣрить ихъ. ꙗко мр̃іа не беⷥчинъствова.

аг̃глъ. Ѥнегⷣа исполнѧтсѧ словеса моѧ во врѣмѧ ихъ. тогⷣа разоумѣеши недовѣдомаагo таинства ꙗвленіе. тогⷣа оувѣси моихъ рѣчеи скончаніе. [и вышнѧⷢ неиⷥгланное схожⷣеніе][3]).

бц̃а. Иже ѿ домоу и ѿчьствиѧ дв̃да родословима. како таковыⷨ страшныⷨ и нб̃ныммъ (242[2]) таинамъ послоужю. и како іс̃а ст̃го на херовимѣхъ сѣдѧщаго пріати воⷥмогоу[02]).

аг̃глъ. Прт̃лъ носимыи[4]) и цр̃ьское сѣдалище нб̃наго цр̃ѧ наречешисѧ. зане и цр̃ица и влⷣчц̃а и дщи земнаго цр̃ѧ еси. и ωбразъ цр̃ьскыи имаши.

бц̃а. Прт̃лъ вышнѧго какω азъ боудоу скажи ми гл̃ю имъ[5]). и како паче сл̃нца свѣтъ ωнъ же неωсѧжемыи ωсѧжемъ боудеⷮ плотїю бренною[03]). паⷱ слова проповѣдаеши юноше бл̃говѣщеніа [и мню прельстити мѧ прішеⷧ еси][6]).

аг̃глъ. Въскоую и почто и чего дѣл'ма моемоу бл̃говѣщенію невѣроуеши преславнаꙗ. и доколе не пріем'ши съ нб̃си посланнаго ти аг̃гла. [нб̃смь бω азъ прел'стивыи ев'гоу][7]).

---

[1]) Ἐγὼ δὲ οὐκ εἰμὶ κατ' ἐκείνην; в Торж. XV. в. нема сього реченя.
[2]) В грецькім нема 324 С. [3]) у Migne-я нема 324 Д.
[4]) θεοβάστακτος 324 Д. [5]) ὁ λαλῶν μοι = гл̃ѧи ми, Торж. XV. в.
[6]) Migne-я тілько: Ἀμήχανα κηρύττεις, νεανίσκε, εὐαγγέλια, 325 А.
[7]) Останнє речене читає ся і в грецькім тексті, свідчить про лоґічну звязь з реченем [ ][6]), супроти того належить приняти якийсь повнійший грецький текст основою славянського перевода.
[0]) той сам мотив в каноні і обох вище наведених словах.
[01]) Срезн. 192. [02]) Стихира і Север. 248.
[03]) Торж. XV. „древнею“ 169 л.

бц҃а. Видѣх многѡбразнаго твоего чина. и слышах многочюдныѧ твоѩ гл҃ы ѩже никогда же[1]) слышах и сего ради не хощю[2]) твое бл҃говѣщенїе въспрїати.

аг҃лъ. Аще и доброзрачїе мое [и глас мои][3]) оужасает'тѧ. вѣмъ бѡ ѩко гл҃и оустъ моих [радости неизг҃ланныѧ ходатаисътва][4]) боудꙋт'ти. и оубл҃жит (242 об.[1]) тѧ прочее [по гл҃оу моемоу][5]) н҃бѡ и землѧ.

бц҃а. Почемꙋ разоумѣю се ѩко боудет'ми съвръшенїе гл҃емымъ тобою зане дв҃а небрачна есмь и порока сласти нѣстъ во мнѣ. раба бѡ есмь сътворшаго мѧ.

аг҃лъ. Гл҃ю ти прочее ѩко нелисавет оужика твоѩ въ времѧни семъ родитъ с҃нъ во старости; и мноѕи ѡ ржтвѣ его възрадуютсѧ и оудивитсѧ[0]) наречет'жесѧ имѧ емоу їѡаннъ.

бц҃а. Прїими данїа ѿ мене. и ѿстоупи ѿ мене гл҃ѧи съ мною. или аг҃лъ любо ч҃лкъ с҃тыи[6]) съ истинною. гл҃ю несвѣмъ аг҃ла бѡ зрю ѡбразѡм. и ч҃лвка разоумѣ[0]) видѣниемъ.

аг҃лъ. Оубѡ во с҃таѩ с҃тыхъ не видѣ ли мѧ ѡсщ҃еннаѩ смотрела мѧ еси. и пищю прїала еси ѿ моеѩ ѡгнвныѩ роукы азъ бѡ есмь гав'рїилъ всегда предстоѩ пред славою г҃а моего.

бц҃а. Ѡброученика цѣломоудрена старцаж праведна стѧжах собѣ древѡдѣлнеее хоудѡжство знающа. истыдѧсѧ его да не како оулоучит' мѧ стобою тоуждимъ бесѣдоующа и ѡбаче наединѣ[01]).

аг҃лъ (242 об.[2]) Нынѣ начас гл҃ати исполнь бѡ есмь гл҃ъ н҃бныхъ. и гл҃ати прочее ѩко иже истебе хотѧ родитисѧ ц҃рь ц҃ремъ ц҃ртвоуеть надомꙋ їаковлю. и ц҃рьствоу его не бꙋдеть конца[02]).

бц҃а. Нынѣ дш҃а моѧ смоутисѧ и несвѣмь что помыслю страшное видѣнїе се. неп'щꙋю бѡ аще истинни боудꙋтми гл҃и твои ѿдасть мѧ ıѡсифъ в'роуцѣ сꙋдѧщимъ сїи.

аг҃лъ. Дивѧсѧ преславнаѩ ѩко и еще соумнишисѧ къ мнѣ. иже ѿ толиких высотъ тебе дѣл'ма сшедшаго. мнѣ бо ѡбаче подобаеть говѣти тобѣ ѩко м҃три хотѧщи быти[03]) г҃ни, и трепетати достоѩнїа[7]) твоего.

---

[1]) ἅπερ οὐδείς ποτε ἀκήκοε 325 B. [2]) οὐ δύναμαι 325 B.
[3]) у Migne-я нема. [4]) πρόξενα 325 B. [5]) у Migne-я нема.
[6]) сын. [7]) τὸ Βασιλικὸν ἀξίωμα 328 A.
[0]) в Торж. XV. сего слова нема.
[01]) „съвѣсть юже къ ѡброученикоу моюмоу имамъ", Срезн. 192.
[02]) Лука 1, 32.
[03]) в Торж. XV. нема. сего слова.

бц҃а. Дивна бо соут благовѣщенїа и пре͞дстоанне твое. авлаеть[1]) нравы твоа. прїиде бо в'мою хижицоу. бе͞з ѡповѣданиа приближитиса къ мнѣ. еда ако штрокшвица. а не црца помысли͞в.

агглъ. Вса всюдоу[0]) чтга и непорочна соущи. чюж͞дѹ са како толицемь мои͞м невѣрова словесемъ[2]) се бо црь славѣ. ако мню и еще (л. 243[1]) глющоу ми. в'тобѣ црци вселил'са есть.

бца. Иже двоую неискѹсимѹю бракоу цѣлоую[3]) штроковици моуже неискоусной таковаа вѣщаю[3]). скажї ми истиннш аще вѣси. и ког'да и ѿкоудѹ и какш боудет'ми се. понеже мѹжа не знаю[01]).

агглъ. Дхъ стыи наиде͞т на тa и сила вышнаго шсѣни͞тта. тѣмъ и рож͞денное истебе сто наречетса снъ выш'наго[02]). не боиса мрїамъ шбрѣте бш благодать ѿ ба[03]).

бца. Многоищемоую таиноу[04]) придѣ съ нбсе благовѣстити ми[4]). и какш не оужаслюса[5]), и множаише невѣрьствоую таковы͞м преславны͞м благовѣщение͞м, гли глаи ми.

агглъ. Ѿвръзи невѣрныи нравъ двш. се бш ако мнѣ мнитса. скон'чашаса словеса моа и оутроба твоа невмѣстимаго вмѣсти. аще и не хощеши. зане не неизнеможе͞т ѿ бга всакъ глъ[05]).

бца. Корене двъ͞дска [и црьска стебли][6]) соущи. и боюса да не какш. ако и ономоу прїиде мнѣ. ложа тож͞даго, нечаемое (243[2]) оуничиженїе. и авн͞т прочее грѣха. петалы[7]) ирѣискы сть.

агглъ. Спса рож͞дьши га единого живоначалныа тр°ца в'радость мирови исходатаиши неизъгланноую. еаже никогда же аггльскыи чинъ. или члчьскыи исходатаиши[8]). боудеть има твое блвено въ вѣкы.

---

[1]) δημοσιεύει τοὺς λόγους σου καὶ τοὺς τρόπους σου 328 A.

[2]) в грецькім тексті додано — ἡ κεχαριτωμένη 328 B.

[3]) вам. — ми.

[4]) в грецькім еще: καὶ πνεύματος ἁγίου παρουσίαν ἐπαγγελλόμενός μοι 328 C.

[5]) сього реченя у Migne-я нема.

[6]) у Migne-я тілько βλάστητα = germen 328 C.

[7]) τὸ πέταλον = lamina 328 C.

[8]) исходатаи = προεξένησεν 328 Д.

[0]) в Торж. XV. неправильно: „Во всѣ всудѹ" 170 об.; Макар. мін. „Се вса всюдоу".

[01]) Лука 1, 34. [02]) Лука 1, 37.

[03]) ibid. 1, 30.

[04]) Торж. XV. в. тілько: „многоищемаа" 171.

[05]) Лука 1, 36. Лоґічно належить приняти се речене описанем висказу „слоухомъ въ чрево въшьлъ".

бц҃а. Ѻписителѧ кого гл҃еши[1]) ѡбличи ми юноше. оудивлѧеть бо мѧ[2]) агг҃льскыꙗ разоумныи красоты[3]). пламенныи многоѻчитаꙗ, чиноначалиꙗ бл҃говѣщенїа.

аг҃гл҃ъ. Красота и сладость соуть гл҃и твои[4]). и сего радͣи ти рекоу. ꙗко не ѿ похоти моужͤскыѧ[5]). нѻ ѿ бг҃а и ѿ нашествїа ст҃го дх҃а твое рѻжͤство боудеͭ.

бц҃а. Кто оукѣриͭ їѡсифови ꙗко не ѿ похоти моужескыѧ. но ѿ нашествїа ст҃го дх҃а. азъ зачноу зане ѿ вѣка не слышанѻ бысть. ꙗкѻ дв҃аꙗ беͥскоуса моужͤска породи[0]).

аггл҃ъ. Пѡдͣ твое млрдїе прибѣгнеͭ всѧкъ родъ чл҃чьскыи и всѧкъ ꙗзыкъ брен҄ныи оублажиͭ тѧ и гл҃анно боудеͭ имѧ твое въ всѧкѡͫ родѣ. зане (143 об.[1]) тобою [паче сл҃нца свѣтъ][6]) хощеть родитисѧ.

бц҃а. Земна соущи и ѿ землѧ рожͣенїе имоущи. како прибѣжище чл҃кѡмъ боудоу. и како хр҃а свѣтъ мироу [роукама понесоу][7]). какѡжͤ сл҃нце ѡно незаходимое лѹ́ною носимо боудеͭ.

аг҃гл҃ъ. Ѻвѣтелъ въспрїими зракъ преславнаꙗ. нб҃ѻ бо хощеши быти и сѣнь бг҃овъмѣстима. и цр҃квь бж҃їа ѡдш҃евлена. седмими твердьми пространнѣиши и виш҄ши[8]).

[Слїдуючі два уступи пропущені в нашім текстї, хотя в других списках і в грецькім, Migne 98 c. 329 они єсть. Вставляєм їх з Торжественника XV. в. по виданю О-ва любит. древ. письменности № XII. л. 172:

Бца. Трепещу преславнаг и страшнаг твоего роженниꙗ дивега[01]) стыдѧсѧ иосифа. что прочее наидеͭ на мѧ не вѣдѣ. оунее ми оубо въ домъ захаринъ ити кмоеи южицѣ. ан҃глъ. Хрисꙗномъ всѣмъ опщее будеши оцищение. и сего дѣльма пакы вѣщаю тебѣ подобныи гласͨ. радуисѧ обрадованьнаꙗ гь̃ стобою бл҃гвна ти въ женаͯ. и бл҃гвнъ плоͣ твоеͬ чрева[02])].

[1]) в грецькім текстї єще: ὅτι τέζομαι 328 Д.

[2]) ἀληθῶς = воистинну 328 Д.

[3]) δυνάμεις = virtutes, καὶ ἀρχαγγέλων τὰς φλογερὰς καὶ πολυομμάτων ταξιαρχίας (scil. = ξενίζει τὰ σὰ εὐαγγέλια = оудивлѧеть твоꙗ бл҃говѣщенїа) 328 Д. [4]) δεδοξασμένη 328 Д.

[5]) σαρκὸς = carnis 328 Д., в Мак. мін. „ѿ похоти плотскїѧ ни ѿ пох. муж."

[6]) κύριος τὸ φῶς τοῦ κόσμου 329 А.

[7]) ἐναγκαλίσομαι = complectar 329 В.

[8]) Καὶ θαυμασιώτερος 329 В.

[0]) Се питане лишилось, очевидно, без відповіди, бо дальші слова ангела не належать до нього.

[01]) Мак. мин.: „дивегѡ". [02]) Лука 1, 42.

бца. Ѡбраза носѧ црьскаго. и въ црскых домохъ моего града видѧщма въспитана бывши. и въ стаа стыхъ измлада непороч'но пребыв'ши. и дѣваꙗ прочее соущи. како азъ мти оуслышанна боудоу шрочати моемоу.

агглъ. Поискавъ вышнїи мира в'сего и не ѡбрѣтъ подобнѹю тебе мтре. блгоизволи[1]) истеке проити ѡсщенъныꙗ. и члкъ ради члколюбиꙗ боудет [блжена боуди прочее въ члвцехъ][2]).

бца. Въспою и вос'хвалю [имѧ бга моего][3]) спѣснїю. [ꙗко призри на смиренїе рабы своеꙗ. се бо ѿселѣ блжат' мѧ в'си (243 об.[2]) роди][0]) [и что прочее боуди мнѣ по глоу твоемѹ][4]).

агглъ. Ѡ дво радости нбнѣи[5]). красное и дивное селенїе и мирови в'семирное поклоненїе. [и прїатна млтва родоу члчьскомоу][6]). готовися прочее къ таиномоу хво пришествию.

бца. Ѡ юноше радости нбныꙗ ходатаи[5]) иже ѿ без'плот'ныхъ стыхъ пришедыи[7]) доколѣ тръплю тѧ. доколѣ же непокоиши словеса своꙗ. се раба гнѧ боуди мнѣ по глоу твоемоу. [и си рекши къ чиноначал'никѹ агглъскомоу ѡстави еѧ[01])][8]).

Їѡсидъ. Оуслыших прочее[9]) что внеи правед'ныи Їѡсифъ глеть. несквернѹю тѧ прїахъ ѿ домоу гнѧ и двоу неблазннѹ ѡстави тѧ вдомоу моем. и что сее еже[в'тобѣ][10]). (матере паче надежда)[02]) и не двѹ гли ми оубо (рѣснотив'но въскорѣ гли ми)[02]).

---

[1]) перед сим вворотом есть еще „ὡς ἠθέλησεν" 329 С.
[2]) в грецькім нема.
[3]) τὸν κύριον 329 С.
[4]) в грецькім друге: καὶ λαὸς ὁ τῶν ἐθνῶν διηνεκῶς ἐπαινέσει με = populusque nationum jugiter laudabit me 329 Д.
[5]) πρόξενος = causa = ходатаи 329 Д.
[6]) ἡ μόνη κατὰ ἀλήθειαν ἐν γυναιξὶν εὐλογημένη = sola vere in mulieribus benedicta 329 Д.
[7]) καὶ πηλῷ διαλεγόμενος = ac cum luto fabularis 329 Д.
[8]) καὶ ταῦτα μὲν ἡ πανύμνητος καὶ μακαρία Παρθένος. ἢ καὶ τούτων μυστικώτερα καὶ ἁρμοδιώτερα, εἰκότως διελέγετο = Atque haecquidem omni digna laude ac beata Virgo, seu his quoque mystica magis atque congrua disserebat 332 A. = Торж. XV. л. 173: „до сдескончашас вѣщанїа архангла и бжчина. и алфавитѹ начинает же носиe и марїам паче же и бца".
[9]) εἰ βούλεσθε = si libet 332 A.
[10]) ὁρῶ = вижу, Торж. XV. в. л. 173.
[0]) в Торж. XV. 172 об. нема, Лука 1, 48.
[01]) Ѿнде ѿ неꙗ — Торж. XV, 173 л.
[02]) в Торж. нема.

бц҃а. Несквернаую ма[0]) оостави в' домоу своем и паки непороч'ноу яко в'мышлаю обрѣте ма. зане издѣтъства възненавидѣх ѿ плоти осквер'неноу одеждоу. и слѣд стрти (244[1]) нѣсть мнѣ.

иосифъ. Соудище соуди та. а не постыдиса мрїе оусилие свѣтное и соборище їоудеиское и нерасоужденное послоушаще[1]). р'ци ми явѣ истинное не оутаи ѿ мене ключив'шеесa.

бц҃а. Соудище и соудилище неоутѣшимое боудоущаго вѣка оубоиса їосифе идеже и аггли трепещоут несъгрѣшив'шеи [ѿ земнам'же соудищи всако тоб нерасоудно боуди][2]).

їосифъ. Пишеть в'законѣ моу'сиовѣ сице яко аще кто обращеть дѣвоу и поноудивъ растлитю. [и изыщетса][3]) дасть члкъ онъ [дѣвци диаргамоу][4]). что оубо ксим сътворише.

бц҃а. Писано есть въ [пророце ісаии][5]) яко дасть запечатлѣннаа книга моужю вѣдащомоу писанїа и речеть не могоу честї еи [печат'лѣнна бо соуть][6]). еда оубо яко са мнить мнѣ о тобѣ предреченно бысть пророчьство се.

иосифъ. Обьяви мрїе. свѣт'ника домоу моемоу, приведи оубо посредѣ[01]) безчинопав'шаго. яко да (244[2]) древодѣланым ороужїемъ главоу емоу ѿимоу, зане онъ мою старость обезчести и оуничижат ма бї. коленъ иїлевъ.

бц҃а. Праведенъ и непороченъ еси и достоино бгъ ѿкрыеть тобѣ ключив'шаяса мнѣ и покажет ти во снѣ егож глѣши совѣт'ника аз'бо на высотоу оноу [идеже онъ водвораетса][7]) несвѣмъ.

иосифъ. Изыди ѿ домȣ моего воскорѣ и къ своемоу[8]) желателю ѿиди. ѿселѣ не питаю тебе ни снѣси хлѣба трапезы моеа. зане прочее и оуничиженїе мои оуничижила еси єдинам.

бц҃а. Пожди мало иосифе и не ѿтоужди ма таи домȣ своего, зане страньствовати не обыкох. и несвѣмъ десноую или шоуюю кде прочее идоу или к' комȣ прибѣгноу недооумѣю.

---

1) Βῆμα τοῦ δικαστοῦ εὐλαβήθητι, Μαρία. τὸ αὐστηρὸν βουλευτήριον. Συναγωγῆς τῆς Ἰουδαϊκῆς τὸ ἀπαραλόγιστον δικαστήριον. 332 В.

2) περὶ δὲ τοῦ ἐπιγείου βασιλέως καί δικαστηρίου, ὅπως μή σοι μελέτω. 332 В.

3) в грецькім нема 332 С., в Торж. 173 об. також.

4) τῷ πατρὶ τῆς νεάνιδος πεντήκοντα δίδραχμα 332 С.

5) ἐν τοῖς προφήταις 332 С.

6) в грецькім нема.

7) ἐκείνου 332 Д.

8) νέον = новомоу 332 Д.

0) в Торж. л. 173 еще: „еси прияд и несквернену".

01) у Мак. мін. нема.

іωсифъ. Живота и смрти посредѣ соущи, кто [оуловлени та ıави ми стокою бесѣдовав'шаго][1]), скажи ми ωного достоин'ство рци ми котораго града каше да тамо шед оуничижю его.

бца. Живъ гь бгъ мои ıако чта есмь и моужа не знаю ıавле(244 об.[1])и бо ми са ıако мнѣ мнитсь агглъ етеръ члкоωбразенъ и съговѣниемь [ıако Ѿстоıанїемнѣ. которыимъ][2]) дивлашеса истоаше и тако къ моем8 смиренїю бесѣдоваше.

иωсифъ. Придеть на та ωбаче и на ма старца вина оукраденїıа бракоу, и оуничиженїе ненадеждное Ѿ соудащих таковаıа. и ωбличить прочее ωбоихъ нас аще не въсхощевѣ в'да ωбличенїıа.

бца. Слышалъ ли еси ıако елисавет жена захарїина оужика твоıа[3]) въ времени семъ. прорка и предтечю паче надежда зачатъ. аще бω прркъ не бы былъ не бы—съ—играниемъ поклонил'са въ мнѣ крыемомоу гоу.

иωсифъ. Чюждоуса о тебѣ и[4]) 8дивлаюса. и свѣмъ ıако оглаанїе боудоу снωмъ їилвωмъ. и оуничижит'ма аданаи и гь ıако приıахъ та Ѿ стго жилища въ соблюденїе и двоу та не съхранихъ.

бца. Печали днь постиже ма и оуничиженїе наиде на ма и истазанїе ωбр8ченика моего ноудит'ма и порожденїе отрочати (244 об.[2]) моего злословит'ма. и рекыи ми рад8иса искрыса и что прочее Ѿвѣщаю невѣдѣ.

иωсифъ. Видѣхъ непраздньство преже престыıа ти оутробы и всако вострепетенъ бых. рци ми оубо к'де та скрыю. или к'де ıав'лю та и како возмогу оутаити їоудѣискомоу собор8щ8(!) Ѿстоупи оубо Ѿ домоу моего скорѣе Ѿст8пи.

бца. Се Ѿсылаеши ма Ѿ дом8 своего, и где прочее идоу не знаю възвращулиса оубω въ [црковъ. но кто ıавить їерѣю свщньства][5]) идоу к'родителемъ моим но каковѣмъ ωбразомъ възрю на них.

їωсифъ. Аще азъ оумлъчю съгрѣшенїе (твое каменїе возопиеть)[6]). и стаıа стыхъ вел'ми възовоут зане прїахъ та Ѿ соущаго тамо їерѣıа и дѣвоу тебе несоблюдωхъ.

---

[1]) θηρεύσας με = обібравший мене, ...μετὰ σοῦ συνομιλήσαντα = бывшаго с' тобою 333 A.

[2]) ὡς ἀπὸ διαστήματος ἐξίστατο = veluti ab spatio aliquo exsurgens 333 A. [3]) μοῦ = моа 332 B.

[4]) καὶ σφόδρα = дуже, не мало 333 B.

[5]) ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ ἱεροῦ ἁγιάσματος = в дім святая святих 333 C., дальшого реченя нема у Migne-я.

[6]) Торж. 175 об. нема.

бцⷣа. Оукрыю прочее себе въ единъ ѿ вер'тепа моего видлеѡма. и пождоу время оуреченнаго моего рождⷭенїа и оувѣмъ кто есть хотѧ ѿ мене родитисѧ мню бѡ ꙗко всѧко посѣтить бгъ смиренїе мое.

иѡсифъ. Рци ми (245[1]) ꙗвѣ кто бѣ тоужⷣїи мимоходець члкъ ѡнъ иже въ мою хижицꙋ безъ ѡповѣданїа в'шедъ. ꙗкоже етеръ древлеи исход'никъ[1]). и ѡбаче мнѣ ѿшедшоу и несоущꙋ оустены града моего назарефа.

бцⷣа. Прїеⷨши чръпал'ника идохъ к' мои источникъ почръсти воды. [помоемꙋ ѡбычаю][2]). (ꙗко да пїю)[0]) и в'ниде во ꙋши мои глас таковыи глсъ. радⷣуисѧ ѡбрадован'наꙗ гь стобою.

иѡсифъ. Еда оубо ѿ гласа зачала еси ѿ вѣка неслышано бысть. ꙗк ѿ гласа глъ породи два моужеⷨ неискоусна когда. но ѡбаче ни ѿци наши възвѣстиша намъ ꙗко таково бысть во дни ихъ. [въ дни пер'выꙗ][3]).

бцⷣа. Еда оубо не пишет' ли въ пророцехъ ꙗко [ѡтроча родитсѧ и мати его моужа не познаеть][4]) еда и пророци л'жоуть грѣхоуешисѧ прочее иѡсифе оукарѧꙗ мѧ.

иѡсифъ. Марїе м'ню ꙗко стопамъ ев'жинамъ мтре твоеа послѣⷣствовала но ѡна оубо ѿ раю из'гнана зане слоуⷯ простреть тѣ пошеп'тавшомꙋ. тыⷤ из'домꙋ (245[2]) моего ижⷣенешисѧ ꙗко повин'на.

бцⷣа. Нынѣ нападе мѧ ꙗко етеръ древле [и породенъ][5]) иноплеменникъ ѡбличитель. не ꙗко црцоу [но ꙗко любодѣицоу нѣкоторою][6]) ѡбличаѧ мѧ[7]). и что прочее ѿвѣщаю.

иѡсифъ. Оудивить рожⷣенїе твое. ꙗⷦ мнѣ мнитсѧ. не токмо мене но и аггли и члкы, и никтоⷤ вѣроуеть [таковѣмъ словесемь][8]). кто бо [видѣ или ѿ древниⷯ кто][9]) слыша ꙗко дваꙗ роди и ѡбаче неискоусна моужꙋ соущи.

бцⷣа. Оудивлѧють вѣдѣ глемаꙗ и оужасаеть оумъ твои таинаго рожества моего. преславное таин'ство азъ бѡ не быхъ повин'на нашедшои мѧ напасти. зане из'младеньс'тва слоужити ѡбыкохъ гоу бгоу моемоу сотворъшомꙋ мѧ.

---

[1]) κατάσκοπος = explorator 336 A.

[2]) у Migee-я нема. [3]) у Migne-я нема.

[4]) У прор. Ісаї VII, 14 читаємо так: „Παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται καὶ παιδίον ἡμῖν τεχθήσεται = Діва зачне в утробі і породить нам сина“, що заховалось і в грецькім тексті.

[5]) ἀλλογενής = инороденъ 336 B. [6]) у Migne-я нема.

[7]) в грецькім еще: καὶ ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν λάθρα διώκομαι = потайки з міста в місто скитаюсь.

[8]) в грецькім нема. [9]) в грецькім нема. [0]) Макар. мін. не має.

иωсифъ. Не рѣ͏ли ти покажи ми совѣт'ника домꙋ моего и ѡсвобожю тѧ ѿ толикыѧ (бѣды вины)[0]. не рѣхъ ли ти иди тощ'но ко своемоу рачителю. и что прочее ѿселѣ оуповаеши.

бцⷣа. Не всѣмъ извѣст'но[01]) в'коихъ мѣстѣх водворяется. (245 об.[1]) понеже поистиннѣ хотѣх его полоучити. хотѣх его неѡписанноую добротꙋ[1]) видѣти[02]). и снимъ стѧзати сѧ ꙗко речеми радуися и нн҃ѣ скорби исполнѧюсѧ.

иωсиф. Како не оужасаюсѧ и бїю лице свое. ꙗко дв҃оу тѧ прїꙗхъ ѿ домоу гс҃ моего и не соблюдох тѧ како ли принесоу дары гс҃оу бг҃оу моемоу и испол'ню законъ и повелѣние по моемоу ѡбычаю.

бцⷣа. Вѣроуи въ пр҃оркы бж҃їа. и не въ толико бол'шеи скор'би вдаешисѧ ѡбрѧщеши бо в'нихъ писан'но. се дв҃аѧ прїемлеть во чревѣ и родит сн҃а. и нарекоуть имѧ емꙋ ем'маноилъ.

иωсифъ. Жезлъ ловленїѧ[2]) сотвори мѧ приꙗти тѧ из'домоу молитвенаго въ соблюденїе и ѡстави тѧ прочее съ всѧкым блгооустроенїемь в'домꙋ моемъ. и чего ради не прїала еси мр҃їе моего страньствїа и моих дѣлъ исполнение.

бцⷣа. Скверны ложа тоуждаго и порока п'лотьскаго сластеи не свѣмъ живъ гь. ѡбаче есмь чт҃а едино свѣмъ ꙗко носѧщи чръвленицꙋ вроукꙋ своею оуслыша глщи ми (245[a]) [радуисѧ ѡбрадованнаꙗ гь стобою][3]).

иωсифъ. Оукрѣписѧ мало и еще вдомꙋ моемъ зане врѣмѧ есть написанїю авгꙋста кѣсарѧ нн҃ѣ цр҃твоующаго. азже женоу тѧ собѣ стыжюсѧ написать паче же зане еси ѿрода дв҃два.

бцⷣа. Съблюдꙋ оубо словеса твоꙗ прочее въ срⷣци моемъ, и оукрѣплюсѧ и еще мало вдомоу твоемъ и пождоу врѣмѧни написанна(!) и дн҃ь рожⷣенїа моего донде же и данїа дамы. ав'гоустоу кѣсарю цр҃ю римъскомоу. нн҃ѣ царьствоующемоу(!).

иωсиф. Еда аггл҃ъ бѧше въ снѣ ꙗв'лемисѧ и рекъ ми иωсифе сн҃оу дв҃двъ. не оубоисѧ приꙗти мр҃їю женоу свою. рожⷣенное бо ѿ неѧ ѿ дх҃а ст҃го есть родит бо сн҃ъ и нарекоуть имѧ емꙋ їс҃[03]).

бцⷣа. Еда гн҃и мои тъ бѣ аггл҃ъ. рекыи ми радꙋисѧ. но прочее оубо оуготови ми нѣкоего вертъпа. и бабоу ѡбрѧщю їеврѣꙗ-

---

[1]) κάλλος 336 Д. [2]) Ῥάβδος ἀρχιερατική = жезл єрейский 337 А.

[3]) μὴ φοβοῦ, Μαριάμ˙ εὗρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ Θεῷ = не бій ся, Маріям, найшла еси милість у Господа" Лук. I. 30 — так само і у Migne-я 337 А.

[0]) Макар. мін. тілько — „вины". [01]) в Торж, 176 об. нема.

[02]) Торж. 176 об. — „вѣдѣти"; Мак. мін. „полоучити".

[03]) Мат 1, 20

ныню възыскавъ Ѡрода нашего. ꙗко и таинѹ съхранитъ. и по ѡбычаю послоужитъ ми.

иωсифъ. Ꙗвит'ми всꙗко ꙗвленмиса (246[1]) и мѣсто и вертеп тыж маріамъ пелены оуготови. или пр[о]ркъ или црь есть хотꙗи родитиса. мы невѣмы едино свѣмъ. ꙗко назареи наречетса[0]).

бц а. Неищоую ѡкаче ꙗко и црь наречетса. писано бо есть во пр[о]рцехъ ра[д]оуиса ѕѣло дщи сиωна се црь твои грꙗдеть ти праведенъ спсаꙗи[01]).

иωсиф. Ꙗвитми прочее ꙗвлеимиса въ с'нѣ и прорекъ ми и хотꙗщаꙗ намъ посих ключитиса, аз'же ирода боюса ꙗко да нѣкогда етеръ кто възвѣстити и сътвори[т] возысканїе тобою раждаемомѹ ωтрочати.

бц а. Ꙗвит'миса знаменїе велико на нбси. пишет'бо во пр[о]роце[х] восїаеть звѣзда Ѿ їакова. и въстанеть члкъ Ѿ їилꙗ. и погоубить кнꙗѕа моавскыꙗ[1]).

иωсифъ. Вчера помысломъ съгрѣшаю. и скор'боу принесо[х] красотѣ твоеи. и добротѣ твоеи нн҃ѣ же оувѣренїе воспрїимъ Ѿвѣщаю оубо и покланꙗюса съ страхω[м] величїю твоемоу и блвлю имꙗ твое в'вѣкы вѣко[м][2]).

бц а. Злато ꙗко мнить ми са (246[2]) принесено боуде[т] хотꙗщоу ωномѹ родитиса ꙗко же ре[ч] пр[о]ркъ и црь двдъ. ꙗко живъ боудеть и дастьса емоу Ѿ злата аравиⷮска исполни[т] славы его вса земла. боудеть бѹдеть.

иωсифъ. Ѡсажимъ[3]) прочее. аще хощеши неωсꙗзаемаго. зане врѣмꙗ наста в'рож[д]енїю требоуем'же на поути и ꙗрем'нича. се бо виж[д]ю та ѕѣло скор'бꙗщю. и мню ꙗко ро[д]ти хощеши.

бц а. Ѡсажи и еще единоничи пр[о]рка михеа и скажеть ти мѣсто и гра[д]. глет' бо тъ ты вилдеωмѣ доме ефрафовъ в'меншихъ еси быти в'тысоуща[х] їоудовѣхъ, истебе бω ми изыдеть быти кнзь въ їили.

иωсифъ. Ꙗко помышлꙗ(ша)ю не Ѿстѹпить Ѿ на[с] агглъ Ѿноудь ωнъ ꙗвлеи ми са въ снѣ дон'деже вса иже на насъ писан'наꙗ съвръшитса вовремꙗ ихъ.

бц а. Ꙗко велїи мнѣ и блжнъ днь съ' ꙗко сътвори мнѣ величїе сил'ныи и сто имꙗ его. и мть его бро[д] и родъ на боꙗщи[х]сꙗ его. [Мыже еще ксимъ да приложи[м] вкратцѣ. Ѡ пренепоро[ч]нꙗ...][4]).

---

[1]) Чис. 24, 1. [2]) Доси грецький текст.

[3]) в Торж. 178 об. осущимъ". [4]) Молитва до Богородиці.

[0]) Мат. 2, 23. [01]) Зах. 9, 9.

Огляд і характеристика „Вѣщаній“.

Поданий текст — се середня часть більшого слова, яке починаєть ся: „Нынѣшнемѹ честномѹ и царскомѹ собранию, свѣтломѹ и чюдномѹ вспоминанью — страны, колѣна, ꙗзыци, всꙗко достоꙗние и много собрание и празднолюбное множьство, и людие пресѹщественнии нынѣ радѹющеся дѹшею дѹховно торжествѹемъ и пѣснми богокрасными, иже ѿ Давида ...со тщаниемъ стецѣмъ и составимъ новыи праздникъ торжествѹ торжество въ день праздника нашего. Днесь бо воистинѹ разѹмныꙗ силы небесныꙗ преклоньшась и прочее снами земными невидимо съпразднѹютъ...“. Таких означень нинїшнього дня — „Днесь...“ єсть в сім слові 23. В кождім з таких виречень виставлено на перший плян значінє торжества, або якусь зверхню сторону: пророцтво Давида сповнило ся, празнолюбцї зібрались численно, „днс ѿ зимы стѹденыꙗ теплаꙗ и многоцвѣтнаꙗ весна и златозарное солнце краснѣйше и радостнѣйше нам возъсиꙗ“, рай отворяєть ся для Адама, прадїдня вина Еві прощаєть ся, небесні і земні сили ликують, Єрусалим — Вифлеєм — Назарет радують ся, земні царі величають непорочну царицю Богоматїр, отроковицю-житєдавцю — жінки, матери й діви називають щасливою, пророки відкривають своЇ святописані книги й кождий відчитує своє пророцтво (про патріархів і пророків), „днесь Гаврилъ чиноначалникъ, небесныи крѹгы претекъ, всепѣтѹю дѣвѹ и богородицю цѣлѹетъ зовый: Радѹйсꙗ обрадованнаꙗ... тѣмъ и мы земнородныи ангельскыи гласъ восприимше и соонѣмь оного похвалы ходатайци радости принесѣмь глще, радѹйсꙗ зило дщи Давида цара и мати неложнаꙗ...“ — всїх „радѹйсꙗ“ 24. В тих величанях представлені хронольоґічно важнійші хвилї житя Богородиці, між иншим і сумнївне: „иже... ѿ ангела тайно пищѹ прїимши“ і приложені до неї звісні нам вже з акафіста епітети[1]). По останнїм величаню говорить ся: „но си оубо

[1]) Треба завважати, що Богородичні епітети акафіста й гимнольоґії нагадують нам дуже Єфрема Сиріна — Слово о похвалї пресьвятій Богородиці Діві Марії. Цікава тут фраза: „радуй ся всїх піснопівців прекрасна бесїдо“, яка може вказувати на значний розвій Марійської гимнольоґії вже в IV в., коли вона не є тільки вказівкою для піснопівців на гідний предмет для піснї. — Див. S. Ephraemi Syri — Opera omnia, Coloniae 1603 1р., 705, 706, 708 ст. — На 709—710 ст. видавець подає звід инших церковних письменників й по Ефремі, що звеличали Богаматїр.

мы грѣшнии ѿ бг҃одховных писании наѹчившеся. Къ небеснѣй невѣстѣ недостойнами ѹстнами бесѣдовахом — пріидем прочее къ божественомѹ благовѣщению архангела Гаврила и ѹслышим яже к непорочнѣй ѹвѣрѧя глаголаше". Потім йде текст, який подали ми вище. Перехід від діальоґічної частини до кінцевої молитви такий: „Мы же и еще вьсим да приложим вкратцѣ. О препорочная покажи на насъ вѧщешѹю милость твою"... просьвіти нас яко сьвітильник, благостію твоєю яко облаком осіни паству твою, яко роса утрення прохолоди нас... ітд.

Будова сього слова ясна: проповідь-величаннє — се одна часть, діальоґ — друга, а кінцева молитва додана, як звичайне закінченє церковних проповідей. Коли-б ми вилучили середню частину, а першу злучили з кінцевою молитвою, то цілість через те не згубилаб ся — тілько, навпаки, виступила би яснійше. Те саме треба сказати й про діальоґ, який і по вилученю з слова, не стратив характера окремішности. Що нам вільно поступити так з сим словом, сьвідчать про се деякі подробиці текста. І так: 1) в перґам. Торжественнику XV в., в мартівській части Макарієвської мінеї (к. 605) і в инших згаданих вище памятках читаємо заголовок: „иже в. с. ѿ. н. иоанна дамаскина слово на благовѣщение... сѹть же зде гл҃и бѹквамъ гречьскимъ архангелови и богородичнӣ вѣщаниѧ и ѿвѣти. ѿ блв҃и", чим виразно вказана окремішність віщаня-одвітів від самої проповіди[1]). 2) Переходячи від проповіди до діальоґа, компілятор говорить: „но си ѹбо мы грѣшнии ѿ бг҃одховных писании наѹчившеся къ нбнѣй невѣстѣ недостойнами ѹстнами бесѣдовахом. пріидем прочее къ бжтвнмѹ бл҃говѣщеню архангела гаврила и ѹслышим я же к непорочнѣй ѹвѣрѧя глаше". Треба замітити, що те, що ми передали розбитим друком, написане киноварю. Значить, він відріжняє сю частину від попередньої не тілько словом, але й зверхнім видом. Одначе се не все: щоби звернути увагу читачів на те, що се діальоґ — а не оповіданє, автор ставить кождого разу, як і треба, заголовки „аггл҃ъ — бц҃а" також червоною краскою; а в Макар. Мінеї і в Збірнику Музея А. С. Петрушевича N. 1 сі заголовки ідуть від нового рядка. 3) При переході від діальоґа до молитви стрічаємо такі ре-

[1]) Подібно, як в богатьох рукописях находимо такий спільний заголовок: „Слово Івана Золотоустого на благовіщенє пресв. Владичиці нашої Богородиці і Григорія Ниського на аріянів (слово)". Мак. мін. ч., март, 594 К.

ченя: „мы же и еще к сим да приложим вкратцѣ“. Щож инакшого може тут означати союз „и“ як не додане чогось такого, що передше з попереднїм не було в звязї? 4) Нарештї сам розмір цїлого слова непропорціонально великий в порівнаню з иньшими благовіщенськими словами. Се видно найлїпше в Макарієвській Минеї-Четї (март), де находимо на 589—625 об. 16 благовіщенських слів, розложених на 32 картках, з чого 7 карток припадає на одно слово Дамаскина, а для останнїх 15-ьох слів лишило ся всього 25 кк.

Коли ще порівнаємо се слово в цїлости з двома словами приписаними Івану Золотоусту, то переконаємо ся, що будова їх ріжна. Слово „Пакы радости благовѣщтениꙗ“ складаєть ся з історично-доґматичного поученя і тїсно з ним звязаного поясняючого діальоґа Господа з Гаврiїлом. А слово „И царьскихъ таинъ праздньство праздньствꙋемъ днесь“ зараз на початку переходить в діальоґічну форму і видержує її до кінця. Між тим слово приписуване Іванови Дамаскинови не має получення (23+24) величань з самим діальоґом.

Все отсе дає нам право сказати, що „Вѣщаниꙗ архангелови Марiи и ѡвѣти Бцѣ“ се самостійний діальоґічний твір, злучений уже на византійськім ґрунтї з величаннями в одну цїлість, і в тім видї сей твір перейшов в славянське перекладне письменство.

Не наша задача входити в авторство сих слів. Завважимо хиба, що вони не старші, як піснї дню (VI—VIII в.), або як акафіст Богородицї (кон. VII в.) До тої думки наклонює нас передовсім значна річева залежність сих слів від благовіщенської гимнольоґії, а остання була як раз витвором VI—VII вв. Що не гимнольоґія запозичувалась окремими фразами і уступами з тих слів, тілько навпаки — сьвідчить зверхня, більше викінчена форма і внутрішня повнота змісту тих останнїх. Нарештї треба розібрати і виводи спеціялїстів, що вважають благовіщенські слова старших отців церкви, як Григорія Неокесар., Афанасія Алекс., Івана Золот. та Прокла патр. († 446) неавтентичними. Про иньші благовіщенські слова говорять ті самі дослїдники византійського письменства, що вони були скорше розважанями (*ὁμιλίαι*) на теми канонічних текстів, як проповідями[1]).

---

[1]) Див. аеп. Сергій, Полный мѣсяцеслов востока. Владим. 1901, II, ст. 85 і зам. 115—6. Dr. Heinr. Keller, Heortologie, Freiburg in Br. 1906, с. 169—71.

Про се легко переконати ся переглянувши згадки про благовіщене в творах Юстина мученика († 166), Іринея Ліонського († 202), Тертуліяна († 220), Орігена († 254), Ляктанція († 322), Василія Вел. († 379), Епіфанія (ок. 380), Кирила єрус. († 386), Амброзія (ок. 389) й ин. Всї згадані письменники збирають і обробляють старозавітні пророцтва про Діву-Богородицю, полемізують з єретиками, старають ся знайти відповідні символи зі старого завіта для подій нового завіта: Ісус = новий Адам, Марія = нова Ева; там гріх, тут чистота; там гріх, тут відкуплене. Одним словом вони приготовляють ґрунт для сьвяточного обходженя Благовіщенського дня вірними[1]).

Новий завіт говорив про саме Благовіщене дуже мало, не дивно тому, що народня фантазія витворила леґенду-апокріф, попертий первоевангелієм Якова (II в.), евангелїстами про дитячий вік Ісуса Христа (кон. IV в.), псевдо-Матвієвим родоводом Марії (V—VI в.) і коптийською історією Йосифа (IV в.). Як бачимо, апокріф розвивав ся разом з приготовленем ґрунту під культ Благовіщеня — що позволяє нам зрозуміти вплив сих обох чинників на гимнольоґію і проповідь.

Гимнольоґія і проповідь появляють ся в період VI—VII в., т. є тоді, як східна церква приступила до канонїзації самого сьвята Благовіщеня. Побідивши Несторія, що хотів називати Марію тілько *Χριστοτόκος* („христородиця" = Матїрю Христа), Ефеський собор 431 р. рішає назвати її *Θεοτόκος* = Богородиця. Се одна певна дата початку ширшого почитаня Богородиці. Загальний розвій гимнольоґії і богородичної іконописи, яких найстарші памятники маємо з $^{1}/_{2}$VI—XI вв., потверджує се. Далї важне і те, що сьвятковане Благовіщеня усталюєть ся протягом VII—XI вв., переходячи з Рождества Ісуса Христа на 25 марта (9 місяців взад), або 18 грудня — при чім пішли спори, що буде, коли се сьвято випаде на великий піст, себ то час, коли нема містця для радости[2]). Вкінці належить згадати, що звісні нам сьвятцї грецької церкви пол. V в. — патр. Прокла[3]) († 446), з якого іменем як раз звязана проповідь

[1]) Див. про се: Dr. F. Lehner, Die Marienverehrung in den ersten Jahrhunderten. Stuttgart, 1881, ст. 7—30.

[2]) Див. про се у Keller-a l. c., Dictionnaire d' Archéologie chrétienne, par F. Cabrol, Par. 1905, I. Annonciation, col. 2241—2254, іконопись 2255—67; Hauck, Real Encyklopädie für Protest. Theol. IX, ст. 75 сл. про Благовіщене 91 ст.

[3]) Migne, Patr. Gr. t. 65, oratio III, c. 2.

на Благовіщенє, того самого діальоґічного типа, що й згадані нами вище, не виказують Благовіщеня осібним сьвятом. Цїлком природно — бо сю памятку сьвятковано осібно тілько в Назаретї, а церква льокально обходила її разом з Різдвом або коротко перед ним. На кождий спосіб церква перших віків не відділяла сеї памятки від богопочитаня Ісуса. Для потверджена сих наших висказів наведемо звісні нам назви сьвята: *εὐαγγελισμός*; *ἑορτὴ τοῦ (εὐ) αγγελισμοῦ*, *χαριτισμός*, *ἐν τῇ Ενανθρώπησι*, *ἐν τῷ εὐαγγελισμῷ τῆς παναγίας Θεοτόκου*. - У латинників найстарші назви: Annuntiatio dominica, A—io domini Christi, initium redemptionis, conceptio Chti, festum incarnationis, A - io B. M. V., a - io angeli, Mariae salutatio а в давнїйших памятках Sanctae Virginis festum, festivitas gloriosae Matris[1]). Переважає в них очевидно культ Христа, а не Богородиці, хоч старинні „Credo“ (пол. II в.) знають: „qui conceptus est de Spiritu sancto, natus ex Maria virgine“, „natus est de Spiritu sancto et Maria Virgine[2]).

Наслїдком сього розмірно пізного обходженя благовіщенського сьвята вийшло те, що воно належить до меньших сьвят, бо грецька церква дала йому тільки передпразденство, а латинська зачислила його до ряду мартівських сьвят „primi ordinis unius diei“ на рівнї з памятками „Obdormitionis s. Josephi, St. Joachim et Anna і s. Gabrielis archang. За то: Богоявленє, св. Седмицю, Успеніє, Забранє на небо Бцї і Expectationem partus B. Mariae (очікуванє родів пресв. Богородицї 18—24 грудня) назвала сьвятами 1-го степеня „cum septiduo“[3]).

Нам лишило ся розглянути питанє, в яких відносинах стояли до церковної служби дню наші благовіщенські слова? Відповідь на се находимо в типиках грецької церкви. І так по типику великої Константинопольської церкви IX/X в. в службу Благовіщеня входили, кромі еванг. Луки, чтеніє (lectio) із торжественника слова Григорія Неокес. (*Ἑορτὰς μεν ἀπάσας*), канон Івана Монаха і Йосифа, слова *κυρ* Андрея (*Ἐπέστη σήμερον*) і *κυρ* Золотоустого (*Πάλιν χαρᾶς*

---

[1]) Гл. Cabrol — Dictionnaire, Annontiation c. 2242—9. і A. Baillet, De la devotion à la ste Vierge, Tournay 1712 р. 83—93, 111—116.

[2]) F. Kattenbusch — Das apostolische Symbol, T. I, 62 і II, 6, 16 і 819.

[3]) Див. про се: Breviarium Romanum. Ми користувались лат. рукописю XVIII в. Caspari Klein S. J. — Brev. Rom. (Имп. Публ. Б—ка лат. I. О. 743).

εὐαγγέλια = Пакы радости благовѣштенне[1]); а по обході монастиря при вході до церкви перед дверми пісня *„χαῖρε πύλη τοῦ θεοῦ"*[2]) (радȢйсѧ, богопечатлѣннаѧ двери живота нашег). Історія грецького богослуженя дає нам ще инші поясненя. Треба тільки звернути увагу на то, що все всхідне богослужене складає ся з символів, дійств, рухів та проповіди — поезії зі співом. Коли-ж завважимо і то, що проповідь красомовця була злучена з мімікою, рухами і з поезією і деякими елементами музики, ми легко зрозуміємо появу богатого діальоґічного елементу в византійській проповіді взагалі без згляду на авторську автентичність. Се стане ще яснійше, коли узглядните і те, що проповідники учителї, молодше і старше духовенство церкви, стреміли при кождій нагоді пояснити слухачам чи то евангельський текст, чи значінє памятки. Звідси й походить та ріжноманїтність читань і в нинїшнїй, значно уже скороченій богослужбі. Коли-ж вкінці згадаємо, що ще Трульський собор (696 р) мусїв для викоріненя дохристіянських пережитків — Вот, Календ, Врумалій, стрічи весни, паленя стосів під новий місяць — завести відповідні чинопослїдованя, як сьвячене води, та т. з. умилостивительні молитви на початку кождого місяця[3]), то нам не трудно буде зрозуміти старанє грецького духовенства, оживити як найбільше довге богослужене чи то зверхньою виставністю, чи наглядним зображенем самих подій, яких памятки обходили ся.

Порівнанє трьох славяньских текстів з грецьким дає також деякі результати — не без вартости для наших виводів. Ми переконуємо ся, що в 12-тьох разах грецький текст не має корелятива для славяньских перекладів — і то в більше або меньше важних фразах і уступах; на самім кінці одначе нема в нім більшого уступа розмови Йосифа з Марією і кінцевої молитви. В 6 ти випадках грецький текст виказує значні варіянти, яких нема в славяньских переводах, а один раз є в нім сказано більше, як в наших текстах. З того можна заключити, що звісний нам грець-

---

[1]) В уставі „Око церковное" Мва 1610 р. на 631 об. сказано: „на г҃-ємъ часѣ (в Благовіщенє] чтємъ слово ємȢже начало, паки радость благовѣщенїѧ".

[2]) Див. А. Дмитріевскій — Описаніе литургическихъ рукописей православнаго востока, т. І. Τυπικά. Кіев 1895, ст. 430—1, із ркп. Афінського у—та XI/XII в. л. 87.

[3]) Див. 62—65 правило Трульського собора, та Н. Θ. Красносельцева — Патріарх Фотій и визант. богослуж. его времени. Одеса 1892.

кий текст не був первоосновою славянського перекладу. Таке твердженє піддержує ще й ся обставина, що і в самих славянських текстах заходять деякі значні ріжниці. Особливо відріжняєть ся від инших текстів копія Торжественника XV в. І так: в 3-х разах годить ся він з грецьким текстом, а ріжнить ся зі славянськими; 9 разів відріжняєть ся від них всїх чи то неповнотою, чи неправильністю перекладу. Тимчасом про наш текст треба сказати се тільки в 2-х разах. Зваживши вкінці, що всї славянські переклади сього слова звязані з іменем Івана Дамаскина, а не Ґермана, належить догадувати ся, що були й грецькі копії сього слова під іменем Дамаскина, тим більше, що находять ся деякі не з іменем Ґермана а Івана Золотоустого[1]).

Щоби не вертати більше до огляду сього діальоґа, належить зупинити ся ще над деякими подробицями. Найперше зупинимо ся на фразї початкового величаня, що попереджає сам діальоґ: „Дн҃ь ѿ зимы ст8деныя теплая и многоцвѣтная весна нам возъсия. и златозарное солнце краснѣйше и радостнѣйше намъ возсия“ (Торж. XV в. л. 163). Сей невеликий уступ проповіди Ґермана у инших проповідників-панеґіристів розріс ся до значних розмірів правдиво поетичних з'ображень весняного відновленя природи. Особливо заслугують на увагу: XXIII гл. благовіщенського слова Івана Ґеометри (пол. X в.)[2]), початок слова на той самий день Федора Монеріміта[3]) і XXX гл. слова Ісідора з Тесалоніки (кон. XIV в.)[4]). В згаданих словах стрічаємо також і діальоґічний елемент, одначе більше описового характера, як драматичного. В словах Антіпатра Бостренського[5]) і Софронія патр. Єрусалимського († 638)[6]) сей описовий діальоґ, веденний самим проповідником, прямує виключно до цїлковитого розбору і поясненя євангельського текста. Тому то він і має більше значіня для доґматики як для історії лїтературної форми.

Значно більше спільних рисів з нашим діальоґом мають деякі благовіщенські слова під зглядом розвою лїтературного сюжета. Маємо тут на думці апокріфічний елемент, розсипаний богато як

1) Див. Migne, Patr. gr. t. 98. col. 16. Notitia 1.

2) Гл. Ballerini — Sylloge monumentornm ad mysterium Conceptionis B. V. Mariae (і благовіщеня) pertinentium, t. II, p. 195—6.

3) Вік незвісний — див. Krumbacher — Geschichte der byzant. Literat., 1897 ст. 176; текст у Ballerini op. cit. 211—213.

4) Ballerini, op. cit. 433—436 ст.

5) Ballerini — op. cit. 19 сл.

6) ibidem 63 сл., особливо 69 сл.

в діальоґу, так і в проповіди. По первоевангелію було два благовіщеня — одно коло води, друге в комнаті. Марія, оповідаючи Йосифу чудну появу благовістника, згадує про се — як вона, черпаючи воду з керниці, почула дивний привіт, а потім побачила в своїй комнаті молодця, що звістив їй волю Господа. Про се оповідає в своїм слові і Яков Монах[1]) (XI в.). Той сам проповідник знає ще і про події на небі, як Господь поручає Гавриїлу удати ся з благовістом у Назарет до Марії. Останній епізод проповіди монаха Якова (Baller. 246—251) нагадує нам дуже згадане вище слово Івана Золот. „Пакы радости благовѣщеніе“. Дальша часть проповіди се знов діальоґ описово-доґматичного типу Софронія. Цікава ся проповідь ще тим, що кінчить ся — як і в Ґермана — молитвою до Богородиці. — Страх Марії впасти жертвою обмана, як се колись стало ся з праматірю Евою, представлений в Ґермановім діальоґу кількома наворотами, дав привід Софронію посьвятити цілу XXVI гл. своєї проповіди (Baller. 71—73) доказам ангела, що він не спокусник Еви, не виновник нещастя людського рода. Цікаве то, що в дальшій мові ангел означає своє боговійне відношенє до Марії майже словами ангела з Ґерманового діальоґа (див. Baller. 78—80 ст.).

На підставі сього, одначе, нам ніяк говорити про щось більше, як про звичайний вплив творів з однородним сюжетом. Видіти в тих спільних прикметах і однородність форми, себ то вважати слово патріарха Ґермана — в його цілости — звичайним панеґірично-доґматичним твором церковної проповіди, гадаємо — не буде оправданим. Деякі причини подали ми вище, коли старались показати самостійність і незалежність діальоґа від величань і кінцевої молитви. Тепер перейдемо до решти особливостий сього діальоґа. В 1-ій части, що попереджує діальоґ, находимо 8 величань „Днесь ..“ (Торж. л. 164 і об.), в яких повторені вискази старозавітних пророків. Вступом до тої части проповіди величань служить фраза: „Днь стопісанная книга ѿ вѣка пркъ посреди в'водитсь. и кождо ихъ провозвѣщает блгодать нынѣшнаго празника“. По сім вступі наведені: патріарх Яков з символічною драбиною від землї до неба, Мойсей при неопалимій купині на горі Хорив, слова Захарії про золотий сьвічник з запаленою сьвічкою, пророцтво Ісаії про жезл від коріня (рода) Йозії, висказ Езекиїла про зачинені двері, через які перейде один Господь, слова Данила про камінь, що без ніякої зовнішньої причини відорвав ся і скотив ся з вершка гори і пророцтво царя Давида о „градѣ царя великаго“.

---

[1]) Див. Ballerini, op. cit. II. 253.

Сей епізод з пророками увійшов в другу частину діальоґа, в розмову Марії і Йосифа, коли Йосиф вказує Марії на острі кари Мойсеєвого закона на блудників, та хоче її видалити зі свойого дому, а Марія боронить своє непорочне дівоцтво висказами пророків. Тут і були наведені найважнійші пророцтва: про запечатану книгу, якої не потрафить прочитати тямучий муж, і про народжене дитяти дівою — без мужа, і про діву, що зачне і родить сина Мануіла, і про появу царя Діви Сіонської (Зах. 9, 9). Дальша часть пророцтв використана поетом для короткого наміченя дальших подій, що мали товаришити самому різдву Ісуса. Тут і вказано на зьвізду і могучого чоловіка з племени Ізраіля, що побє моавських царів (Чис. 24, 1), і на арабське золото і всесьвітню славу (Дав.), і на вертеп у Вифлеємі, в якім родить ся князь Ізраіля (Міх.). Одним словом поет залишив просте вичислюванє пророцтв, а постарав ся використати їх при нагоді, чи то — для оборони Марії перед Йосифом, представителем звичайної скептичної і дуже реалїстичної маси вірних, чи то — для злученя одної події з другою, що звязані тїсно одна з другою. — Ся риса тонкого поетично-артистичного смаку виступила в автора діальоґа не меньше сильно і в тих випадках, де Марія висловляє жаль, що не може видїти прекрасного благовістника і представити йому своє тяжке положенє в домі Йосифа, що не вірить її словам. Благовістник велів їй радовати ся — а вона плаче, тому то і вирвалось їй з уст радісне питанє, на згадку Йосифа про появу ангела в снї: „Єда ги тои бѣ анг҃лъ. рекыи мнѣ радѹися“.

Нам лишило ся сказати ще кілька слів про час, обнятий діальоґом. Між сценою з ангелом і сценою з Йосифом — Марія пробула вже на третім місяцї по благовіщеню якийсь час у своячки Єлисавети. Йосиф вертає домів шестого місяця по благовіщеню, коли близке материнство обручницї було вже замітне. По рішучій розмові з Марією Йосиф видить в снї ангела, тому дальша розмова могла мати місце тільки на другий день. Коли зважимо, що вже попереднього дня, Йосиф згодив ся задержати Марію ще якийсь час у себе і разом з нею явити ся в Єрусалим на перепис людности, а з другої сторони пригадаємо собі їх розмову про близкі роди, про пеленки, бабу і вертеп, то набираємо переконаня, що між сном Йосифа а дальшою розмовою пройшов довший час. Поет не відріжняв сих обставин, бо творив під впливом тогдїшнїх драматурґічних правил — на однім місци і в найкоротшім часї. В проповіди се злитє часу не було би так виразне, бо просте оповіданє знає задержати і представити часову перспективу.

Студії над українськими народніми піснями.

Подає **др. Іван Франко.**

VII. Плач невільниць.

В збірці пісень Жеґоти Паулї і в Русалці Дністровій поміщено зовсім згідний варіянт пісні, яку можна вважати найстаршим зразком „невольницьких плачів“, яких в українській людовій поезії складено досить богато. Інтересно, що з Галичини маємо переважно плачі жіночі, а з України в формі кобзарських дум плачі мужеські, нарікання полонених козаків та їх тугу за рідним краєм. Лишаючи на разї думи на боці збираю тут до купи ті пісні, що заховали ся в Галичинї і належать до сеї теми, або уривки забутих пісень. Поперед усього даю згадану вже пісню зі збірки Жеґоти Паулї та з Русалки Дністрової.

Коли Турки воювали,
Білу челядь забирали,
І в нашої попадоньки
Взяли вони три дівоньки.
Єдну взяли по при коні,
Попри коні на ремені;
Другу взяли по при возї,
По при возї на мотузї;
Трету взяли в чорні мажі.
Що ї взяли по при коні,
По при коні на ремені,
Тота плаче: „Ой Божеж мій!

Косо моя жовтенькая,
Не мати тя розчісує,
Візник бичем розтріпує!"

Що-ж ї взяли по при возї,
По при возї на мотузї,
Тота плаче, тота кричит:
„Ой Божеж мій! Ніжки мої,
Ніжки мої біленькії,
Не мати вас умиває,
Пісок пальцї розїдає,
Кровця пуки (?) заливає".

Що ї взяли в чорні мажі,
Тота плаче, тота кричит:
„Ой Божеж мій, очка мої,
Очка мої чорненькії,
Стілький орсук проходили,
А білий сьвіт не виділи!"

Цікаві тут слова: „пуки", може помилка замісь „путї", дороги, і орсук, з мадярського orszag, край. Вони сьвідчать про те, що пісня зложена десь у карпатських горах, може на Угорській Руси, що в XVI віцї якийсь час також була під властю Турків.

В пізнїйших записах наших пісень сеї піснї не здибаємо, але її відміни були записані в Ґродненській ґубернії, де Українцї живуть в суміш з Білорусами. Ті піснї вказують на Поділє як на місце, де скоїла ся подія.

Не дзвє хмароньки з нижи гор виступают,
Там Татарове Подуол войовали;
Вивойовали три Подоляночки.
Старшая плаче по вуолах, по коровах,
Середня плаче по своєй гурькой долї,
Меньшая плаче до ойця, до матоньки.
Ой старшуой дацї вуоли і корови,
Середню дацї муолодим охвицерам,
Меньшу пусцїцї а з цїхою вуодою.

Другий варіянт з тої самої околицї такий:

О сіуй ночі стучало-гриміло,
Я думала, што брат з вуйська їде,

А то їхали Татари-буяри,
Везли з собою три Подоляночки,
Три Подоляночки, всї три сестреньки.
Ой старшую везли в червоним убраннї,
А середнюю везли в зельоним жупанї,
А найменьшу везли голеньку-нагеньку.
Ой найстаршуй треба чипок вішити,
А середнюй треба віночок увити,
А наймешу треба на Дунай пустити,
Нехай пливе до ойца до матки,
До своєї родиноньки.

Нема сумніву, що ґродненські варіянти основані на тій самій піснї, що й карпатський, та з їх порівнаня видно, що карпатський варіянт — також уривок; далї оповідала та пісня про долю всїх трьох сестер, при чім третю втоплено в Дунаю. Антонович і Драгоманов подаючи сї піснї додають в увагах до них історичні сьвідоцтва сьвідків самовидцїв про татарські напади на Русь і на Московщину і про долю полоняників. Татарський хроніст Раммал-Гаджа детально описує, як Татари „гнали полонених у Крим окруживши їх цїлим ланцюхом їздців і підгоняючи нагайками, як значили зелїзним тавром розпеченим у огнї, на таких частях тїла, як значить ся худобу". Герберштайн посьвідчує, що Махмет-Ґірей захопивши величезне число полоняників у Московщинї, часть їх продав Туркам у Кафі, а часть велів вирізати. „Старцїв і немічних, за яких годї було взяти добру плату і які нездатні були до роботи, Татари віддають, мов заяцїв молодим псам, своїм парубкам на іграшку, щоб на них учили ся военного дїла. Вони вбивають одних камінем, кидають иньших у море або вбивають їх яким иньшим способом".

Пісня на ту саму тему і навіть що до форми дуже близька до нашого карпатського варіянта, відома також у Великорусів і була надрукована в відомій збірцї Кирші Данилова, виданій п. з. „Древнія россійскія стихотворенія" (Москва 1818, стор. 209). Ось її текст:

На бесѣдѣ сидятъ три Татарина,
Три собаки наѣздники,
Передъ ними ходитъ красна дѣвица,
Русская дѣвица полоняночка,
Молода Марѳа Петровична,

Во слезахъ не можетъ слово молвити,
Добрѣ жалобно причитаючи:
„О злосчастная моя буйна голова!
Горе горкое моя руса коса!
А вечеръ тебя матушка разчесывала,
Разчесывала матушка, заплетала!
Я сама дѣвица знаю, вѣдаю:
Разплетать будетъ мою русу косу
Тремъ Татарамъ наѣздникамъ“.

Друга пісня подібного змісту, записана також у 30-их р. у Галичині і надрукована в Русалці Дністровій і у Жеґоти Паулї, посkладана з часток иньших пісень і має лише оріґінальне закінчене:

Чому кури не піете?
Чому люди не чуєте?
Турки село звоювали,
Громадами людий гнали.
Межи ними дві сестриці.
Повели їх по терниці,
А терниця ніжки коле,
Чорну кровцю проливає;
Чорний ворон залїтає,
Тую кровцю попиває.
Сестра сестрі промовляє:
„Проси, сестро, Турка-мужа,
Нехай русу косу утне,
Най до мамки меї пішле:
Най ся мамка не турбує,
Най нам віна не готує!
Бо ми віно утратили
Під явором зелененьким
За Турчином молоденьким“.

До сеї пісні маю в рукописних збірниках ще два варіянти, один записаний у Вовчухах городецького пов., що виглядає ось як:

Ой горою долиною
Їде Турчин з Турчиною,
Веде собі ґречну панну,
Що найкрасшу, мальовану.

Жовту косу зачесала,
Чорні очи заплакала,
Білі руки заламала.
„Під зеленим явороньком
Стратила я свій вінонько
Із молодим жовняроньком“.

Жовняр заступив тут очевидно місце Турка. В уривку Русалки Дністрової, ст. 16—17 і в уривку записанім М. Павликом у Лолині, долинського пов. сей образ змальований дещо докладнійше:

Ой вийду я на могилу,
Погляну я на долину,
А там Турки полон женут,
Моїм конем перед ведут.
На тім кони дївка сидит,
Жовті коси плечі вкрили.
Ах, білими рученьками
Тота дївка листок пише,
Слїзоньками закрапує,
Мисленьками печатає,
Буйним вітром відсилає:
„Най ся отець не турбує,
Менї посаг не готує,
Бо я посаг утратила
В чистім поли поневоли
Під явором зелененьким
Із Турчином молоденьким.
Із Турчином, Арабином
Тай з пещирим Татарином“.[1])

Иньшими словами, се плач дївчини знасилуваної Турками чи Татарами. Такі насилуваня були часті при татарських нападах і про них часто говорять польські лїтописцї. У Бельского (Kronika, 533) читаємо, що при татарськім нападї на Червону Русь в р. 1516 „дївчат насилували при родичах, а жінок при чоловіках“. Метлїнський у київській ґубернії, а Зенькевич у Пін-

[1]) В варіянтї Русалки Дністрової вже Турки змішали ся з Ляхами:
Ідуть Ляхи на три шляхи, Щоб їм конї припочили,
А козаки на чотири, А Татари на все поле.
Дївчина кидає свої листи в воду і каже:
Плинь же, плинь же, дрібне листє До мойого тата в гостї.

щині записали уривки пісні про якусь Волинянку, мабуть значного роду, яку вхопили Татари і за якою батько безуспішно біг у погоню.

Зеленая дібровонька,
Чого рано зашуміла?
Ой як же мні не шуміці,
Через мене Татари йдуць,
Шабельками гольє тнуць.
Везуть вони Волиночку,
Молодую Вкраїночку.
Ой за єю погоня йде,
Єї рідний бацюхно.
Вона назад позирнула,
Шириною замахнула:
„Ой верни ся, мій бацюхно,
Бо ти мене не догониш,
Оно коника утомиш“.

А в варіянті Метлинського (Народныя южнорусскія пѣсни, Кіевъ 1854, стор. 437) вона говорить:

Верни ся, батеньку, верни ся, рідненький,
Вжеж мене не однїмеш і сам старенький загинеш,
Занесеш голову на чужую сторону,
Занесеш очиці на турецькі границї.

Можна припустити, що в основі всїх сих варіянтів лежала первісно якась одна пісня про долю одної чи трьох полонянок, та з часом вона забула ся, а її частини перемішали ся з иньшими піснями. В усякім разї й ті частини виявляють декуди гарний поетичний настрій та вдачно малюють дїйсність, що тепер давно належить до минувшини. Сим разом сербо-болгарського впливу не бачимо; натомісь можна допустити, що з України зразки сеї пісні переходили до Великорусів та Білорусів.

VIII. Степова сторожа.

Щоб охоронити край від татарських нападів, які захапували не лише простий люд, але й вельможних панів, воєвод та маґнатів з їх жінками й дїтьми, польський уряд у XVI в. орґанізував сторожу на степах сумежних з татарськими землями. На могилах ставляли сторожів, що мали пильнувати орди, в разї

нападу давати знак запалюючи на могилах накладене там дерево або бочки зі смолою. Рівночасно скрізь по Україні був наложений на селян і міщан обовязок в разї появи тих огневих сиґналів іти з оружєм „на погоню“, обовязок, що в разах більших рухів орди грозив небезпекою оборонцям і всїй людности. Память про сторожу заховала ся і в піснях. У Русалцї Дністровій була поміщена пісня ось якого змісту (стор. 15—16).

„Гонят, мамко, на сторожу,
Під Чорний Лїс на могилу;
Видит ми ся, моя мамко,
Що відав я там загину“.

„Відпирай ся, мій синоньку,
Що тя болит головонька“.

„Гонят, мамко, на сторожу
Під Чорний лїс на могилу,
Видит ми ся, моя мамко,
Що либонь я там загину“

„Відпирай ся, мій синочку,
Що коника тай не маєш“.

Коня дали, осїдлали,
На сторожу виправили;
Дали коня, дали зброю:
Ставай синку до побою.

Їду милю, їду другу,
Їду нічку, їду другу,
Мій коничок ослабає,
Сон головку похиляє.
Я прихилив кониченька
До дубонька зеленого,
Сам приклонив головоньку
На маленьку годиноньку, —
Ой я заснув, моя мамко.
Ой прибігли Татароньки,
Аркан втяли, коня взяли,
Дївцї бранцї дарували.
Ой устаю ранесенько,
Нема мого ворон коня!

В иньших варіянтах, розширених по Ґаличинї й по Україні, дївчина будить сонного козака.

Ой вийшла там дївчиноnька
Та вступила до садоньку,
Виломала галузоньку,
Червоную калиноньку,
Вдарила го по личеньку.
„Втїкай, втїкай, козаченьку,
Бо Татари з війни їдуть,
Тебе забють, коня возьмуть“.

„Най би вбили, най би брали,
Було мене не будити,
Коли-м у снї тебе любив,
До серденька приголубив“.

В варіянтї Балїної (Українські піснї 1863, стор. 73—74) дївчина будить козака аж тодї, як Турки й Татари взяли його коня, тай каже:

„Годї козак, годї спати,
Та вжеж коня не видати.
Ішли Турки з Татарами,
Взяли коня з поводами“.

На се козак відповідає:

„Мене Турки добре знають,
Вониж мене не займають.
Коня візьмуть, другий буде,
Тебеж візьмуть, то й не буде!“

Як бачимо, традиція про степову сторожу проти Татар узята тут не дуже траґічно: звичайне степове конокрадство з боку Турків, а в кінцї любовний мотив. На правду така сторожа іноді кінчила ся дуже траґічно. І так польський історик Бєльский (Dalszy ciąg kroniki, Warszawa 1851, стор. 202) оповідає, що 1593 р. „Татари прийшли несподївано; чутка була, що хочуть ударити на Московщину, тимчасом вони кинули ся на Волинь, захопили всю сторожу і набрали богато полону, особливо із шляхетських домів, переважно жінок, бо мужі були або на судових роках волинського воєводства, або в соймі“.

Пісня про розбуджене степового сторожа дуже розповсюджена по Українї. Антонович і Драгоманов крім цитованих доси подали ще варіянт записаний Гулаком Артемовським (Українські нар. піснї, стор. 34) інтересний тим, що при повній схожости

що до змісту з попередніми варіянтами (Козак вибирає ся в далеку дорогу, про варту в степу не згадано — виїздить у степ і лягає спати — „Десь узяла ся та дївчинонька, Десь узяла ся тай молодая, Ой вирвала та травиченьку, Вдарила козака та по личеньку) історичне тло значно затерло ся, а розмір із старої, типової форми осьмискладового стиха з хореїчним ритмом перероблений на иньший, відповідний живійшому лїричному настроєви. Надїюсь у однім із дальших роздїлів сеї працї присьвятити спеціяльні уваги тїй змінї ритмів і розмірів у наших піснях однакового змісту, бо се явище досить характерне для процесу консервованя старих пісень і заразом прибиваня їх до нового смаку і нових настроїв.

Комбінацією мотива степового сторожа і плачу полонянки являєть ся гарна пісня, надрукована 1843 р. в другім томі харківського альманаха „Молодик“ стор. 138—139 п. з. „Плѣнница“. Ось її текст:

Та йшов козак дорогою,
Дорогою широкою;
Не сам іде, коня веде,
Коня веде за поводи.
Привязав коня до прикорня,
До прикорня дубового,
До аркана шовкового,
А сам лїг спать біля його:
Сїделечко в головочки,
Стременечки у бочечки.
Чи спав, не спав — прокинув ся:
Нема коня у прикорня,
Нї прикорня дубового,
Нї аркана шовкового.
Пішов козак тиняючи,
Свого коня шукаючи.
Вийшов козак на могилу
Тай заглянув у долину;
А в долинї корчма стоїть,
Коло корчми огонь горить,
Коло огня Турок сидить,
Турок сидить, люльку курить
Коло його дївка сидить,
Дївка бранка косу чеше.

„Косож моя русявая,
За когож ти заручена?
За козака заручена,
За Турчина засватана;
За козака рушник дала,
За Турчина заміж пішла“.

В перводруку (і в передруку Ант. і Драг. I, 138) в остатнїх 4 рядках очевидна плутанина:

За Турчина заручена,
За Татара засватана;
За козака рушник дала,
За Татара заміж пішла.

Коли тут мав бути схарактеризований контраст між сердечним бажанем дївчини — вийти заміж за козака, і тим, що судила їй доля, то очевидно і в першім рядку мусїв тут стояти козак замісь Турчина, а в другім Турчин замісь Татарина, який взагалї являєть ся тут зовсїм не до річи, бо вже висше в рядку 21 виразно згадано Турка як одинокого товариша дївчини.

На жаль, історичне тло сего варіянта виблїдло; його сторожеве становище неясне. Та все таки кінцева сцена — поява Турка й дївчини полонянки дає нам можність відтворити з усїх тих уривків пісень про сторожу в степу схему змісту забутої цїлости. Козак з наказу власти вибираєть ся на сторожу з якимось лихим прочутєм; він рад би лишити ся дома і за радою матері двічі вимовляєть ся, та даремно; йому дають коня й зброю і він їде в степ, „під Чорний лїс на могилу“, на погранич від Татар, у вилах між ріками Тясмином і Днїпром, у теперішнїм Чигиринськім повітї[1]). Тут він припинає коня на дубовий приколень і засипає; по однїй версії Татари крадуть його коня, по другїй він будить ся і шукає коня в степу, по третїй незнати відки являєть ся дївчина, будить його й остерігає перед Татарами. Ся остатня версія, найбільше розповсюджена, видаєть ся менї найпізнїйшою; споминн важкої боротьби з Татарами вже виблїдли; при тім же дївчина декуди називаєть ся бранкою і її роля самої в степу зовсїм неясна. В моїй збірцї галицьких рукописних записок містить ся ще один, невідомо де записаний варіянт сеї піснї, де козака перемінено на жовнїра, та за те стоянку його в степу змальовано вірнїйше.

[1]) Антоновичъ и Драгомановъ, Историч. пѣсни Малор. народа I, 136, зсилка на Бельского хроніку, 72.

Ей там в полю сніжок тріее,
Ой там жовнїр коня пасе,
Пасе, пасе, в руках водит,
Шабелькою тріщі ломит,
Шабелькою огню робит,
А шапочков піддуває,
Свої рани розгріває.
„Раниж мої дорогії,
Шабелькою рубанії
Тай кулями стрілянії!“

Тут варіянт уриваєть ся, далї згадано лише, що жовняр

Пустив коня на долину,
Положив ся на годину.
Нещіслива годинонька!
Десь ся взяла дївчинонька —

І кінчить ся зовсїм недоладно, що кінь стає над жовнїром і остерігає його перед Турками, а жовнїр висилає коня до матери з вісткою про його смерть — рядки взяті з піснї про смерть козака. Оттут то стає нам у пригодї варіянт „Молодика“, якого друга частина мотивує появу дївчини-полонянки — вона також уведена Турком, — і велить догадувати ся, що козак стає до бою з Турком, щоб увільнити дївчину, може як раз його милу, і, коли має справдити ся його прочуте висловлене на початку піснї, гине в тім бою.

IX. Смерть козака в степу.

Високо-поетичний образ козака, що поранений умирає в степу, прощаєть ся зі своїм одиноким товаришем-конем і висилає його до своєї матери з „новиною“ про його смерть, належить до найпопулярнїйших витворів нашої людової творчости. Можна сказати: нема села, де-б не знали сеї піснї, від Лемківщини аж геть далеко на схід, до Херсонщини і до Вороніжчини. Подаю тут поперед усього текст зложений із галицьких варіянтів, головно з покутських.

Ой кінь біжит, трава шумит,
Ой там козак убит лежит,
На купинї головою,

Накрив очи китайкою,
Заслугою козацькою.
Над ним коник зажурив ся,
По коліна в землю вбив ся.

„Не стій коню надо мною,
Бо я виджу щиріс ть твою.
Ти на мене гріб копаєш,
Та сам мене не сховаєш.
Біжи коню дубровою,
Чорним лїсом стеженькою,
Ой горами, долинами,
Колючими ожинами.
А там будут Турки гнати
Та не дай сї в руки взяти.
А як прийдеш, коню, в село,
Заржи смутно, не весело.
А як прийдеш під ворота,
Заржи смутно, як сирота.
Тупни, коню копитами
Перед неньки воротами;
Вийде 'д тобі стара мати,
Буде тебе бай питати:

„Ой ти коню вороненький,
А деж твій пан молоденький?
Чи впав з тебе, чи забив ся,
Чи на войнї зоставив ся?“

Знайже, коню, що сказати!
„Не жури ся, стара мати!
Не впав з мене, не забив ся,
Нї на войнї зоставив ся,
Лише твій син оженив ся.
А взяв собі паняночку,
В чистім полї земляночку.
Ой на личку румяная,
На нїй сукня зеленая.

„Ой коби я конї мала,
Ой то би я поїхала,
А місточко до місточка,
Ци хороша невісточка“.

„Возьми мати піску в жменю,
Посій його по каменю;
Будеш пісок підливати,
Будеш сина виглядати;
Коли пісок та прийме сє,
Тогди твій син поверне сє“.

Сію пісок і не сходи,
Нема сина, не приходи.

Докладнійше означує місце події варіянт, записаний д. Гатцуком і друкований у його збірці „Ужинок рідного поля“ стор. 253.

Ой три літа, три неділї
Минуло ся на Вкраїні,
Як козака Турки вбили,
Під явором положили.
Під явором зелененьким,
Лежав козак молоденький,
Його тіло почорніло,
А від вітру пострупіло.

Далї йде розмова козака з конем; вертаючи до дому кінь на питанє домашнїх відповідає:

Мене Турки надігнали,
Пана мого з мене стяли,
Постріляли, порубали,
Там над Днїстром поховали.

Можна думати, що й тут мова про такого сторожевого козака, як у попереднїй піснї і що ся пісня з піснею про сторожу в степу творила колись одну цїлість, була немов епільоґом піснї про пригоди вартового в степу.

X. Смерть королевича в битві з Турками.

До найпопулярнїйших пісень у Галичинї належить отся пісня, що звичайно її чотири перші рядки співають ся по польськи:

Skąd ty, Jasiu? Z za Dunaju.
Co tam słychać w waszym kraju?
Nic nie słychać, jeno wojna
I kraina niespokojna.

Варіянти тої пісні друкували ся в збірках Вацлава з Олеська стор. 500, Максимовича 1834, стор. 149 і Головацького I, 98—99, та Головацький маючи чотири записи з Галичини, волів передрукувати варіянт Максимовича, де історичне тло затемнене більше, як у наших варіянтах. В збірку Антоновича і Драгоманова ся пісня не попала; так само у Костомарова (Исторія козачества въ памятникахъ южнор. нар. творчества) не було повного варіянта.

Маючи кільканацять варіянтів записаних у ріжних околицях Галичини подаю з них тут нагуївський текст сеї пісні:

Відки Йвасю? — З за Дунаю.
Що чувати в вашім краю?
Ой нїчого, тілько война
І країна неспокойна.
Ідут Турки на три шнурки,
А Татари на чотири;
Ідут Ляхи на три шляхи,
А козаки гору вкрили.
На тій горі кінь турецький,
На тім кони син крілевський;
В правій руцї меч тримає,
З лївої сї кровця ляє.
Над тов кровцев ворон краче,
А за сином мате плаче.
Не плач, мати, тай не тужи,
Порубано, тай не дуже:
Головонька на четверо,
А серденько на шестеро,
А рученьки на штученьки,
А пальчики в кавальчики,
Біле тїло як мак дрібно.
Шукай мати лїкарчика,
Молодого столярчика,
Най ми хатку ізбудує
Та без дверий, без віконець,
Бо вже мому житю конець.

Варіянти Головацького і Максимовича забули про битву Ляхів з Турками і про королївського сина та про його смерть. Історія знає один такий факт, що справдї став ся „за Дунаєм“, біля Варни в Болгарії, де 1444 р. погиб польський королевич

і угорський король Владислав, прозваний Варненьчиком, і його тіло було розсікане Турками. В тій битві крім польських та руських вояків брали участь також Угри, Серби й Болгари і її не без певної підстави називали пробою всеславянського военного походу против Турків. Що серед українського воящтва ще в початку XVII в. жива була память про ту битву, в якій побідою гордили ся Турки, на се натякає пісня про здобутє Варни, доконане козаками в р. 1605, де сказано:

Була Варна здавна славна,
Ще славнійші козаки,
Що тої Варни міста достали
І в ній Турків забрали.

Мотив войовника вбитого на війні, якого тіло везуть із чужини до дому, маємо в одній пісні поміщеній у Русалці Днїстровій та у Жеґоти Павлї, і тут той войовник називаеть ся Михай.

Ой вийду я на могилу,
Подивлю ся на долину:
Долів, долів долинами
Їдут Турки з Татарами.
Межи ними віз кований,
А в тім возї Михай лежит,
Порубаний, постріляний.
Капле кровця у кирницю,
З кирниченьки ріка тече,
Над річкою ворон краче,
Михаєва мати плаче.

Ворон потїшає її тимиж словами, як і в попереднїй піснї, що його „не дуже то порубано".

Костомаров бачить у сїй піснї (він мав її також без згадки про сина крілевського) натяк на битву між Поляками, козаками та Турками під Хотином 1622 р., та менї здаеть ся, що се не має підстави. Раз тому, що в битві під Хотином нїякий „син крілевський" не погиб, а польський королевич Владислав, який спішив на місце битви, як знаємо, не доїхав підчас битви і прибув уже на готове, а друге тому, що наша пісня занадто схематична і видаеть ся далеко старшою від подій 1622 р., про які певно була б зуміла подати більше живих деталїв. Важне тут те, що в нашій піснї звістка про смерть „сина крі-

левського“ подаєть ся з наслуху, від якогось чоловіка „з за Дунаю“, що знов таки натякає на сербських та болгарських співаків, які приносили до нашого краю свої пісні й політичні новини. Інтересно також те, що хоча звичайний початок пісні, уложений польською мовою, натякав би на те, що й весь оріґінал її був польський і з польських уст перейшов до нашого народа, в устному скарбі польського народа не лишило ся з неї ніякого сліду.

XI. Викуп із неволї.

Про викуп із неволї маємо дві ґрупи пісень, а власне викуп полонянки-дівчини і викуп козака. Пісні обох типів галицького, а в дальшій лінії сербо-болгарського походженя і визначають ся тим, що уступи їх повторяють ся періодично в міру того, як невольник обертаєть ся з просьбою о викуп до батька, матери, брата, сестри і милої, або вона — милого. Той тип пісень, позбавивши ся своєї первісної історичної закраски розширив ся з часом і війшов у пісенні ґрупи, здавалось би, далекі від історичних пісень, як се покажемо далї.

Про викуп невольника маємо надруковані у Антоновича і Драгоманова (I, 102—104) два варіянти записані пок. М. Бучинським у станїславівськім повітї, а третїй записаний мною у Львові 1878 р. від невідомих менї близше арештанток, що співали його в тюрмі. Ось перший варіянт Бучинського:

Ой що в полї за димове?
Сидить козак у неволї,
Ой сидить він, тяжко дише,
До батенька листи пише:
„Най ся тато я змилує,
Най мя відси викупує“.
„Що би за те, сину, дати?“
„Вісїм волів тай від хати“.
„Ой маю я, сину, дати,
Волиш, сину, загибати“.

Ой що в полї за димове?
Сидить козак у неволї,
Ой сидить він, тяжко душе,
До матїнки листи пише:

„Най сї ненька я змилує,
Най мя відси викупує“. —
„Що би за те, сину, дати?“
„Вісїм коров я с телятп“.
„Ой маю я стілько дати,
Волиш, сину, погибати“.

Ой що в полї за димове?
Сидить козак у неволї,
Ой сидить він, тяжко дише,
До милої листи пише:
„Най ся мила я змилує,
Най мя відси викупує“.
„Що би за те, милий, дати?“
„Сїмсот качок тай від хати“.
„Ой волю я, мій миленький,
Весь маєнток відгоняти,
Ніж ти маєш загибати“.

Се, здаєть ся, найстарша форма пісні сього типу; хоча не говорить ся виразно, що се за неволя, в якій сидить козак, але сам початковий рядок, типічний у піснях про турецькі напади (пор. висше в піснях III, 15; IV, 58) вказує, в якій сфері треба шукати сего полону. Можливо зрештою, що початок первісного варіянта був докладнїйший, оповідав про напад Турків чи Татар і про полонене козака. В другім варіянті Бучинського маємо відгук того початку, хоч уже значно затемнений:

Пішов Іван в Волощину
Тай в далеку Татарщину;
Там Йванови добре було,
Заким Турка не прибуло.
Взяло Турків прибувати,
Узяв Іван хорувати.

Для історичного розуміня ситуації сей уступ не дає нїчого: Іван добровільно пішов у Волощину і навіть у Татарщину; зразу було йому там добре, поки не прийшли Турки; потім зачав хорувати. Очевидно все се лиш якісь шматочки забутого детальнїйшого оповіданя. Антонович і Драгоманов бачуть у тих рядках натяк на історичний факт, що в XV віцї в Криму сумирно жили Ґенуезцї (Волохи) і Татари тай серед них Русини, особливо під управою першого хана з династії Ґиреїв,

Девлета (1428—1467), який жив у мирі і з Московщиною і з Польщею і віддав сина Менґлі-Ґирея на науку до Ґенуезців. Коли султан турецький Магомет II. прислав свого везиря до Криму, то Менґлі-Ґирей зразу був по стороні Ґенуезців і против признаня турецької зверхности над Кримом, та потім станув по стороні Турції, зруйнував у спілці з Турками ґенуезську твердиню Каффу і розпочав ряд страшних нападів на південну Русь, Київщину а також і Галичину.

Сей другий варіянт Бучинського обертаєть ся в тім самім крузї: від батька жадає син сорок волів із ярмами ще й до того із плугами, від матери „сорок коров я з телятии", від брата „сорок коней я з лошати", від сестри „сорок овець я з ягняти", а від милої „сорок козий я з козяти", по чім мила й заявляє:

„Ой волю я милий дати,
Ніж ти маєш загибати".

Записаний мною варіянт пізнійшого складаня і повстав мабуть незалежно від попереднїх, хоч на ідентичній темі:

Ой краче, краче, чорний ворон по долї,
Ой плаче, плаче козак молоденький в неволї.
Ой летиж ти ворон та ід моїй сторонї,
Тай перекажи мому батенькови о минї.
Гей та най батько штири воли збуває,
Гей та най мене з тяжкої неволї дістає.
Ой шкода сину та худобу збувати,
Волиш ти сину у тяжкій неволї згибати.

Від матери жадає невольник, аби збула всї корови, від брата, аби збув штири конї, а від милої, аби збула всю худобу, на що вона й заявляє:

Ой буду, милий, всю худобу збувати,
Ой абиж тебе з тяжкої неволї дістати.

Що до полонянки, яка надієть ся викупу, маємо лиш один варіянт піснї, також галицький, записаний Головацьким і передрукований у збірцї Ант. і Драг. I, 100.

Верх Бескида калинова
Стоїт ми там корчма нова,
А в той корчмі Турчин піє,
Пред ним дївча поклон біє:
„Ой Турчине, Турчинойку,

Не губ мене молодейку!
Їде тато, одмін несе,
Одмін несе, возом везе,
Не дасть він ми загинути".
Одмінойка тай не стало,
Дївча гірко заплакало.

Верх Бескида калинова
Стоїт ми там корчма нова,
А в тій корчмі Турчин піє,
Пред ним дївча поклон біє.
„Турчин, Турчин, Турчинойку,
Не губ мене молодейку,
Їде мамця одміните,
Не дасть менї загинути".
Одмінойка тай не стало,
Дївча гірко заплакало.

Верх Бескида калинова
Стоїт ми там корчма нова,
А в тій корчмі Турчин піє,
Пред ним дївча́ поклон біє:
„Турчин, Турчин, Турчинойку,
Не губ мене молодейку,
Їде милий, одмін несе,
Одмін несе, возом везе".
Милий прийшов тай відмінив!
Лїпший милий, як брат рідний.

Важна в тій піснї льокалїзація: верх Бескида, на версї карпатського гірського ланцюха, що з давна був границею між Угорщиною й Польщею, там стоїть нова корчма і в нїй сидить Турок, властитель християнських бранцїв. Се сьвідоцтво про те, що угорська Русь разом з рештою Угорщини від битви під Могачем 1526 р. звиш півтораста лїт була під турецьким панованем, і в тім часї здовж усього Бескида були побудовані деревляні стражницї обведені камяним валом, яких слїди бачимо й доси здовж границї. В тих стражницях сидїли Турки, які обік свого первісного призначеня — сторожевої службн на границї займали ся також торговлею невольників.

Варіянти без виразної згадки про Турків були надруковані у Вацлава з Олеська. Один (стор. 495—6) починаеть ся так:

Сидит сокіл на тополи,
Батьків синок у неволи.
Ой взєв батько банувати,
Пішов сина викупяти.
„Ци много би, синку, дати,
Щоби тебе викупяти,
З неволеньки ратувати?“
„Ой много би, дєдю, дати:
Трицєть коней із лошати“.

Батько знаходить, що се занадто богато і не викупляє сина. Йде мати, від якої жадають сорок кобил із лошати, від брата сорок волів із бичати, від сестри сорок коров із теляти — і жадне з них не дає сеї ціни. Від милої жадають сорок овець із ягняти, і вона каже: —

Не много би любку дати!
Буду тебе викупяти,
Хоць бим мала запрєдати,

тоб то заробляти пряденєм. Другий варіянт уже забув про неволю; в нім уже

На широкім Дунаю
Не далеко від краю,
Ах там молод козак потапає!
Просить він ратунку:
Ратуй мене, батеньку,
Бо я молод козак потапаю.
Батенько до човна —
Ані човна, ні весла!
Загинеш, мій синоньку, загинеш!

Те саме повторяєть ся з матїрю, братом і сестрою, аж мила знаходить човен і весло і ратує козака. В цикль весільних пісень на лївобережній Україні війшла зовсїм анальоґічна пісня про Марієчку, що тоне в морі:

А в неділю рано
Море ся розіграло,
Там Марієчка потапала,
Свого батенька благала і т. д.

Пор. Квітчина Маруся а також Чуб. Труды IV. Може можна прототипом сего варіянта вважати сербську пісню (Вук

Караджић, Пјесме I, 204) цитовану Ант. і Драг., де дївчина також тоне і кличе на поміч батька, матїр і брата, а вони замісь ратувати її ще й лають ся: „Тони, тони, дїдьча дочко, ти не моя і не була моя“. Подібні піснї є й у Болгар, пор. Сборн. за нар. умотв.

Найблизша своїм складом до наших невольницьких пісень і заразом інтересна своїм безпосереднїм звязком з піснями про продаж батьком дочки Турчинови, являєть ся моравська пісня, в двох варіянтах записана Сушілем (Mor. nar. pisně 328—9). І тут, як і там (див. висше стор. 54) пісня починаєть ся образом вязня, що сидить у неволї:

Seděl jeden vězeň sto pádesát neděl,
A tak dluho seděl, celý ošedivěl.
V jeho šedej hlavě myši hnizda maju,
A v jeho živolě žaby řehotaju.
Prvni raz zaplakal, cedulenku napsal,
Cedulenku napsal, k otcovi ju poslal:
Můj tatičku starý, vyplat' ma z vézení,
Z vézeni težkeho, zamku tureckého.

Анї батько, анї мати, анї брат, анї сестра, від яких він просить викупного

Sto rynských stříbrnych,
Ješče totej drobnych —

не хочуть викупити його; аж мила по одному варіянту подає йому шовковий шнурок, аби спустив ся ним із вікна в долину, а по иньшому:

Šila mila, zlatem vyšivala,
Zlatem vyšivala, až ho vyplatila.
Lepši je ma mila, než cela rodina,
Ta mia vyplatila z Turek od pohana.

Ся пісня відома також у Чехів (Čelakovský II, 107), у Лужицьких Сербів і иньших західнїх Славян, прийшла туди мабуть тою самою дорогою, що й пісня про продаж дочки батьком-вязнем Туркови.

Варіянт піснї про невольника видобутого милою з неволї маємо і між польськими народнїми піснями. В збірцї З. Ґльоґера „Starodawne dumy i pieśni“, Варшава 1877, зложеній

переважно з матеріялів узятих із иньших збірок, містить ся на стор. 48—49 пісенька, якої походжене не зазначено, отже може записана самим Ільоґером:

Siedział Jasio roczek, siedział i dwa lata,
Nie zobaczył świata, bo mury wysokie
I wody głębokie.
Prosi ojca swego, ojca rodzonego:
Przedaj owce, woły, pszenicę z stodoły,
A syna wykupisz.

Відповіди батька не подано, так само не згадано нічого про анальоґічну просьбу до матери і брата. Нарешті вязень просить свою Касю:

Kasia niemieszkała i przyniosła sznury,
Pod murem stojała: „Przeskocz Jasiu mury,
Jak zabraknie liny, Jasiu mój jedyny,
Na ci jeszcze kosę, co pod wiankiem noszę".
Pod murem stojała i rzewnie płakała,
Podała mu kosy.
Jasio z muru skoczy i z murów zeskoczył
Na plecy dziewczyny,
A z pleców na konia. Siadaj, Kasiu moja!

З виємком останнього мотива з косами (мотив зрештою дуже розповсюджений у казках і леґендах і не має нічого спеціяльно польського) пісня виглядає на перерібку чесько-моравської.

В великоруськім варіянтї у Сахарова, Сказанія русскаго народа, 1841, стор. 228 добрий молодець сидить у темниці і жайворонком передає свою „грамотку" до батька, матери і т. д. про викуп, та надармо, аж дївчина „полюбовниця" милуєть ся над ним:

Ахъ вы нянюшки мои, мамушки,
Мои сѣнныя вѣрныя дѣвушки,
Вы берите мои золотыи ключи,
Отмикайте скорѣй кованы ларцы,
Вы берите казны сколько надобно,
Выкупайте скорѣй добра молодца,
Моего прежняго полюбовника.

Сцена події перенесена тут, як бачимо, в богату сферу московського боярства XVI—XVII в. І в Галичині маємо варіянти

пісні, де з турецького чи татарського невольника зробив ся простий арештант, пор. Голов. I, 48 та Вацлав з Олеська ст. 495:

Ой у місті Будзанові
Сидить леґінь у неволї,
Гей у синім зелїзячку
Тай у білім ремінячку.

Біле ремінячко велить догадувати ся, що сей арештант — австрійський жовняр.

I по за сферою славянської пісенної творчости попадають ся пісні подібного складу. Драгоманов звернув увагу на пісеньку в збірці Puymaigre, Chants populaires recueillis dans le pays Messin, 1865, стор. 305—308.

Ще один український варіянт перемінює невольника на пяницю, що задовжив ся в шинкарки і жде викупу від батька, матери, брата — та даремно, аж мила викупляє його. В болгарськім варіянті (Милад. 454—5) дївчина мерзне від вітру і просить матїр, батька і брата, аби її загріли, та кожде з них проходить біля неї „како зима при мраза“, аж парубок приходить до неї „како лето на бана“.

XII. Пісня про Байду.

Зазначую тут лише, що ся пісня належить до найбільше розповсюджених укр. нар. пісень; Костомаров чував її від Полїся та Волинї аж до Саратова. Найбільш суцїльний та примітивний варіянт був ще в 30-их роках записаний кимось із збирачів, яких записи надрукував Жеґота Паулї (Pieśni ludu ruskiego I, 132—133). Тепер ся пісня в Галичинї в устах людових співаків невідома, хиба з друків, звичайно з Лисенковою музикою. У Ант. і Драг. надруковано 11 варіянтів і додано до них розвідку, що вичерпує все, що можна сказати про пісню. Ант. і Драг. схиляють ся до думки, що Байда первісно була назва якогось козака не ідентичного з Дмитром Вишневецьким, на якого аж по його смерти в Стамбулї 1565 р. польські історики перенесли оповіданє про його передсмертний подвиг. Се припущенє можливе, але нічим не умотивоване. Передсмертний подвиг Вишневецького — стрілянє з лука і вбійство кількох Турків знаний уже найстаршому історикови польському,

що вмер 10 літ по смерти Вишневецького; від сего не далеко вже було до скомпонованя версії, що вбиті Турки були власне сам цар, його жінка й дочка. Сю версію знаходимо вже у польського історика Темберского з XVII в., який одначе додає, що стріляне Вишневецького до султана було безуспішне і султан зараз велів добити його. Щоб Темберский знав українську пісню про Байду, сего з його реляції не бачимо, бо прозвища „Байда“ він не знає. З варіянтів надрукованих у Ант. і Драг. варто хиба зазначити вар. В. (стор. 149—150) як незугарний фальсіфікат якогось шляхтича, коли не самого Руліковского, що надрукував його в своїм Opisie pow. Wasylkowskiego, Варшава 1853, стор. 184.

XIII. Уривки пісень про Татар і Турків.

У своїй збірці історичних пісень укр. народа Антонович і Драгоманов помістили ряд уривків, які інколи можна вважати дійсно уривками забутих історичних пісень, але часто попали в сю збірку лише завдяки непорозуміню. І так уривок ч. 21 на стор. 73 зовсім зайвий, бо се лиш уривок пісні ч. 61, захованої також лише частиною і зложеної правдоподібно аж у другій половині XVII в. З уривка ч. 22, де шабльоново оповідано татарський напад на село і уведене полоняників, а при кінці додано:

А я бідний з діточками
Піду лісом стежечками.
Нехай йому із водою!
Ось ось чайка надомною —

Автори збірки додають до сих рядків ніби пояснене, що ховаючи ся в воді давні Славяне цілком пронирали в воду, а для диханя послугували ся відповідно приладженою тростиною. У нас людова традиція сего способу не знає; люди ховали ся в воду в комишах, у котрих їх із берега не було видно, але чайки літаючи над комишами часто зраджували Татарам те місце. Тим то наші люде не любили чайок і називали їх татарськими душами.

Уривки ч. 23 і 24 зовсім не належать ні до яких історичних пісень і згадки про Татар в них зовсім припадкові. Уривки 32 (ст. 99) і 57 (ст. 269, перших 5 рядків) частки

одної пісні; що в однім мова про турецький корабель, а в другім про козацький, се діла не поправляє; в однім і другім кораблї мало бути по 44.000 війська. Пісня додана під ч. 57 до сего уривка не має нічого спільного ні з якими історичними подіями, а замісь „козаки“ в ній мабуть треба читати „чумаки“, пор. Рудченко, Укр. чумацкія пѣсни. Нічого історичного крім загальної згадки про турецьку погоню за козаком-конокрадом нема і в пісні надрукованій під ч. 59 у двох варіянтах.

(Далї буде).

РИТМІКА
УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ.

Написав

ФІЛЯРЕТ КОЛЕССА.

V. Відношенє української людової ритміки до книжної версифікациї.

(Поетична форма дружинно-лицарської поезиї в зіставленю з формою билїн, духовних стихів і дум. — Греко-словяньска теория версифікацийна. — Вірші вільного розміру. — Розвій правильного силябічного стиха в книжній поезиї середної доби. — Співанники з першої половини XVIII ст.; строфові форми релїґійних пісень. — Давнина й ориґінальність силябічного стиха в укр. народній поезиї. — Найдавнїйші записи укр. народних пісень. — Старинність 12-складового розміру (6 + 6) в народній поезиї Сербо-Хорватів. — Звідки взяла ся форма укр. народних дум. — Елєменти укр. народної поезиї і ритміки в пісенній і віршевій лїтературі XVII й XVIII ст. — Тонїзация силябічного стиха).

Лишаєсь нам до обговореня питанє, що можемо сказати про форму української народної поезиї на основі писаних жерел та памятників з найдавнїйшої і середної доби.

Загально уважають „Слово о полку Игоревѣ“ за найдавнїйший памятник дружинної поезиї, що й написаний був під безпосереднім впливом народних пісень. Усе найважнїйше, що досі писано про віршову будову „Слова о п. И.“ — зібране в статї Ю. Тиховського („Прозою или стихами написано Слово о полку

Игоревѣ?")[1]), до якої докинув свої поміченя д-р І. Франко в розвідці „Слово о Лазаревѣ воскресеніи"[2]).

Коли які думки, видвигнені богатою літературою сего предмету справді причиняють ся до розясненя і зрозуміня поетичної форми „Слова о п. И.", то таке значінє має безперечно вказанє на близьку анальоґію сего памятника дружинно-лицарської поезиї із козацькими думами, підперте дослїдами Максимовича, Антоновича і Драгоманова[3]), Буслаєва, В. Яґіча, Житецького і Тиховського.

Тиховський розкладає „Слово" на вірші подібні до віршів історичних дум, опираючись на тій засадї, що в „Слові" таксамо як і в думах не вірш стїсняє, звязує думку, а думка вповнї опановує вірш, кермує розміром[4]). — Сего висказу не назвемо повною неґациєю віршового розміру, як се робить д-р І. Франко, впевняючи, що на основі висше наведеного правила можна б усяку прозу, навіть наукову, розложити на вірші: поминувши сінтактичний склад староєврейської поезиї з роскішною формою паралєлїзму вкажемо на те, що Шафранов, не можучи дошукати ся в великоруських народних піснях правильних віршів, признає за ними також лишень стилїстичну основу; а чейже форму в. руських народних пісень не назвемо прозовою.

До всякого місця „Слова" можна віднайти анальоґічні по розміру стихи в укр. думах, як виказують зіставлені Тиховським паралєлї (op. cit. ст. 14—17). З того виводить Тиховський доказ, що ціле „Слово" від початку до кінця писане стихом і то розміром дум. „Коли-ж укр. думи зложені стихами, а не прозою, про що ніхто не сумнїваєсь, то стихами-ж написане і Слово". (op. cit. ст. 19).

Справедливо замічає др. І. Франко, що памятники дружинно-лицарської поезиї як „Слово о п. И." співались, отже „для пізнаня їх віршованя не вистає один сінтаксіс, але треба звернути увагу також на їх музикальну форму". — Та як раз про музичну форму „Слова" можемо робити хиба лиш менче або більше правдоподібні здогади по близшим і дальшим анальоґіям. З тих найблиз-

---

[1]) Кіевская Старина 1893, жовтень.

[2]) Записки Н. Т. ім. Шевченка т. XXXV—VI. с. 1—37.

[3]) У вступі до „Историч. пѣсенъ малорусс. нар." названо Слово „южноруською думою XII. в. що не має лишень риму новійшої укр. думи". Такий-же погляд висловлює Яґіч в розв. „Gradja za historiju slov. narod. poezije". Zagreb, 1876 ст. 70.

[4]) Op. cit. с. 25. „Каждый стихъ по возможности долженъ заканчивать мысль, или по крайней мѣрѣ перерывать ся на естественномъ расчлененіи мысли. Результатъ — неравенство стиховъ" ibid. с. 12.

шою остаєсь таки анальоґія з історичними думами. Досліди Срезневського, Потебнї, а за ним Сокальського, Фамінцина і д-ра Ол. Колесси виказали, що в основі української так як і великоруської народної ритміки лежить прінціп сінтактично-музикальної стопи, причім сінтактична цїлість буває заразом музикальною цїлостию або єдностию чи то стопою.

Отсей прінціп дуже влучно пристосовує д-р І. Франко до поясненя поетичної форми не лиш „Слова о п. Игоревѣ“ але й Слова о Лазаревѣ воскресенїи“ [1]) і иньших памятників староруської поезиї, з яких переховали ся хиба малі окрухи, як: відривок „Слова о Романї Волинськім“ поміщений у Волинській лїтописї під р. 1201, „Слово о погыбели рускыя земля“, памятник з XIII ст., уступ Київської скороченої лїтописї про побіду кн. Острожського над Москвичами під Оршею 1515 р. Однакож притім не треба забувати, що муз.-сінтактична стопа укр. народних пісень із строго означеним числом складів і сталою внутрішною орґанїзациєю ріжнить ся значно від т. зв. розтяжимої муз.-сінтактичної стопи без сталої форми, яка приходить в памятниках дружинно-лицарської поезиї і в думах.

В київській скороченій лїтописї читаємо під р. 1515 в кінци оповіданя про побіду під Оршею над Москвою слїдуючі рядки:

„Великославному господарю королю Жикгимонту Казимировичу
буди честь и слава на вѣки,
побѣдившему недруга своего
великого князя Василія Московского.
А гетману єго вдатному князю Константину Острозскому
дай Боже здоровье и щастье вперед лѣпшее.
Как нынѣ побил силу великую Московскую,
абы так побивал силную рать Татарскую.“

Як живо нагадує сей уступ своїм поетичним складом не лиш звісне закінчене Слова о п. Игоревѣ, але й славословія козацьких дум [2]).

---

[1]) Сей памятник відносить д-р Франко теж до княжівсько-дружинної доби, приймаючи за найбільш правдоподібний час його написаня конець XIII або початок XIV. в. Перетц признає се „Слово“ за памятник, що без сумнїву походить з XII—XIII в. (Изслѣдованія и матеріалы“ т. III. с. 3.)

[2]) „Здоров — кажуть — здоров Кішко Самійлу,
Гетьмане запорозський!
Не згинув єси у неволї,
Не згинеш із нами козаками по волї!“

По словам д-ра Франка в кінци літописного оповіданя про битву під Оршею „сходять ся разом закінченє старої дружинної поезиї з новою формою укр. народноі творчости — козацькими думами“ (op. cit. ст. 17). Та форма дум, як бачимо уже в XVI ст. не була нова: вона-ж зародила ся далеко ранче і проглядає зовсім виразно в памятниках дружинно-лицарської поезиї.

Справедливо замічає Тиховський, що хоч три віки ділять Слово о п. И. від дум, о скілько можна з певною правдоподібностию говорити про час їх появленя, мимо того поетичний стиль раз вироблений під впливом звісних житєвих умов не загинув у слідуючих поколїнях. Ті самі „трудныя повѣсти“ о великій борбі на українських степах гомоніли по прежньому в південній Руси і складались вони в тімсамім дусї і тонї і тимсамим розміром, що і в XII. ст. (op. cit. ст. 20). Можливість і природність захованя стилю і розміру пісенного дружинної поезиї протягом століть пояснюють учені (Житецький, Тиховський) постійностию розміру народних пісень взагалї, а особливо літописними даними, котрі доказують, що дружинний епос дійсно не переставав розвивати ся в тімсамім напрямі.

Дієсловні рими так часто уживані в думах не становлять основної ріжниці між думами а памятниками лицарсько-дружинної поезиї, тим більше, що і в „Слові о п. Игоревѣ“ подибають ся подекуди рими:

Ту ся копиемъ приламати,
Ту ся саблямъ потручяти...
Чръна земля подъ копыты
Костьми была посѣяна
А кровию польяна...
Что ми шумить
Что ми звенить...

„Утверди Боже люду царського
Народу християнського
Війська Запорозського Донського
З сією черню Днїпровою Низовою
На многая лїта до кінця віка!“
„Дай Боже, козаки промовляли,
За гетьмана молодого
Жити, як за старого,
Хлїба солї його вживати,
Города Турецькі плїндровати!“

Два солнца померкоста,
Оба багряная стлъпа погасоста...
Коли соколъ въ мытѣхъ бываеть,
Высоко птиць възбиваеть...
(Цитовано по виданю Ом. Огоновського.)

До ряду памятників споріднених формою із „Словом о п. Игоровѣ“ зачислює Перетц також „Шестидневъ“ Ґеорґія Пізіда переведений 1385 р. Димитрієм Зоґрафом і „Задонщину“, що навіть змістом дуже близько підходить до нашого „Слова“[1]), та декотрі уступи з 1-шої Псковської і 4-тої Новгородської літописі. Перетц вказує на близьку анальоґію усіх тих староруських памятників з великоруськими билїнами, і силкує ся виказати, що стара південно-руська поезия дум і народних пісень до появи польського впливу і греко-словянської теориї була по формі тотожна з великоруською. Отся єдність доходить до послїдних літ XVI ст.[2])

По дослїдам Голохвастова[3]), на котрих опирає ся теж Сокальський[4]), билїнний стих обіймає звичайно 13 складів, що ґрупують ся у 3 стопи сінтактичні. Отсе звичайна схема билїнного стиха: 5+4+4. При ритмічнім читаню або співаню билїн ритмічні ікти визначують 3-й, 7-й і 11-й склад стиха, н. пр.:

Когда бýдешь ты | на мáтушкѣ | святóй Руси
Да й будéш когда | у кня́зя | у Влади́міра.

Часто граматичні наголоси не згоджують ся з ритмічними іктами. Ґрупи силябічні билїнного стиха не замикають завсїгди стало означеного числа складів: се розтяжимі стопи, що містять найменче 2—3, найбільше 6—7 складів.

Такій свобідній формі билїнного стиха відповідає також мельодия, що має подекуди характер речітатіву: се мішанина мельодичних фраз із говором-рецітациєю, подібно як у церковних напівах.

Однакож частїйше з'являє ся в билїнах доволї правильний дволїнний стих, як се доказують приміри, наведені в розправі Ѳ. Е. Корша, що на основі мельодиї ділить билїнний стих на два півстихи.[5])

---

[1]) Изслѣдованія и матеріалы“ III. с. 5.

[2]) Ibid. III. c. 15. Ми побачимо, що між памятниками дружинної поезиї а билїнами, заходить значна ріжниця що до форми стиха подібно, як між істор. думами а лїрич. піснями.

[3]) Законы стиха русскаго народнаго и литературнаго. Русскій Вѣстникъ. 1881. Декабрь.

[4]) Русская народная музыка с. 274—77.

[5]) „О русскомъ народномъ стихосложеніи. I. Былины.“ Извѣстія отд. русс. яз. и словесн. Имп. Акад. Наукъ 1896, т. I. с. 39.

Щу- кой ри- бо- ю хо- дить | во си- нем мо- рѣ, ||

Яс- ним со- ко- лом ле- тать | по- под не- бе- сью, ||

Сѣ- рымъ вол-комъ ры-скать | во чи- стом по- лѣ і т. д.[1])

Подібною рецітациєю з розтяжимою мельодиєю незастиглою в сталі контури єсть також пісня про „Книгу Голубиную“[2]), що виказує також двоколінний стих найчастше 5+5, як у колядках. Пісня про „Книгу Голубиную“ підходить змістом подекуди до християнізованих колядок, що мають апокріфічну закраску.

Отъ на- ше- я | отъ А- ла- ды- ри || и отъ той гла-

вы | отъ А- да- мо- вы || По- сре- ди по- ля |
И ко той ко кни- гѣ |

са- ра- чин- ска- го || вы- па- да- ла Кни- га |
Го- лу- би- ны- я || со- хо- ди- ли ся |

Го- лу- би- на- я.
со- ѣз- жа- ли ся.

---

[1]) Годить ся зауважити, що Корш переводить поправки в тексті цитованої билїни по свойому розуміню.

[2]) Заміщена в збірнику Безсонова „Калѣки перехожіе“ III. с. 1.

И сорокъ царей | со царевичамъ
И сорокъ князей | со князевичамъ
Ко тому царю | ко премудрому
Ко Давыду | ко Евсевичу.[1])

Стих 5 + 5, типовий для колядок, стрічаємо часто також в билїнах:

Зелена вина | въ полтора ведра...
Середи двора | княженецкого...
Онъ обернется | яснымъ соколомъ...
Уйми ти свое | чадо милое...
Гой еси душа | красна дѣвица...[2])

Коли зважимо, що первісною вітчиною билїн була (правдоподібно) південна Русь, як на те вказує їх зміст і час повстаня в ранній добі княжого періоду, то споріднене розміру билїнного з колядковим не будемо уважати за припадкове. Однакож памятники дружинної поезиї не виказують навіть тої приблизної правильности розміру, яка проглядає в билїнах і духовних стихах.

Хоч як близько стоїть „Слово о полку Игоревѣ" і иньші анальоґічні памятники до народної поезиї, не треба забувати, що се твори книжної словесности, а не народні піснї. Яка була форма народної поезиї в дотатарській добі, можна-б пояснити хиба лиш на основі найдавнїйших її памятників, якими є безперечно билїни, похоронні заводи, козацькі думи, та обрядові піснї: колядки, щедрівки, веснянки, обжинкові і весільні піснї. По ритмічній будові обрядових пісень можемо догадувати ся, що вже в старинній добі побіч свобідної форми дружинної поезиї, плеканої головно висшою верствою, були у нас піснї із сталим розміром та із сталою внутрішною орґанїзацією сінтактично-музикальної стопи, хоч може і без великої ріжноманїтности пісенних фасонів; тут належить передовсїм обрядова поезия, культивована простим народом. Так було і в середній добі, що побіч свобідних рапсодий в козацькім епосї розвивала ся буйно лїрична пісня із строго означеною формою.

Греко-словянські граматики з кінця XVI ст. і початку XVII ст., як *Ἀδελφότης* (з 1591 р.), граматика Лаврентия Зизанія (з 1596 р.), Мел. Смотрицького (з 1619 р.) протиставлять силябічній версифі-

[1]) Порфирьевъ відносить стихи о „Голубиной Книгѣ" до перших віків християнства на Руси. (Исторія русской словесности ч. I. с. 304.)

[2]) Наведено за Коршем op. cit.

кациї латинсько-польської школи теорию грецької метрики, основану на довгих і коротких складах. Та версифікацийні правила сих граматик, не знаходячи основи в язиковому материялї, мали лишень теоретичне значінє, і самі автори граматик, подаючи з трудом уковані приміри ямбічних, трохаїчних, дактилїчних і иньших віршів користувались притім всякими можливими виїмками і полекшами.

Греко-словянська теория уступає врештї під напором силябічної версифікациї. Уже в послїдній четвертинї XVI. ст. з'являють ся два типи лїтературних віршів:

1. неритмічні вірші, щось в родї римованої прози з переважно дїєсловними римами, як н. пр. чотиростих на герб Львова, заміщений в Адельфотесї 1591:

Знаменіе тезоименитаго князя Льва град сей маетъ.
Егоже имя по всей европіи россійскій род знаетъ.
В митрополіи киевогалицкой славно пребываетъ.
Егоже вся окрестная страна обогащаетъ.

[Перетц: Изслѣд. и матер. I. с. 6.]

Такі-ж вірші Герасима Смотрицького в Острожській біблїї з 1581 р., Лаврентия Зизанїя в його-ж граматицї з 1596 р.[1]), вірші в брошурі: „Ламентъ домоу княжатъ острозскихъ" 1603 р., Транквілїона Ставровецького в творі „Перло многоцѣнное" 1646; ся форма розвинула ся в лїтературі мабуть із римованої прози під впливом укр. народних дум.

2. Силябічний вірш виказує стале число складів, стале місце для одної або й двох цезур і двоскладові рими, що лучать не лиш вірші, але й ґрупи силябічні в границях одного вірша. Як найдавнїйші зразки силябічного стиха звісні в українській лїтературі слїдуючі памятники:

А. Римші: „Хронольоґія" з 1581, похвальна ода на герб Льва Сапіги надрукована в Статутї литовськім 1588 р.[2]), і вірші на герб Скуминів, заміщені при Апостолї з 1591 р.

Розмір 7+6[2] був в тім часї найбільш уживаний і з'явив ся у нас мабуть за польським впливом.

---

[1]) Граматіка писма всѣх научает,
Чтырма частми латве уразумляет і т. д.

[2]) Въсе можем своим окомъ, | лацно обачы́ти,
Долъжиню и широкость, | шнуром назначы́ти.
И чоловека можемъ | познати по тва́ри
Если в собе не маетъ | лишнее прива́ры.

В польській літературі доховали ся уже з кінця XIV ст. і перших десятків XV ст. церковні піснї, зложені доволї правильним силябічним стихом. В піснях того часу найбільш уживаний 8-складовий стих з цезурою по серединї 4+4[1]). Польські релїґійні піснї з XV ст. виказують також вироблені иньші розміри стиха, н. пр.: 4+3[2]), 6+6[3]), і що особливо важне, розмір 7+6, з правильною цезурою в першім півстиху (4+3), н. пр.:

Pysze pawel | aposztoł || w epystolye yawne,
Ysz rozdawasz | komu kczesz, || szwoye dary pewnye;
Dawasz zdrowye | roszkoszne, || komu gyedno raczysz,
Y rozumu | przymnazasz, || kyedy thy czasz baczysz.

(„Hymn o Duchu św.“[4]) — один з найкращих творів, які видала польська релїґійна поезия XV ст.).

Тринайцятискладовий стих 4 + 3 + 6, подибуваний звичайно в віршах призначених до співу, ріжнить ся правильним розложенєм першого півстиха на дві ґрупи силяб. 4 + 3 від 13-складового стиха неспіваних творів, в яких перший півстих виказує найчастїйше одноцїльну 7-складову ґрупу.

Характеристична річ, що найдавнїйші польські релїґійні піснї з першої половини XV ст. є в переважній части переводами з чеських первовзорів[5]).

Польські поети XVI в. розпоряжають уже значною ріжнородностию віршових розмірів. Латинсько-польські граматики XVII в. обговорюють ось які віршові форми:

13-складовий стих 7 + 6 }
11-складовий стих 5 + 6 } найбільш уживані розміри[6]).

---

[1]) M. Bobowski, Polskie pieśni katolickie od najdawniejszych czasów do końca XVI w. Rozprawy Akad. Umiejętn. wydz. filolog. serya II. t. IV. Kraków, 1893, ст. 36, 75, 76, 81, 96, 99. Порівн. пісню: „Ach můg smutku. | ma žalosti“ яку Ст. Добржицкий відносить до XIV в. Studya nad średniowiecz. piśmennictwem polskiem. Kraków, 1901, ст. 4.

[2]) Bobowski op. cit. ст. 50, 79.

[3]) Ibid. ст. 67.

[4]) Bobowski op. cit. ст. 94. Порівн. „Pieśń o męce Pańskiej“ з XV в. що виказує теж розмір 7+6 з доволї правильною цезурою в першім півстиху 4+3 або 3+4, ibid. ст. 83.

[5]) Ibid. ст. 13, Dobrzycki op. cit. ст. 14.

[6]) В розправі „Хмельнищина 1648—1649 років у сучасних віршах“ (Записки Н. Т. ім. Шевченка 1898 кн. III і IV с. 1—112) цитує д-р Франко із рідких друків і рукописів множество польських віршів, що відносять ся до Хмельнищини; попри домінуючих розмірах 7+6 і 5+6 дуже рідко можна подибати серед поданого материяу иньшу будову вірша, н. пр. 4+4.

10-скл. стих 5+5 (як в укр. колядках)
9-скл. стих 5+4
8-скл. стих 5+3 (як в укр. весільних піснях)
14-скл. стих 4+4+6 (як в коломийках):

Ten zaś cały | zbiór niemały, || który opisano,
Ku ozdobie | służy Tobie || Prześwietna Dyano[1]).

(Характеристична річ, що ґрупи силябічні в границях одного стиха римують ся таксамо, як буває і в укр. народ. піснях.)

Правила латинсько-польських піїтик витиснули швидко в південній Руси греко-словянську теорию версифікацийну, і в 20-тих роках XVII в. більшість південно-руських стихотворців пише правильні силябічні вірші[2]).

І так розміром 7 + 6 зложені вірші Кассияна Саковича на погріб П. Конашевича Сагайдачного з 1622 р.[3]), привіт Могилї „*Εὐχαριστήριον*“ албо вдячность“ з 1632, вірші на герб Замойських в „Тріодіонї“ 1631 р., на герб Могили в Евхольоґіонї 1646.[4])

Розміром 6+6 (подекуди 7+6) зложені вірші „Упадок сатани і Ада“ і „На Ирода“, видані Перетцом по рукопису з початку XVII в.[5]):

Ты мрачное княжа, | сатано лукавый,
Трепещи оного, | иже тя поправый.

Розмір віршовий 4 + 3 + 6 подибаємо в інтермедиях Ґаватовича (1619) побіч 8-складового стиха подекуди з неусталеним місцем цезури:

Ой матйонко | матйонко! || тепер же ми лїхо!
Чи біс, чи лїх | чоловік || управіл мене тихо.
В то нестєстє | велїке || щоб убоство своє
Потолк в нивоч | обротил || те горщочкі моє![6])

(Сей вірш своєю будовою живо нагадує коломийковий розмір.)

---

1) Перетц: Изслѣд, и матер. І. гл. 4.
2) Ibid. І. с. 12.
3) „Историч. пѣсни“ Антонович-Драгоманов т. II с. 127—133.
4) Ом. Огоновський: Історня лїтератури І с. 268, 278, 281.
5) Op. cit. І. 83.
6) Збірник фільольоґічної секциї Наук. Тов. ім. Шевченка І. Розвідки Драгоманова с. 179.

Чи жартуєш | з мене собі?
Наробівши, | та не знаєш?
Горщкісь украл, | та питаєш,
Из сукману, | тась и здрадил
Мене в торгу: | котась всадзїл[1]).

Одинацятискладовим стихом 5 + 6 (з деякими відступленями від основної схеми) зложені строфи „Ляменту о прыгодѣ нещасно(и) мещан острозских“ з 1636 р.:

„Едын мещанин | обрался зухвалый
А для едного | вшитки винны зостали,
Же ся на посла | панъского замѣрылъ
Снад го ударилъ“.

(Уривки із сего памятника подає Житецький в „Мысляхъ о нар. малор. думахъ“ ст. 118—120).

В половинї XVII в. з'являєсь в книжних віршах (мабуть під впливом народних пісень) розмір 5+5+7, яким написана „Duma kozacka o Beresteckiem zwycięstwie“ 1651 р.[2])

Семискладовим стихом з неусталеним місцем цезури зложена „Pieśń Ruska o Chmielnickim Bogdanie, Buntowniku kozackim“, яку треба віднести до часів Хмельнищини:

Wysypał się Hmel z mycha,
Narobył Lachom licha,
Pokazał Im rozumy,
Wywernoł ditcze dumy[3]).

Стих 4+4(або 3)+6 хоч не всюди правильний виказує сатирична вірша з XVII в. на попів, що кінчить ся отсею строфою:

Da nie budu, | nie budu, || do korczmy chodyty,
Budu za was | y za sebe || Bohu se mołyty[4]).

---

[1]) Ibid. c. 178.

Осьмискладовий стих з'являєсь також в „Дѣйствіи на страсти Христовы списанномъ“ з 1686 р.:

Огъ отмѣна | сего свѣта
Вреди зѣло | без отвѣта;
Нынѣ мнится | вся желати,
Утро тщится | смерт задати. Перетц. Op. cit. III. c. 19.

[2]) Ibid. I. c. 94.

[3]) Ibid. I. c. 103.

[4]) Ibid. I. c. 107.

Бачимо з наведених примірів, що силябічний вірш приймає ся в українській книжній поезиї (головно через латинсько-польські впливи) уже в послідних десятках XVI в., а в першій половині XVII в. стає загально уживаним.

Як сильний був вплив польських силябічних віршів на українську книжну поезию XVII—XVII в., виказують південно-руські переводи коляд, псальмів і віршів, які Перетц в названій праці зводить з польськими первовзорами, як н. пр. вірша про суєту мирську по рукописи з кінця XVII в. в розмірі 5+5+5:

Есть прелесть в свѣтѣ	Jest zdrada w świecie
як в полном цвѣтѣ	jak w polnym kwiecie
ты ту остави	więc porzucić
Возлюбленная	Duszo kochana
дуже грѣшная	grzechem zmazana
от злоб воспряни.	czas się ocucić.[1])

Таким же переводом з польського була вірша видана по рукопису з кінця XVII в. в розмірі $6+6^2$:

Почто мир гордит ся | во временнѣ славѣ,
его же блаженство | мимо ходить явѣ.[2])

Як перевід з польської пісні Affekt do Pana Jezusa — наводить Перетц віршу з початку XVII в. в розмірі $6+6^2$
$4+4+6^2$

Имамъ азъ своего || іисуса моего
не творил бо | есмь благаго || любве ради его.[3])

По польським взірцям написана теж „Риөмотворная Псалтиръ" Симеона Полоцького з 1680 р. розміром 5+6:

Хотяй спасенно | дни своя прежити,
свободенъ оумомъ | отъ печалей быти,
Да тщится псалмы | по вся дни читати
во славу Богу | или воспѣвати.[4])

Силябічні вірші релігійного змісту складав також Лазар Баранович (по польським взірцям), Лавр. Величковський, Варл. Ясінський, Дм. Ростовський.

---

[1]) Перетц, op. cit. I. c. 132.
[2]) Ibid. I. c. 151.
[3]) Ibid. I. c, 157; такимсамим розміром зложена псальма з початку XVIII в., ibid. c. 161.
[4]) Псальми Полоцького були положені на музику царським дяком Вас. Титовим. Перетц, op. cit. I. c. 204.

В протягу XVII в. форма силябічних віршів стає всевладною в укр.-руській літературі і достигає кульмінацийної точки в своїм розвою. В южноруських збірниках віршів, псальмів, кантів і пісень з початку XVIII в. бачимо уже велику ріжнородність і богацтво ритмічних форм може неменче, як і в нинїшних збірниках народних пісень.

Силябічним стихом писані містериї і траґедо-комедиї (13-скл. стихом 7 + 5), як Мудрость предвѣчная з 1703 р., Владимір з 1705 р., Іосифъ Патріархъ з 1708 р., Милость Божія з 1728 р., Комическое дѣйствіе з 1736 р., Воскресеніе мертвыхъ 1747 р., інтермедиї (н. пр. Г. Кониського, М. Довгалевського)[1]), канти вертепної драми, різдвяні і пасхальні вірші. — Силябічні вірші складають бурсаки і професори київської академії, як Теофан Прокопович[2]), сьвітські люди і духовники-монахи, як Климентій Зїновіїв[3]). Правильний силябічний стих царить в співанниках того часу. Одним словом: на основі силябічної версифікациї зростає

---

[1]) Отсе для приміру вірші з інтерлюдий Довгалевського:

а) 4+4(або 3)+6:

Чомъ цыганко | не прядешъ? || бо не вмию прясты.
Изъ-за гаю | выглядаю, || щобъ сорочку вкрасти.

(Сей відривок приведений Житецьким по рукопису Києво-Михайлівського монастиря (№ 1710) з 1736 р. Мысли о нар. мал. думахъ ст. 104.)

Будова тих стихів така-ж як і в нинїшних коломийках, значно ріжнить ся складом від слїдуючого розміру:

б) 7+6:

Эгей! Коли б впять, як була | козацкая слава
Що б роспустилась всюди | як пѣрами пава,
И щоб зацвѣла знову | як рожа у лѣтѣ,
Якъ Богъ позволитъ побрать | турецкіи дѣти, і пр. (ibid. с. 110.)

в) 6+6
4+3+6:

Будь ласкавъ козаче, | визволь з сего лиха,
Якъ пріидешъ | до мене, || дамъ вовса пол мѣха. (ibid. с. 109.)

г) 4+4:

Пойду знову | на Сѣчъ-мати.
Пойду доли | внизъ шукати. (ibid. с. 110.)

[2]) В. Н. Перетц: Малорусс. вирши и пѣсни въ записяхъ XVI—XVIII вв. Извѣстія Отдѣл. русс. языки и словесности Имп. Акад. Наукъ, 1899, том IV. кн. 4. с. 1257—1260.

[3]) Н. пр. Котрый мовятъ человікъ | добре випиваетъ,
теды такому Панъ Богъ | на пиво даваетъ.
Хочай то и такъ правятъ, | же пиво не диво,
еднакъ добре, гди зтроха | горло промочило.

Основа, южно-русс. литературно-ученый вѣстникъ 1861, янв. с. 172.

богата пісенна і віршева література що з кінцем XVII і початком XVIII в. збогачує ся також новим змістом.

Коли в старших .памятниках української книжної поезиї з XVI—XVII в. побіч релігійних змагань замітна патріотична тенденция до звеличуваня народних діячів і героїв, оборонців православія і народности, чим пояснює ся замітний панегіричний тон епіграм і присьвят ріжним магнатам руським і литовським, то в початках XVIII в. з'являє ся в українській віршевій літературі сатиричний елємент, признаваний також правилами піітики[1]; за сьвіжий прояв треба уважати також еротичну лірику, що являєсь в літературі не без впливу народних пісень; також що до язика по словам Перетца „шкільна поезия з початком XVIII в. тратить ступнево свою старословянську оболочку і все більше і більше зближає ся до народної української річи. Шкільні поети радо послугують ся народною символікою, обробляючи її на клясичний лад і в своїх стихотворах лучать і вказівки теориї і зростаючий вплив простонародної річи і поезиї[2]). В книжній поезиї початку XVIII в. являють ся незнані, а бодай мало розповсюджені перед тим фрівольні вірші і пісні що вказують язиком і формою на польський вплив.

Велике богацтво віршевої і пісенної літератури виказують особливо рукописні співанники з першої половини XVIII в., що були в тім часї дуже розповсюджені і так сказати б „модні". Тії збірники дають повний образ пісенних і віршевих форм XVII—XVIII в. і є мірилом тодїшного літературного образованя, смаку і уподобань читаючої верстви. Серед співанників першої половини XVIII в. подибаємо:

1) збірники релігійних пісень або псальмів і віршів (серед яких часами заплутаєть ся кілька сьвітських пісень) — се неначе прототипи Богогласника.

2) мішані збірники пісень релігійного і сьвітського змісту.

3) збірки пісень і віршів сьвітського характеру, декотрі із значною примішкою народних пісень.

Із 12-ти збірників пісень і віршів описаних Перетцом в „Историко-литературныхъ изслѣдованіяхъ и матеріялахъ" на особлившу увагу заслугує збірник псальмів і кантів описаний по рукопису Імператорської Академії Наук № (16, 6. 29) з років

[1]) Перетц, op. cit. I. c. 421—2.

[2]) Ibid. c. 422.

1729—1730[1]) (містить всего 5 сьвітських пісень на загальне число 100; можна б затім сей збірник причислити до першої ґрупи.) Збірник Віленської Публичної Бібліотеки № 233 (15) описаний по рукопису з початку XVIII в. і 1740 рр.[2]) — се дуже богата збірка, і містить „пзъ древныхъ пѣснописцевъ или пѣснопойничищъ выписанныя" пісні різдвяні, о страшнім суді, великопістні, воскресні, Богородичні, пісні сьвятим і иньші реліґійні пісні. До третої катеґориї співанників можна б причислити збірник віршів і штучних пісень описаний по рукописи Імператорської Публичної Бібліотеки О. XIV. № 11.

Найвизначнійшим з поміж знаних доси збірників мішаного, напів духовного і напів сьвітського характеру єсть безперечно співанник виданий проф. Грушевським в Записках Наук. Тов. ім. Шевченка том XV, XVII. Співанник сей зложений з двох частий: одна датована роком 1718, друга 1727. Укладач співанника, Русин із східної Галичини, був мабуть дяком бакалярем, так як сам зміст співанника і деякі написи вказують на школу і школярську сферу.

„З складових частий збірника — по словам проф. Грушевського[3]) — перша власно має особливий інтерес для своєї ріжнородности. Ся мішанина побожних співів і фрівольних, часом дуже вільних віршиків, народних пісень і книжних композиций, віршів руських і польських, відгомону сучасної полїтичної лїтератури і веселих, безпретензийних жартів, дає нам як рідко повний і цікавий образок інтересів духовних і лїтературних тогочасного письменного чоловіка." Попсована форма декотрих віршів показує на те, що довго блукали вони по сьвіту, заким увійшли до співанника, „а се примушує час їх написаня посунути значно назад, принаймні на кількадесять лїт перед XVIII в."[4])

Хоч як цінні збірники, описані Перетцом, то не все можна користати з того опису для прослїдженя пісенних форм, бо Перетц подає лиш один або два перші рядки пісні, що не вистарчає до пізнаня пісенної будови особливо, коли строфа обіймає кілька стихів, як се буває найчастійше в реліґійних піснях. Хотячи подати бодай короткий огляд пісенних форм уживаних в южноруських збірниках з початку XVIII в., користуємо ся збіркою

[1]) Op. cit. I. ч. 2. с. 5—11.
[2]) Ibid. I. ч. 2. с. 12—34.
[3]) Записки XV. с. 5.
[4]) Ibid. с. 8.

проф. Грушевського[1]) і вельми цінним материялом з праці Перетца: „Малорусскія пѣсни извлеченныя изъ рукоп. XVIII в.“[2])

2 [4 + 4²]

Ісус Христос | всего свѣта
Царъ лад цари | вѣчне лѣта!

Груш. XV. таксамо ibid. LV, LVI, LXVI, LXXV, LXXVIII.

3 [4 + 4²]

Даждъ ми слово | слове божій
Славити крестъ | твое ложе
Нехай твоя | моцъ поможе!

Груш. XVI.

2 [4 + 4]
[4 + 6] приспівка.

Отецъ свишше | призивает
Синъ матери | руку дает
О дѣвице, | твое успеніе.

Груш. XXVII.

2 [4 + 4]
2 [4 + 6]

Юже декрет | подписует
Пилат вирок | юж сказует
На смерть (2 р.) | крижовуют Агнца,
Тебе, тебе, | всего свѣта творца.

Груш. LVII, порівн. XLI.

3 [4 + 4]
5 + 6 + 3 } приспівка.
8 + 5 }

Источниче | благодати,
О Іліе | в небо взятий
Презъ ангеловъ | двохъ крилатих,
Іліе славній, | Іліе, великий | пророче.
Пред пришествіем предтече, | Іліе славній!

Груш. XLII.

---

[1]) Ось що говорить про збірку проф. Грушевського Перетц, який мав в богатій Імператорській Публичній Бібліотеці яких 20 збірників з XVIII в. під рукою: „Относительно свѣтской поэзіи пѣсенъ и любовныхъ виршъ намъ приходится искать матеріала въ первоисточникахъ, среди которыхъ видное мѣсто занимаютъ сборники Грушевскаго и Акад. Наукъ“ № (16. 6. 29). Изслѣд. и матер. I. с. 212.

[2]) Op. cit. I. ч. 2. с. 171—190.

4 [4 + 4]
7 (присп.)
Дѣво мати | преблагая, || тисъ царице | небесная!
Рачъ намъ ласку | свою дати, || бисмо могли | отримати.
О всепѣтая мати! (2 р.)
Груш. LIII.

4 [5^2 + 5^2]
Не плачъ Рахіиль, | зря чада цѣли,
Не увядáютъ, | но процвитáютъ (2 р.)
Волніе крúни | в новой святúни,
Ко Богу и сúну | мѣешъ причúну. (2 р.)
Груш. IX. таксамо ibid. XXV.

2 [5 + 5]
6 (присп.)
Даст нам в покою | весело жити
И со ангели | его хвалити
Звѣзда пресвѣтлая. (2 р.)
Груш. LXV.

2 [5 + 5 (рід. 6)]
2 [4 + 4]
Бо там тож будеш | и преизбудеш!
Крикъ и воланя | на грѣшніе люде...
Там не будет | поратунку
Кромѣ плачу | и фрасунку.
Груш. XXXIII.

2 [4 + 6]
3 [4 + 6 (рід. 5)] присп.
Кто прибѣгнетъ | ко храму твоему
Той одержитъ | в(о) небѣ корону
Іерарховъ | Христовъ Николае,
Ми до тебе | вси прибѣгаем,
А на помощъ | тебе призиваемъ! (2 р.)
Груш. XXXVII.

5 + 6
Радуй ся радость | твою воспѣваемъ,
Такъ горкій смутокъ | мой осоложаемъ,
Радуй ся Дѣво, | Дѣво волаемъ.
Груш. XXVII, таксамо ibid. XXXV, XXXVIII, LIX.

2 [5 + 6]
5 (bis) + 6
6 (bis) + 6

Отвѣщай Дѣво: | мужа аз не знаю,
Како се будеть, | недоумѣваю.
Архангелъ паки (2 р.) | Гавріилъ вѣщаеть,
Стояще пред Богомъ (2 р.) | ей отвѣщаваеть.

Груш. XXXIV.

2 [5 + 6]
3 [5 + 5] присп.

Во Вефлеомѣ | велия новина,
Чистая панна | сина породила.
Христос родися | Бог воплоти ся,
Ангели спѣвають: | Царя витают
Поклон отдают: | Христос роди ся!

Груш. LXI.

2 [6 + 6]

Нескверна, неблазна, | чистая госпоже,
Нетлѣнна яви ся | мнѣ, красная роже.
Раждалас Ісуса | през Духа святаго,
На руках держалас | всѣх содержащаго,

Груш. XL.

2 [4 + 3 + 5]

От утробы дѣвыя | Богъ произийде,
Вселитися на землю | от небесь прійде. (2 р.)

Груш. LXIX.

2 [7 (рідше 8) + 6]

О треблаженное древо, | на немже цар слави
Распятся за нас грѣшних | и стер врагом главн. (2 р.)

Груш. XXXIX. Таксамо LI, LII.

2 [4 + 4 + 5 (рідше 6)]

Іисусѳ мой | пренайсладшій || и творче свѣта,
Еще хоча | мало пожди || моего отвѣта! (2 р.)

Груш. LXXVII.

4 [5 (рід. 6) + 4 + 4 (рід. 5, 3)]

Богомъ избранная | мати дѣво | отроковице,
Дѣвством похвала | пречистая | владичице! (2 р.)

Во молодомъ вѣку | видиш мою | своеволю
В тяжкомъ упадку | въ грѣховъ моих | неволю.

Груш. XLIII.

2 [4 + 4 + 6]

Обрѣте ю | в дому своем || на тронѣ сидящу.
Нѣ празную | нѣ лежащу || тилко книгу чтящу. (2 р.).

Груш. LXXII.

2 [5 + 5 + 7]

Роже слѣчная, | дѣво чистая, || вдячне пахучая!
Подай нам руку, | не дай на муку, || матко милосердная!

Груш. XXIX. Таксамо LXXXI.

6 + 6
4 + 4 + 6

Радуй ся Цари́це || наша заступни́це
Небе́сного | пелѣкана || Маткоюсъ назва́нна!

Груш. XVII.

6 + 6
4 + 3 + 6

Але я на тое || нѣчого не дбаю
О покутѣ | не мышлю || анѣ теж ся каю (2 р.)

Груш. LXXVI.

2 [7 + 6]
2 [3 + 3 + 6]

Помисли человѣче | презгоркій час смерти
Же не на вѣки жити | потреба умерти (2 р.)
О горе, | слез море | от очию злиймо,
Фрасунокъ | за трунок | во уста улиймо (2 р.).

Груш. XXXVI.

2 [5 + 6]
2 [5 + 5 + 5]

К тебѣ божая | мати прибѣгаемъ,
Ратуй нас панно, | ратуй, погибаемъ!
Буд помощниця, | естес цариця, | бось от Ливана,
Трикрот нам царство | і на моцарство | до неба званно.

Груш. XXX.

3 [6 + 6]
5

Ликуй днесь Сионе, | возиграйте гори,
Согласѣт ся труби, | надъ аггелскіе хори,

Красно процвитайте, | весь мир наполняйте,
Кедри ливански. (2 р.)

Груш. LXXIII.

3 [5 + 6]
5

Богородице, | вѣрнимъ оборона,
Оуповающымъ | на тебе корона,
Спаси нас от бѣдъ | мати преблагая,
дѣво святая! (2 р.)

Груш. LIV, таксамо LVIII, LXII.

2 [4 + 6²]
2 [4 + 4²]
4

Весели ся | красная пустúни
Радуйте ся | ангельскія сúли
Пророкъ в тебѣ пребиваетъ
Котрій людемъ повѣдаетъ
Покайте ся!

Груш. VIII.

2 [3 + 6]
2 [4 + 4]
4

Ой хто хто | Николая любитъ,
Ой хто хто | Николаю служитъ,
Тому святій | Николае
На всякій час | помагае,
Николае!

Груш. XXXII.

2 [3 + 6]
2 [4 + 3]
3

Предвѣчній | родился под лѣти,
Хотячи | землю просвѣтити,
Да нас от тмы | возведе
И ко свѣту | приведе
О мрачній. (2 р.)

Груш. LXX.

2 [4 + 3 + 5]
2 [4 + 4]
5

От востока | восія | звѣзда яспая,
И повстанеть | человѣкъ | от Израѣля,

Валаамъ то | пророковал,
Ясну звѣзду | показовал
днес восияетъ. (2 р.)

Груш. LXIII.

2 [5 + 5]
6 + 6
3

Аггельскій царю, | предвѣчній Боже,
Добръ твоихъ язикъ | зрещи не може,
Терпѣлъ за насъ муки | от жидовской руки
безвинне. (2 р.)

Груш. LXXI.

2 [4 + 4²(5)]
2 [6² + 6²]
2 [4 + 5]
5

Ко ней бо кто | прибѣгает
А на помощ | ей призиваег
Той будетъ збавленій | от вѣчной геенни
И всякого студа | в день божого суда,
Не взалкает | но возискает
Нескончону | в небѣ корону
во горнем мѣстѣ.

Груш. XXXI.

Сей перегляд невеликого впрочім числа псальмів виказує значне богацтво форм, уживаних в піснях духовного змісту[1]). Отсе найбільш улюблені розміри стиха: 4 + 4, 5 + 5, 5 + 6, 6 + 6, 7 + 6, 7 + 7, 4 + 4 + 6, 4 + 4 + 5, 5 + 5 + 7 — судячи не лиш по збірці проф. Грушевського але й по описам збірників поданим в названій праці Перетца т. І. ч. 2.

Склад стихів пісенних такий же як і в нинїшних українських народних піснях. Рими, майже виключно двоскладові, лучать не лиш стихи, але частїйше як в народних піснях, ґрупи в межах одного стиха. За те в лученю стихів у строфи церковна пісня значно ріжнить ся від народної головно тим, що виказує тенденцию до будованя довгих а часто доволї скомплїкованих цїлостий строфових з повтореними і довгими нераз на кілька віршів приспів-

¹) Піснї незаведені до сего огляду виказують неправильну, очевидно попсовану будову строфи, так, що годї її напевно угадати.

ками. Такі-ж довженні строфи і акростихи характеризують також візант. гимнодию. Сей властивий церковним пісням стиль в будові пісенних строф розвинув ся дуже буйно; в Почаївськім Богогласнику[1]) розмірно не богато знайдемо пісень зложених двостихами, за те не рідко можна подибати строфи зложені з 8, 9, 10 і більше стихів з „краєгранесієм“ і таким множеством двоскладових римів, якого не подибаємо в народних піснях н. пр. ч. 1, 2, 3, 4, 14, 24 (2-га строфа):

Вси Патріарси | и вси пророцы
Ликъ Богоотецъ | с ними Отроцы
Торжествуйте, | купно весь свѣте.
Ты оуступай, | ветхій завѣте:
Новый з неба, | єго треба
Было давно, | Нинѣ явно
Настаетъ, | Богъ даетъ.
Ґди з емпиру | В радость миру
Отецъ сына | нам єдина
Низпослалъ | Даровалъ.

Таке пересадне уживанє римів знаходить свою основу і в піїтиках з першої половини XVIII ст. Г. Кониський радить уживати римів не лиш в кінці кождого півстиха, але каже лучити римом також дві перші ґрупи триколїнного стиха; ось примір такого стиха:

Чиста птица | голубица || таков нрав имѣеть:
Буде мѣсто | гдѣ нечисто || тамо не почіеть,
Но гдѣ травы | и дубравы || и сѣнь есть отъ зноя,
То прилично | то обично || мѣсто ей покоя.[2])

Подібні взірцї знаходимо в польських піїтиках з XVII ст.

В народних піснях, як висше показано, найбільше уживана строфа — се двостих або один стих з повторенєм або приспівкою — звичайно недовгою. Мельодия пісенна укладає ся найчастїйше в форму періоду музичного; розширені форми періоду, як і получення двох періодів у строфу подибуємо також, але богато рідше.

Деякі типи довших скомплїкованих строф могли перейти із церковних до народних пісень: єсть пісні народні, що не лиш формою але часто-густо змістом і язиком показують на книжне, часом польське походженє, як пісні: Гей сядай, сядай кохане моє[3]),

[1]) Користуємо ся виданєм з р. 1805.
[2]) Перетц, op. cit. III, ст. 33.
[3]) Етн. Зб. XI, с. 183.

Зїздив я коника[1]), Бувай ми здорова ти дївчино моя[2]), Широкеє болонячко вода заляла[3]).

Сьвітські вірші і пісні XVII—XVIII ст. своєю формою і змістом стоять далеко близше до української людової поезиї, як релїґійні псальми. Їх розміри віршеві такі-ж як в народних піснях, і така-ж переважно двостихова будова строф. Коли-ж з'являють ся і в сьвітських піснях під впливом церковної і латинсько-польської поезиї довші, скомбіновані з усїляких віршів строфи, то вони в усякім разї не так розповсюджені, як в церковних піснях.

В якім же відношеню, спитаємо, остає форма української народної поезиї до богатої лїтератури віршів і пісень XVII—XVIII ст., до польської книжної поезиї і латинських взірців?

На се питанє старає ся відповісти проф. Перетц в своїх працях: „Историко-литературныя изслѣдованія и матеріалы" т. I, „Изъ исторіи русской пѣсни" і т. III, „Изъ исторіи развитія русской поэзіи XVIII ст.", і доходить ось до яких висновків:

1) Південно-руська книжна поезия XVII—XVIII ст. являєсь продуктом західного польського впливу як що до форми, так також і що до змісту (I, с. 419).

2) Меже формою малоруських дум і віршів в стилю Острожської біблїї 1581 і „Перла" Транквіллїона заходить таке спорідненє, вказуюче на ґенетичну зависимість (дум від віршів), як меже сучасною малоруською піснею і правильними силябічними віршами XVII—XVIII столїтя" (I, ст. 80).

„Силябічний стих через школу перейшов в народ" (III, с. 423); „народний стих перейняв від шкільного рівномірність що до числа складів і рим". (III, с. 15); „малоруська народня пісня ще в XVIII в. приняла форми штучної вірші" (III, с. 29).

3) При кінци XVII і в початках XVIII ст. наступило зближенє між штучним і народним стихом, що привело за собою тонізований силябічний стих з переважно трохаїчним чергованєм наголосів (III, с. II).

„Народний стих придає силябічному деяку правильність наголосів, але і переймає від него рівномірність що до складів, рим

---

1) Етн. Зб. XI, с. 162.
2) Ibid. с. 141.
3) Наша дума. ст. 24.

і основні типи стиха, найбільш уживані у авторів силябічних віршів" (III, с. 424).

Що польська силябічна версифікация і пісенна та віршева література XVII—XVIII ст. мала могутний вплив на розвій сучасної південно- ба й північно-руської книжної поезиї, — се річ загально звісна. Вплив сей замітний уже в стихотворах Римші, як Хронологія з 1581[1]). Сильний був певно приплив латинських і польських релїґійних пісень на Русь особливо за часів берестейської унії; звісний монах-полеміст Іван Вишенський в листї: Порада о очищеніи церкви, написанім коло р. 1608 згадує уже про „латинскій смрадъ пѣсней". Пісень як средства релїґійної пропаґанди уживали протестанти, католики, уніяти, а за їх приводом і православні. Вплив латинсько-польський утверджений через братські школи а скріплений через київо-могилянську академію стає домінуючим в південно-руській книжній поезиї протягом XVII ст.; значіне сего впливу потверджує проф. Перетц довгим рядом фактів, аналїзуючи південно-руські вірші і піснї XVII ст., що є переводами або перерібками латинсько-польських взірців. Збірники з перших десятків XVIII ст., що містять у собі пісенний материял витворений в значній части ще в XVII ст., можуть послужити за мірило латинсько-польського впливу. І так н. пр. збірник переважно церковних пісень, описаний Перетцом по рукопису Імператорської Публич. Біблїотеки О. XIV. № 25 з початку XVIII ст. на загальне число 220 пісень містить звиж 40 пісень переведених або буквально переписаних кирилицею з польських первовзорів.[2]) Значне число польських пісень або переводів і перерібок з польського знаходимо також в иньших співанниках з XVIII ст., описаних в т. І. ч. 2 „Изслѣдованій и матеріаловъ" Перетца, що й зазначує старанно велику массу польонізмів у язиці пісень і віршів[3]). Тесаме можна сказати також про почаївський Богогласник (з 1805 р.), що містить богато польських і навіть три латинські піснї.

Д-р Ол. Колесса звернув увагу в свойому відчитї „Українсько-руська і польська ритміка" також на старинні переводи (XVI ст.) з нїмецького язика на книжний руський лютеранських

[1]) Перетц, op. cit. c. 69—72.
[2]) Op. cit. I, ч. 2, с. 35—54.
[3]) Особливо замітний є з того погляду рукописний збірник Віленської Публичної Біблїотеки № 233 (15) з початку XVIII в. і 1740 років. Ibid. c. 12—34.

пісень (як се зазначено у змісті сего відчиту, Хроніка Н. Т. ім. Шевченка 1900 ч. 3 ст. 7); показує ся, що на розвій руської релїґійної поезиї середної доби впливали не лиш латінсько-польські але й німецькі взірцї.[1])

Однакож при оцїнюваню усіх тих фактів треба завсїгди мати на увазї, що за жерелом так руської як польської і нїмецької церковної римованої пісні треба шукати в середновічній латинській поезиї, яка в значній части витворила ті взірцї стиха і строфи, що розвивають ся опісля в книжній поезиї XVI—XVII—XVIII в.[2])

---

[1]) Деякі з тих переводів напечатав О. Бодянський (в „Чтеніях Общ. истор. и древн. росс.“ Москва, 1846) по старинніи рукопису з XVI ст., що знаходить ся в познанській публ. бібліотецї.

Отсе наводимо дві строфи з „пісні о побідї“, що є переводом нїмецької пісні „Nun lass uns Gott erhalten“ :

...Онъ тѣло намъ питаетъ
И душу прокормляетъ,
Грѣхомъ хоть мы язвлены,
Въ погибель приведены.

...Имъ грехъ и долгъ простится,
Животъ имъ подарится,
Мы радость ожидаемъ,
Блаженство вожелаемъ.

Ся пісня виказує по більшій части правильний розмір стиха 3 + 4 — та о скілько руські переводи заховують форму нїмецьких взірців, не мали ми спроможности провірити.

[2]) „Кромі латинських віршів, складаних по клясичним взірцям, від давних часів звісні иньшого покрою латинські вірші, складані по правилам т. зв. ритмічної системи, основаної на числї складів і чергованю наголосів. Приміри такого рода віршів замічено ще в староримській лїтературі, але головний розцьвіт ритмічної метрики відносить ся до пізнїйшої доби, коли латинський язик, утративши значінє живого народного язика, всеж таки жив дальше як язик церкви і школи. Нова система оставила свій слїд в рядї творів світської шкільної поезиї.“ Ів. Ждановъ. Къ исторіи русскаго стихосложенія. Извѣстія Отд. русс. языка и словесности Импер. Акад. Наукъ. 1900. V. кн. 4. с. 1315.

„Сама-ж польська версифікация зложилась під впливом латинської, котра уже на самім початку середних віків враз із затратою довготи самоголосів в латинськім язицї утратила свою стару метричну основу, і замінилась в тонїчну. Вона присвоїла собі лиш зовнїшні форми свого взору, версифікациї метричної, без її єства; томуж і в латинсько-польських учебниках стрічаємо науку о стопах, але в дїйсности держалась латинська версифікация на рівночисленности складів в кождім віршу, причім наголос занимав означене місце в більшій части при кінци стиха; многоскладові стихи роздїлювались цезурою, котра теж відзначалась акцентом.

Отся рівночисленність складів і становить в польській версифікациї

Як старанно і докладно копіювала церковна поезия свої латинські взірці також що до форми стиха, показує отсей примір латинської пісні приписуваної сьв. Казимирови, і її словяно-руські переводи в розмірі 4+4+7:

Omni die | dic Mariae || mea laudes anima,
Eius festa, | eius gesta || cole devotissima.
Contemplare | et mirare || eius celsitudinem,
Dic felicem | Genitricem || dic beatam Virginem.

Во всемъ вѣцѣ | рци дѣвици || похвалы душе моя,
Ея дѣйства | и торжества || празднуй умиленная.
Присмотри-ся, | усумни ся || такову величію,
Рци всечасну | Матерь красну || рци дѣвицу Марію.

Другий перевід:

Всѣхъ дній часа | Дѣвѣ Спаса || хвалы душе рци моя,
Ея действо | в дѣвствѣ женство || благочестно чти поя.[1])

Докладну схожість що до форми стиха словяно-руського переводу з латинським оригіналом виказує також отся пісня з Богогласника (1805 ч. 220) в розмірі 5+5:

Non unus alter, | decimus annus
Animam gravis | torquet tyrannus!
Ah! pridem, pridem, | a iuventute
Languor peccati | irruit tute.

Ей не рѣкъ, не два, | и не десятый,
Якъ той боль грѣха | на душу взятый.
Ах давно, (давно), | отъ молодости
Лежу въ грѣховнѣй | чтоденне злости.

ту головну основу, котру професори поетики в югозападних школах виділи і в латинській версифікациї. Виучуючи сю версифікацию вони здобули відомости і о иньших прикметах середновікового латинського стиха, що перейшли до польського силябічного стиха: о цезурі, строфі, і що особливо важне, — о римі, що й становить необходиму приналежність т. зв. леонінського латинського стиха."

Рецензия П. Житецького на Историко литературния изслѣдованія и матеріалы. Т. І. Изъ исторіи русс. пѣсни. ч. І. і II. В. Перетца. СПБ. 1900." Петерб. 1903. с. 7—8.

[1]) Збірник Віленськ. Публ. Бібл. № 233 (15) Перетц. op. cit. I. ч. 2. с. 33. Такийже розмір в латинськім оригіналї і польськім переводї подибаємо в Богогласнику з 1805 ч. 229:

Moriendum | hoc est certum, || lex est immutabilis.

Звичайно стрічаємо ся в науковій літературі з поглядом, що польська силябічна версифікация чужа українській мові і поезиї, що вона защіплена була на руському ґрунті силою непереможного польського впливу, і т. д. Такий погляд висловлював уже Тредяковський в своїй розвідці „О древнемъ, среднемъ и новомъ стихотвореніи Россійскомъ“ 1755 р.[1]) Та із наведених примірів бачимо, що латинська римована пісня релігійна також силябічна, а розмір її стиха такий, як в українських і польських народних піснях, бо-ж і польські і взагалї словянські народні піснї мають в своїй основі складочислову версифікацію.

Отже при близшім розслїдї показує ся, що силябічна версифікация анї не специяльно польська, анї вона не була і не є чужа для української народної поезиї. Нема сумнїву, що латинська середновічна поезия мала великий вплив на форму польського і руського лїтературного стиха. Та ледво чи булаб складочислова версифікация так швидко приняла ся та ще й вдомашнила ся в лїтературі, коли б не відповідала основам людової ритміки як польської так і руської!

В сім і лежить недостача дотеперішних дослїдів над істориєю руської піснї і руської книжної поезиї, що не узгляднювано сеї тїсної звязи і близького спорідненя, яке заходить між книжною силябічною поезиєю і народною піснею, або звязь тую пояснювано односторонно повною залежністю форм народної поезиї від книжної, як се робить проф. Перетц. Не дасть ся заперечити, що деякі форми стиха з книжної лїтератури, особливо з церковної піснї, перейшли до народної поезиї: на декотрі з тих форм вказали ми вже висше; що до иньших — треба ще провірити, звідки взяли ся вони в народних піснях. Та нема і не може бути нїякого сумнїву, що в українській народній поезиї ще на довго перед латинсько-польським впливом був вироблений значний засіб форм силябічного стиха.

Бо чи-ж можна латинсько-польським впливом пояснювати розмір стихів колядкових (5+5, подибуваний також в билїнах), щедрівкових (4 + 4), весільних (3 + 4, 4 + 3, 5 + 5 + 3, 5 + 5 + 7), веснянкових (4 + 3, 4 + 4) і иньших обрядових пісень, що змістом сягають до передхристиянської доби?

---

[1]) Порівн. розвідку Ів. Жданова, Къ исторіи русскаго стихосложенія (єсть то рецензия на книгу Перетца, Изъ исторіи русской пѣсни. Ч. I. і II. Спб. 1900 р.) Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Импер. Акад. Наукъ. 1900 р. т. V. кн. 4 стор. 1309. — Н. В. Перетцъ, Малороссійскія вирши и пѣсни в записяхъ XVI—XVIII вв. Извѣстія Импер. Акад. Наукъ 1899 т. IV, кн. 4, с. 1240.

Певна річ, що й історичні пісні, поміщені в І. томі збірника Антоновича і Драгоманова („Историческія пѣсни малорусскаго народа“ часть І. Пѣсни в. дружиннаго и княжескаго, часть II. Пѣсни вѣка козацкаго. Отдѣлъ 1. Борьба съ Татарами и Турками) — склали ся незалежно від книжного латинсько-польського впливу[1]).

Одним з найдавнійше записаних памятників української народної поезиї є пісня про воєводу Штефана, поміщена в граматиці чеського язиковіда Яна Благослава з 1571 р., а обговорена докладно Потебнею в розвідці „Малорусская народная пѣсня по списку XVI в.“ (Воронежъ 1887); ся пісня виказує розмір 6 + 6 який Потебня називає давним і властивим українській народній поезиї. Маємо отже доказ, що в укр. піснях були вироблені сталі розміри силябічного стиха ще в половині XVI в.[2]), т. є. ще до того часу, заким латинсько-польський вплив проявив ся в укр. книжній поезиї, і заким міг бути таким сильним, щоби заволодіти народною поезиєю.

Таке-ж значінє важного документу має пісня про козака Плахту, яку видав д-р Ів. Франко (Записки Н. Т. ім. Шевченка 1902, кн. III, с. 1—28) із брошури, надрукованої 1625 р. малозначним польським віршописцем Дзвоновським: Seymu Walnego Domowego Artykułów szesc.

Пісня визначуєсь правильною строфовою будовою ось якої форми:

2 (5 + 3)
4 (4 + 4)
3 + 3

Ой козачейку | пане-ж мій,
Далек же маєш | домик свій?
При березї | при Дунáю,
Там я свою | хижу мáю:
Ліс зелéний | оздоблéний
Красним цьвітом | густим листом,
То дім мій | то покій.

Часто подибаємо внутрішні рими, особливо в послїдних рядках строф: Побіжи́м, поспіши́м. Горманóм, жупанóм. Я твоя́, ти моя́. Боя́рин, Тата́рин. Люб човнóм, люб коньóм.

---

[1]) Сей книжний вплив треба відріжнити від впливу польської народної поезиї, що міг бути дуже давний і сильний.

[2]) Годі-ж припускати, щоб пісня про Штефана була в тім часї першою або й одинокою укр. піснею із силябічним складом.

Порівнюючи варіянти сеї пісні доходить д-р Франко до висновку, що вітчиною її єсть Галичина, як на се вказують також сліди галицько-підгірського діялекту в язиці пісні[1]).

Серед дуже цінного матеріялу подає Перетц (І. с. 116) по рукопису Імперат. Публ. Бібл. О. XIV. № 4. опис інтересного збірника, Pieśni o narodzeniu Panskim z przydatkiem wielu innich, wipisane R. P. 1693, в який увійшла також космоґонічна колядка, мабуть перерібка українського взірця з характеристичним розміром стиха 5 + 5:

Colí mi było | z pocątku swita — sławenes
Hey sławenes | nas miły Panie, | sławenes.
Nie byłoc nie ziem | wody ciekuce
Ale mi było | syonoie morze
Ale mi było | troio swiatoio:
Pierwszy był swiety | Ociec Niebieski,
Drugi był świety | Jedinak Niebieski.
Trzeci był swiety | Doch Boch niebieski.

Коли б ми приняли тезу, що всї пісенні форми укр. народної поезиї перейняті із книжної лїтератури, і то аж в XVII—XVIII віцї, то якже пояснити істнованє сих форм в поезиї усїх иньших словянських племен? Хиба-ж і там відбув ся в тімсамім часї і при тих самих обставинах такий самий процес переходу книжної форми в народ?

Хиба-ж і віршову будову великоруських билїн (що виказують часто колядковий розмір 5 + 5) і найдавнїйших сербських дум зложених 15-, 16-складовим стихом[2]) віднесемо також до західних латинських впливів?

---

[1]) Розмір 5 + 3, яким зложені два перші стихи, часто подибуємо в лемківських співанках, н. пр.:

Гей слухай дївче | як ся маш
Гей ци ми свої | ґамбцї даш?
Бо твоя ґамбця | яко мюд
Аж ся на нїй | хлопцї бют.

[2]) По дослїдам В. Яґіча (Die südlslavische Volksepik vor Jahrhunderten, Archiv f. slav. Philol. IV. с. 192) найдавнїйша лицарська поезия Сербів, яка розвинулась під впливом турецької інвазиї, виказує 15—16-складовий довший стих (Langzeile), зложений з двох півстихів із цезурою по серединї (4+4, 4+3). Чим старші пісні, тим більше неправильности в складочисленю так, що розмір стиха варіює між 14 а 16 складами. В пізнїйше записаних піснях видно змаганє до вирівнаня числа складів в обох півстихах (4 + 4, 4 + 4). Сей розмір підходить близько до т. зв. versus politicus, що від X. ст. панує в візантийській лїтературі,

Дуже цінним причинком до розяснення сего питаня є студия проф. В. Яґіча про 12-складовий стих в поетичних творах Марулїча, Менчетіча і Држіча, сербо-хорватських поетів, яких діяльність припадає на остатні десятки 15-того і початок 16-того столїтя. Проф. Яґіч виказує, що 12-скл. стих 6 + 6 переняли згадані поети не з латинських та італїйських взірців, як перед тим пробовано безуспішно доказувати, але з народної сербо-хорватської поезиї. Показує ся, що розмір 6 + 6 з'явив ся в лїтературі Сербо-Хорватів під впливом народної поезиї уже в перших десятках XV ст., а розповсюдженє сего стиха в народній поезиї усіх західних Словян сьвідчить безумовно про його давнину й ориґінальність[1]). Якраз сим розміром зложена укр. пісня про Штефана.

і доси остає майже одиноким розміром грецьких народ. пісень. Krumbacher, Geschichte d. byzant. Literatur с. 302—3.)

Опісля взяв перевагу в людовій епіцї Сербів новший 10-складовий стих (4 + 6) який був уже перед тим добре знаний в народній поезиї і уживаний в коротших піснях. Не можна припускати, щоб і сей 10-складовий стих відразу осягнув тую правильність, якою нинї визначуєсь. Op. cit. ст. 195, 200, 231, 242).

[1]) Древность и подлинность этого размѣра не подлежитъ ни малѣйшему сомнѣнію, она засвидѣтельствована указаннымъ выше фактомъ, что онъ хорошо извѣстенъ также въ народной поэзіи Чеховъ, Моравянъ и Словаковъ.

Размѣръ (12-слоговой) древнѣйшихъ стихотвореній поэтовъ славянскихъ (сербохорватскихъ) въ Далмаціи. Извѣстія отдѣла русс. языка и словесн. Импер. Акад. Наукъ. 1896, кн. 3 ст. 460. Важні документи про давнину пісенних розмірів у ріжних народів словянських знаходимо в студиї проф. В. Яґіча „Gradja za slovinsku poeziju", заміщеній в Rad-ї jugoslav. akad. Укр. перевід одної части сеї працї надруковано в львівській Правдї з 1878 р. т. II. п. з.: Історичні сьвідоцтва про співанє і пісні словянських народів. Із згаданої розправи позволимо собі навести кілька важнїйших даних. В лєкціонарі загребського владики Петретича з 1651 р. згадано про церковні пісні, підкладувані духовниками під загально звісні мельодиї народних пісень; декотрі із цитованих там пісень виказують правильний розмір; і так: Ave maris stella (в перекладї Zdrava zvezda morska) співано під мельодию Hranila devojka | tri sive sokole (розм. 6 + 6); Ave Maria (Zdrava budi Maria) під мельодию Posejal sem | bažulek, || posejal sem | draga ljuba (розм. 4 + 3 || 4 + 4. op. cit. ст 160—1).

Подібно в якімось рукописнім латинсько-ческім збірнику до латинськодо гимну Gaudeamus pariter додано примітку: Cancio ista canitur, sicut „elsska mila | eličko" (розм. 4 + 3). Також з гуситських часів переховали ся подібні приміри підкладуваня нових текстів під звісні популярні мельодиї (ibid. ст. 162). Гусити витворили множество нових ческих пісень, що її виперли з церкви латинські (B o b o w s k i, Polskie pieśni katolickie, ст. 3.

Відповідно до свого заложеня проф. Перетц виводить також форму укр. історичних дум від форми сучасних віршів (в стилю віршів Острожської Біблії 1581 р. і „Перла“ Транквіліона) покликуючись при тім на досліди Житецького (Мысли о народ. малорус. думахъ. Київ, 1893). Однакож згадана студия Житецького не дає підстави до катеґоричного висновку в сьому напрямі. Житецький дуже влучно відмічає книжні впливи особливо в язиці і поетичнім стилю дум, та говорячи про спільність деяких мотивів в думах і віршах учений сей дуже обережно виражуєсь про залежність

E. Koch, Geschichte des Kirchenliedes und Kirchengesangs. Stuttgart, 1866, ст. 205—6). Отсї дані потверджують нашу думку про давнину й ориґінальність складочислової версифікациї в народ. поезиї Словян. Латинські впливи в словянських землях ширили ся спершу головно через церков. Трудно припустити, щоб народ перейняв віршову форму безпосередно із незрозумілих собі латинських пісень церковних. Тимчасом найдавнїйші словянські гимни релїґійні, перекладані з латинських ориґіналів, складають ся по взірцям народнїх пісень і під народні мельодиї, заховуючи притім звичайно розмір латинських первовзорів. Звідси виходить, що 1) латинські церковні пісні застали на словянській теріториї вироблені форми складочислового стиха в народній поезиї, і що 2) латинські церковні гимни і словянські народні пісні уже в тих давних часах мали однакову або дуже подібну будову стиха.

За Фейфалїком (Altčech. Leiche, Lieder und Sprüche) наводить Яґіч із старинних рукописних збірників сьвітських пісень і такі, що своїм складом живо нагадують нинїшні народні пісні Чехів, зібрані Сушільом, Ербеном і иньшими; н. пр.: stratila s'jsem | mileho (розм. 4 + 3); stojí lipka | v širém poli || listu širokého (розм. 4 + 4 + 6); proč kalina | v struze stojí (розм. 4 + 4) і пр. (op. cit. ст. 188—9).

На основі таких даних доходить Яґіч до висновка, що чеський народ в протягу 500 літ нї трохи не змінив характеру своєї народної лїрики — очевидно, що до загального кольориту і пісенного устрою, а не що до змісту; форма завсїди буває старша від змісту (op. cit. ст. 189).

Таке-ж значінє важних документів мають відривки польських старинних пісень народних і півнародних, що переховали ся в давних лїтописях і иньших старинних памятниках, н. пр. (цитовано по Яґічу):

Śmierć się wije | po płotu
Szukający | kłopotu.

Розм. 4 + 3 (з хронїки М. Бельського).

A witaj że nam witaj | miły hospodynie.

Розм. 7 + 6 (ibid.).

Witold idzie | po ulicy
Za niem niosą | dwie szablicy.

Розм. 4 + 4. (Ст. Сарнїцького: Księgi hetmańskie.)

одних від других[1]). Далеко більше звязи добачає Житецький між думами і народними піснями: по його думці, потвердженій сильними доказами творці старинних дум, особливо невольницьких, користувались готовим уже матеріялом пісенним для своїх складань (op. cit. c. 143, 152). Шукаючи за творцями дум між каліками-убогими, старцями або дідами, що знаходили притулок при церквах і шпиталях, Жит. віднаходить взорець стихотворної форми дум в побожних псальмах, які й досі співає отся „нища братія" на зборищах народних (с. 160). Коли стих думи покриває ся звичайно із реченєм, а дієслово уміщуване на кінци реченя припадає на конець стиха, тож природним наслідком такої будови являєсь богацтво дієсловних римів (ст. 7, 8, 160—1). Рим сходить ся в думах з заокругленєм осібних моментів мисли, відповідаючих сінтактичній стопі, що обіймає не часть стиха, але цілий стих[2]). Такуж будову виказують і псальми. „Въ стихотворной конструкціи этихъ псальмъ мы видимъ и глагольную риѳму, и неравносложность стиховъ и совпаденіе этихъ стиховъ съ синтактической стопой и речитативный оттѣнокъ въ исполненіи ихъ, словомъ — всѣ тѣ черты, которыя дальше и рѣзче проведены въ думахъ" [3]).

Та навіть признаючи за Житецьким залежність дум від псальмів, ми не будемо відносити витвореня сеї форми до кінця XVI ст., бо єсть між духовними піснями-псальмами, як звісно, і дуже старинні, що склали ся ще в дотатарській добі.

До того-ж Житецький виказує також в старинній укр. прозї подібні конструкциї, як в думах, що приводили за собою дієсловні рими (ст. 36—7).

Форма дум без сумніву старша від віршів з кінця XVI ст.; про думи згадує польський історик Сарніцький під р. 1506 — тим часом найдавнійші анальоґічні що до форми книжні вірші походять з послідної четвертини XVI ст. Радше можна догадувати ся, що згадані вірші з нерівномірними стихами складано по взірцям

---

1) Як обяснити — говорить Ж. — тую спільність в тоні і навіть в словесних образах меже думами і віршами? Трудно відповісти на се питанє за недостачею хронольоґічних даних, що до походженя сеї або другої думи, сеї або другої вірші. Можна догадуватись взаїмного впливу одних творів на другі, та не менче правдоподібне й се, що один спільний настрій був причиною тої згідности (ст. 124).

2) Згадана рецензия Житецького на „Историко-литератур. изслѣдованія и матеріалы Перетца". Петерб. 1903 ст. 12. Довші стихи дум містять по дві і більше муз.-сінтактичних стіп; се зазначили ми в II. части нашої студиї.

3) Ibid. ст. 16.

дум. Навіть такий талановитий письменник, як Кирило Транквілліон Ставровецький, що певно добре був знакомий із правильним силябічним стихом польським і словяно-руським, залюбки уживав неправильного стиха і то в творі Перло многоцінное, (вид. в Чернигові 1646), який написав в старости і цінив дуже високо. Не без підстави можемо в віршевій формі „Перла“ добачувати вплив псальмів і дум[1]).

Шукати-ж взірців думам в неуклюжних віршах Герасима Смотрицького мабуть остане неудачною пробою, хоч після праці Житецького ніхто не стане заперечувати деякого книжного впливу на думи. Розмір дум по словам самого-ж Житецького єсть явищем орґанічним, що випливає з глубини народної творчости, а не з плохої техніки силябічного стиха.

Ми вже висше старали ся пояснити віршеву будову дум в зіставленю із духовними стихами та билінами, і в звязи з памятниками дружинної поезиї, в яких і знаходимо прототипи дум не лиш що до форми, але і що до змісту.

Учені (як Буслаєв, О. Міллєр, Порфірєв) склонні відносити староруські духовні стихи до дуже ранної доби, до перших часів по заведеню християнства на Руси. По словам Веселовського, давними належить уважати в усякім разї обрядові укр. колядки християнського змісту, що так близько споріднені в мотивах і оброблєню подробиць з румунськими[2]).

Тут належить звернути увагу на спорідненє одних і других колядок також що до форми силяб. стиха. Заходить питанє: звідки взялась отся спільність колядкових мотивів? Веселовський вказує на спільний південним Словянам, давним Русинам і Румунам візантийсько-церковний культурний елємент, що й виявив ся деякою спільностию змісту літературних і народних творів у всіх тих народів. Доторкаючи питання про відношенє грецьких коляд до української і румунської коляди учений сей висловлює здогад, що разом

[1]) До такої думки склонюєсь Житецький в згаданій рецензиї на працю Перетца (ст. 16). Отсе для приміру кілька віршів Ставровецького:

О смерти несподѣвана
Тысь мя богатого пана
Безъ отповѣди ꙋнѣ зостала
И все красное и любимое мое забрала
И навѣки отъ очій моихъ въ тмѣ сховала.

(Ibid. с. 16.)

[2]) А. Н. Веселовскій: Разысканія въ области русскаго духовнаго стиха. Сборникъ отдѣл. русс. языка и словесности Импер. Акад. Наукъ т. XXXII. № 4. Петерб. 1883. ст. 3.

з християнством прийшли до нас не лиш церковні, але й народні поганські обряди, що удержали ся припадком під охороною церкви, а з обрядом переносились і пісні, ориґінали наших щедрівок, як тою дорогою могли заходити також ориґінали щиро-християнських різдвяних пісень[1]).

Ми далекі від того, щоб сею гіпотезою пояснювати питанє про походженє пісенної форми укр. колядок чи щедрівок: ходить нам лишень о задокументованє факту, що витворенє силябічного стиха в укр. народ. поезиї треба посунути далеко перед XVII ст. в старину.

В суперечь виводам Перетца признає також Житецький, що укр. народна пісня давнійша від віршевої поезиї, яка зародилась не ранче половини XVI ст., томуж і розмір народних пісень не можна виводити від розміру силябічних віршів. Українським письменникам з кінця XVI ст. припадала більше до вподоби силябічна система, бо в ній було більше стичних точок з народним стихом. „Чи супроти усего того — говорить Житецький — не можна замітити в югозападних віршах відворотного впливу: пісень на вірші?“ [2])

На жаль сему питаню присьвячувано доси дуже мало уваги.

Ми прихиляємо ся (з висше зазначеними обмеженями) до поглядів І. П. Сокальського[3]) і Потебнї, що складочислова ритміка українських народних пісень із сінтактично-музикальними стопами — се спадок давних передхристиянських часів. Очевидно годі усе нинїшне богацтво ритмічних форм, які знаходимо в укр. народних піснях, виводити з так глубокої старини: під впливом богатої пісенної і віршевої лїтератури XVII—XVIII ст. збогатила ся також українська народна поезия новими формами, витворила ся новійша пісенна верства, до якої треба причислити головну массу любовних пісень.

Та чи-ж можна припустити, що народні пісні із своєї сторони не мали нїякого впливу на книжну поезию також що до

1) Веселовський, op. cit. ст. 223—4.

2) Рецензия Житецького на „Истор. литер. изслѣд. и матер. Перетца“ ст. 3, 5, 10, 11.

3) Русская народная музыка ст. 365—6.

4) Объясненія малорусскихъ и срод. нар. пѣсень ст. 46, 73. Спільні словянським народам форми пісенні відносить Потебня до глубокої старини: „При подібности змісту спільність розміру пісні заставляє поперед усего думати не про пізнїйше переймленє, а про первісне спорідненє або про переймленє так давне, що не можна уже відріжнити його від первісного споріднення“.

форми стиха? Цінну вказівку в сьому напрямі подає „Duma kozacka o Beresteckiem zwycięstwie“ 1651, 31 July, надрукована в „Изслѣдованіяхъ и матеріалахъ“ Перетца (ч. І. с. 94) по рукописи Імперат. Публ. Бібл. О. XVII. № 11 з половини XVII ст. Дума ся зложена розміром 5 + 5 + 7:

O Ryko Styru, szczo Chmil za wiru
Skażу ty wsięmu miru,
Gdy w Dniepr wpadaiesz opowidaiesz
Radost z Wuyny, czy z miru.
Han następuje y pomahaje
kozakom Lachow bity
Pod Beresteczkom małem misteczkom
mił onych krow prolyty.

Ту саму думу видав також Петров з Житецьким по иньшій рукописи з XVII в.[1]) в якій при заголовку знаходить ся многоважна вказівка, що згадану пісню співає ся „na te nute“: oy postyłbym ia sim ponedilkiw, osmuiu nedilenku[2]).

Отсе-ж і єсть доказом, що автор думи, безперечно Українець, прихильник і мабуть учасник козацьких рухів зложив її по ритмічному взірци а навіть під мельодию народної пісні.

Як сильний був вплив народної поезиї на штучні складаня, се доказують також співанники з початку XVIII ст., що містять також народні пісні; видко що народна поезия звертала на себе увагу письменних людий, і знаходила між ними любителів, ба й наслідувачів. І так збірник псальмів і кантів, описаний Перетцом по рукописи Імп. Акад. Наук. № (16. 6. 29) з 1729—30 рр.[3]) містить теж кілька народних або в дусі народної поезиї зложених пісень:

лист 5: И мнѣ тоскно, | жал не малий,
Скорби многи | мя обняли.

---

[1]) Archiv f. slav. Phil. II. c. 297—307. Die Niederlage Bohdan Chmelnicki-s bei Beresteczko am Flusse Styr 1651 in gleichzeitiger poetischer Bearbeitung.

[2]) Пісня ся і доси живе в устах укр. люду:
Понеділковав | сім понеділків, | восьмую неділльочку,
Принеси Боже, | кого менї гоже | на мою постілочку.
Чубінський, Труди V. ч. 55.

[3]) Op. cit. т. І. ч. 2.

Отца и матку | оставилем,
От креви ся | отдалилем.
Розм. стиха 2 [4 + 4²]

л. 9. Мѣзерия | на сем свѣтѣ || ах мнѣ мизерному,
Не маю я | приятеля || ах у своем дому.
Не маю я с ким | пожартовати,
За бѣлу ручку | нѣкого взяти,
Сам я не знаю, | що дѣлати.

Ох на водѣ | два лебедѣ || зимну воду пили,
Бодай тиї | попропадали, || що нас розлучили[1]).
Ой плачте ся ви | мои за тое очи,
В каждой годинѣ | и в каждои ночи,
Же своей милои | не видячи.
Розмір: 2 [4 + 4 +6²]
3 [5(4)+ 5²(рідше 4, 6, 7)].

л. 10. Ах мне жел не малий, | на серденку нудно,
Мнѣ молодой | з(а) нелюбом || жит на свѣтѣ трудно
Немаш мнѣ радости | анѣ в ден нѣ в ночи,
Юж я свои | виплакала || чорненкие очи.
Розм. 6 + 6²
4 + 4 + 6²

л. 11. Облудни свѣте, | чему мня зрадилес,
Кого я любила, | мене разлучилесь.
. . . .
А теперъ израдилесъ, | мене покидаешъ,
Чи ти-ж мой миленьки, | иншу себѣ маешъ?
Розм. 2 [6 + 6²)

л. 81. Щирим серцем | любилемъ
И до тебе | ходилем,
Дѣвчинонко | мое сердце,
Коханое | возлюбленче (2).
. . . .
А теперъ | я отхожу
И в дорогу | прохожу,

---

1) Порівн. звісну народну пісню:
Два голуби | воду пили || а два колотили,
Бодай тії | не сконали, || що нас розлучили.

Зоставай ся | юж здорова,
Дѣвчинонько | чорноброва (2).
Розм. 4 [4 + 4^2 (3)]

л. 82. Ой за лѣсом | за чорненким
Брала дѣвчина | лон бѣленкий
Ой беручи | заплакала,
Личко свое | протирала.
Розм. 4 [4 + 4^2] (народна пісня).

л. 83. Бѣдна моя | головонка,
Я на свѣтѣ | сиротонка.
Розм. 2 [4 + 4^2]

л. 86. В смутной хвилѣ | смажной долѣ || для якой причини,
В день и в ночи | плачутъ очи || для любой дѣвчини. (2)

дальше ідуть строфи з народних пісень:

Ой не ходи | серце мое, || миленкий за мною,
Самъ ти знаеш, | самъ вѣдаешъ: || нерѣвня с тобою.
Розм. 2 [4 + 4 + 6^2]

л. 93. Смутно на сердцу, | хвиля наступаетъ,
Що моя дѣвчина | мене не кохаетъ.
Щожъ я чинити | теперъ бѣдний маю,
Когда милую | з очий постраждаю,
А иншои | не маю (2).
Розм. 4 [6 (рід. 5) + 6]
4 + 3

Народними піснями і напівнародними складанями богатий також збірник, описаний Перетцом по рукописи Імпер. Публ. Бібл. О. XIV. № 127 з половини XVIII в. (op. cit. I. ч. 2. с. 105):

№ 8. Пойду в дубровонку, | гляну по свѣтонку:
Немашъ миленкаго, | немашъ хорошаго. (2)
Розм. 2 [6 + 6]. Такий самий розмір
і напівнародний склад в № 120.

№ 19. Доля проклятая, | мати нещасная,
Что меня вродила, | на бѣды пустила.
. . . .
Ой гляну в воду | да на свою вроду:
Ой видитца красна, | да доля бѣсщасна.

№ 40. . . . .
Била жонка мужика | за чюприну взявши,
А он ей перепрохал | и шапочку знявши.
Розм. 2 [4 + 3 + 6^2]

№ 43. Ой бѣзбѣду | перебудѣтъ, || якъ то кажут люди,
Я мовила, | все ся минѣтъ, || мене гаразъ будѣтъ (2).
Розм. 2 [4 + 4 + 6^2]

№ 45. Ахъ бѣдаж на меня | не суседъ блиски,
Хорошею | жонку маетъ, || перелаз ниски.
Охъ под, вишнею | под черешнѣю
Сидит стары | з молодою, || якъ изъ ягодою.
(Народ. пісня.) Розм. 5 (рід. 6) + 5
4 + 4 + 5.

№ 47. . . . .
Помагай Бог | ей здорова,
Девчинонка | черноброва (2).
Розм. 2 [4 + 4^2]

№ 121. Да уже мои | береженки || вода понела,
Да уж мою | девчиненку || журба обнела.
Ох жал же мнѣ будет,
Озмут еѣ люди,
Моя не будетъ (2).
Розм. 2 [4 + 4 + 5^1]
6^2 + 6^2
5 bis.

№ 48. Дай но саденку я хожу | да не нахожу ся,
Я на тебя, | мое сердце, гляжу, || да не нагляжу ся.
Передъ воротами | мой милѣнки, || конечка седлае,
Хорошая | девчинонка || тяженко вздыхаетъ.
Ой не спѣв же | мой миленки || на коничка сести,
Не взявся | дѣвчинонка || ни пити ни ести.
Ой не спѣв же | мой милѣнки || з двора изезжати,
Ой сталаж моя | девчинонка || рученки ломати.
Ой зломи | не зломи || мезенного палца,
Ой не найдѣш | ты до себе || такова коханца.
Ахъ не ѣхалъ | мой милы || за высокия лозы
Охъ заробили | младешенку || дробненкия слѣзы.
Ахъ заѣхалъ | мой милѣнки || за густу могилу,
Верпис, вернись | мой милѣнки || я бѣс тебя згину!
Простертая | дороженка, || куда милъ поехалъ,
Я молода | прошу Бога, || чтоб скора приехалъ[1]).

---

[1]) Народні і напівнародні пісні, що увійшли в склад обох висше згаданих збірників видав Перетц з повним текстом: op. cit. I. ч. 2. с. 171—182.

Ся народня пісня єсть мабуть прототипом звісної і широко розповсюдженої в Галичині пісні про жовніра, котрого завертають з дороги до умираючої милої:

Ой ци будеш | моя мила | та за мною тужити,
Як я сьиду | теи поїду | до цісарі служити?[1]

Се й показувало б, як давні пісні приноровлювано з часом до нових обставин.

Неменче богацтво народного елементу знаходимо також у збірнику виданім проф. Грушевським, з якого наведемо бодай отсї строфи:

№ 1. Ой не люби | дѣвочокъ, || анѣ чужихъ | жѣночокъ,
Люби-жъ мене | самую, || що я тебе | шаную. (2)
Розм. 4 [4 + 3]

Анальоґічна пісня в Етноґр. Збірнику XI. с. 88:

Ой не ходи | на горох,
Та не люби | разом двох.
Люби мене | єдную,
Коли я тї | шіную.

№ 3. . . . .
Дѣвчинойко, | чемъ же ти пишна,
Чемъ ти до мене | з вечера не вийшла. (2)

Анальоґічна пісня записана в селї Ходовичах Стрийського повіта:

Ой ти дівчино, | ти гордая пишна,
Чом ти до мене | з вечера не вийшла?

№ 6. Перепеличенка | я невеличенка
По полю лѣтала | сокола шукала. (2 р.)
Розм. 2 [$6^1 + 6^2$].

№ 7. Стукнуло грануло в лѣсѣ
Комар з дуба звалив ся.

Порівн. Етноґр. Збір. XI.:

Гримнуло лупнуло в лісї,
Комар з дуба повалив ся, і пр.
Розм. 4 + 4.

На близшу увагу заслугує пісня № 10: в розмірі 5 + 5 + 7.

Ой гой же гой же, | мой моцний Боже,
тожем сіе зафрасовалъ!

---

[1]) Етноґр. Збірник XI. с. 259.

Вшистко для цiебiе, | моя дзiефчино,
Жем сiе в тобiе закохал!

. . . .

Рѣченки ринят, лужейки шумят,
калинойка процвитает,
Гдеж моя дѣвчина, гдеж мое сердейко?
з иншими розмовляет!
Чемус нiе пршiяхал, мой коханечку,
кiедим до цiе лѣсти пiсала?
Цись коня нѣ мял, цись в дому нiе бил,
ци цѣ матка казала? (2)
Мялем я коня, билем я в дому
маткаж мi заказала,
Вшистко для цiебiе, мое серденько,
Жесь сiе ве мнiе закохала. (2)

. . . .

Свят сiе мѣ мiенѣ свят сiе мѣ кренцѣ,
яко ве млинiе коло!
Вiйди дѣвчино, вiйди сердейко,
промов до мене слово! (2)
Рада бимъ я вiйти (2)
с тобою говорити.
Люде брамують, люде шацують,
нѣ якъ тебе любити. (2)

Уже на перший погляд видно, що ся пісня не є одноцільна: перші дві строфи належать до якоїсь польської пісні, відтак іде одна строфа, що є безперечно уривком української народної пісні, — вонаж і ріжнить ся від попередних і слідуючих строф чистим українським язиком. Трета частина пісні (2 строфи) зложена по польськи, з'являєсь недоладним переводом української народної пісні, як на се вказує слідуюча паралеля:

Чому-с не прийшов | теі не приїхав, || докіль я ти писала,
Ци-с коня не мав, | дороги-с не знав, || матусї не зваляла?
Я коника мав, дороженьку знав, матусї ми зволяла,
Найстарша сестра, бодай не зросла, сїдельце заховала.
Теі не їдь, не їдь, ти мій братчику, до тої негідниці,
Не вміє жати, ні вішивати, лише з пісьнїв сьпівати[1]).

[1]) Етноґр. Збір. XI. с. 125.

Що обговорювана пісня єсть недоладною компіляциєю і мішаниною строф, повириваних із українських народних пісень, показують найкраще єї три послідні строфи, що парафразують звісну українську народну пісню:

Ой зійди, зійди, | ясен місяцю, || як млиновеє коло,
Ой вийди, вийди, | серце дівчино, || та промов до мене слово.
Ох і рад би я | та виходити, || іс тобою говорити,
Так судять, гудять | вражиї люде, || хотять же нас розлучити[1]).

Впрочім се і не одинокий в співанниках примір польської перерібки українських народних пісень, як показує також отся паралєля:

№ 14 2-га строфа:

Ой ти орле, | орличейку, || що високо ляташ,
Повѣдзже мѣ | всю правдойку, || есьлѣ ти там биваш?

Укр. нар. пісня:

Ой соколе | соколоньку, || високо літаєш,
Скажи мені | щиру правду, || де любка видаєш?

Вплив народних пісень слідний також в чч. 13, 26, 44, 45 обговорюваної збірки.

Тут годить ся згадати ще про пісні з часів Коліївщини, які наводить Житецький в своїй студиї Мысли о народ. малор. думах ст. 131—135; пісні тії формою і змістом близько підходять до народ. пісень, як показують отсі строфи:

Заплакали | старі люде || и малыи диты;
Горе, горе | нам на свити, || що нигде прожыты.

Порівн. народ. піс.:

Заплакала | Україна, || що нігде прожити,
Гей, витоптала | орда кіньми || маленькиї діти.
(Лисенко, Зб. укр. піс.)

У середу рано, | стали ся сходити
Всѣ ляхи до купи; | „що будемъ робити?“
Єдинъ мовитъ: „биймо! | десять: утѣкаймо!“
А сто каже: | всѣ до духа || Москалямъ подаймо.“
(Жит. op. cit.)

Прослідивши цілий ряд рукописних памятників карпато-руського письменства XVII—XVIII ст. Др. Іван Франко зазначує, що від самого кінця XVII ст. на нашій териториї стрічаємо проби

[1]) Лисенко, Збірник укр. пісень II. ч. 34.

записуваня народнїх або напів-народнїх пісень, та що анальоґічні явища бачимо також у північній Угорщині[1]).

Із материялів оголошених Д-ром Франком наводимо отсе строфи пісень, що змістом і формою споріднені з народною поезиєю:

Куди оберну ся | не маю радости
тилько в очах слези | а в серцу жалости;
вийду межи люди, | стану, та думаю,
що люде гуляют, | як риба в Дунаю,
ой тяжкий мой жалю[2]).

Схема ритм.: 4 (6 + 6)   (Із збірки записаної коло 1750 р.
6   Зап. XXXVII. ст. 67.)

А таборы | турецкы || стали подъ Вѣдень,
а не знають, | же имъ пріидеть || горко обѣдень.
Цесаръ на то | ничъ не дбаеть,
а надѣю | въ Богу маеть.

Схема рит. 2 [4 + 4 (рід. 3) + 5]   (Пісня про Віденщину 1683 р. по
2 [4 + 4 (рід. 3)]   рукоп. з 1734. Зап. XXXVII. с. 77).

Ой кадук же | твою ма'   Сх. р. 4 [4 + 4 (або 3)]
чомъ не маешь | сорома;
тилко би ся | реготала,
и з инчими | розмовляла.

„Я молода, | ты старій   Сх. р. 2 [4 + 3 + 6]
и видит ся красній.“
Меже ними | незгода,
ах доле нещасна.

Да колиб жс знала | свою лиху долю,
Не стерпѣла би я | тяжкую неволю.
Сх. р. 2 [6 + 6]

(Калуський сьпіванник XVIII. в. Зап. XXXVIII. с. 149.)

Ми нарочно задержали ся довше при виказуваню народного елементу в Збірниках з першої половини XVIII в., так як знаходимо в них строфи, ба й цїлі піснї, що й доси заховали ту-саму ритмічну будову, яку мали ще перед 200 і більше роками, бо, певна річ, деякі з тих пісень зложено ще у XVII ст. Отся постійність пісенних форм ураз з їх давностию та значним бо-

[1]) Карпато-руська лїтература XVII—XVIII віків. Записки Н. Т. ім. Шевч. т. XXXVII—XXXVIII.

[2]) Порівн. гагілку: А я собі погуляю,
Як рибонька по Дунаю — і пр.

[3]) Лисенко, Збірн. укр. пісень II. ч. 34.

гацтвом сьвідчить про дуже живу і вірну традицию, що й характеризує українську народну поезию.

По думці Перетца вплив українських народних пісень на форму книжних складань проявив ся аж при кінци XVII і в початках XVIII ст. тим, що книжний стих переняв із народного правильність в розміщеню наголосів із переважно трохаїчним чергованєм[1]). Та хоч тенденция годженя граматичних наголосів з ритмічними і надає українським народним пісням деяку правильність у розміщеню і чергованю наголосів, то ся правильність не іде так далеко, щоб у тексті, відірваному від мельодиї вчувало ся консеквентне уживанє тонічних стіп. Що найбільше можна говорити про правильність римових наголосів в окінченях стихів або й ґруп силябічних. В середині ґруп і стихів наголоси граматичні дуже часто не сходять ся з ритмічними. А коли й з'являє ся подекуди в пісенному тексті визначуванє тонічних стіп (як анапестів в пісні „І шуми́ть і гуде́, дрібний до́щик іде́“), в наслідок живого темпа і виразного ритму мельодиї, що переносить ся місцями і на текст — то се поява припадкова, так як в основі української народної ритміки не лежить тонічна лишень музикально-сінтактична стопа, що допускає значну свободу в розміщеню граматичних акцентів серед стиха.

Впрочім визначуванє тонічних стіп в межах ґруп силябічних, що подибаємо в книжних складанях XVII—XVIII ст. — також не є консеквентне; не єсть воно таким навіть і в поезиї Шевченка, що в добрій половині своїх творів уживає форми народних пісень, передаючи її дуже вірно.

Що стихи Шевченка і иньших українських поетів, писані народним складом, не виказують правильного чергованя наголосів, яке й творилоб тонічні стопи, се признає також Перетц[2]). Се-ж і не дивота, коли тії вірші писані по взірцям українських народних пісень, так як в тих піснях ніде не стрічаємо правильних тонічних стіп.

Шевченко уживає в великій части своїх поезий (Перетц начислив їх більше як 110) 14-складового стиха 4 + 4 + 6, що з усїх розмірів є найбільш розповсюджений в українських народних піснях, а типовий в коломийках. Ритм коломийок дає основу трохаїчній сканзиї і в кождій із згаданих поем Шевченка попаде ся декілька віршів, що підходять під трохаїчну схему. Та колиб

[1]) Op. cit. III. ст. II}i 17.
[2]) Op. cit. III. ст. 346.

ми попробували якунебудь поему Шевченка зложену сим стихом скандувати трохеями, від першого до послідного стиха, то вийде щось зовсім недоладного, просто карикатурного. Видко не було інтенциї у поета будувати сих стихів на трохеях. Та скілько легкости, співности і природної ґрациї виказує форма сих стихів Шевченка, коли в кождій чотироскладовій ґрупі визначимо один головний наголос, а в шести-складовій ґрупі два такі наголоси, так як се буває в коломийкових стихах. (Сї головні наголоси з виїмкою римового не мають стало означеного місця. Єще більша свобода панує у визначуваню і розміщеню другорядних, слабших наголосів.)

Попробуймо одним і другим способом прочитати якийнебудь цитат із Шевченка, а переконаємось у правдї висше сказаного:

Кохайте ся, чорнобриві
Та не з москалями,
Бо москалї — чужі люде,
Роблять лихо з вами.

Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дївчина гине.

Поясняючи появу сего розміру (4 + 4 + 6) в поезиї Шевченка Перетц говорить:

„Щоби наше тверджене про тотожність народного і силябічного стиха не показало ся голословним, обернемо ся до історнї українського стиха і на фактах прослідимо постепенне присвоєне ріжних силябічних розмірів народом, а пізнїйше Шевченком і другими українськими поетами“ [1]).

Відтак Перетц, слідячи у старих памятниках за розміром 4 + 4 + 6 знаходить його у Прокоповича, а в дальшій консеквенциї твердить, що розмір сей аж в протягу XVIII в. вдомашнив ся в українській народній поезиї. Та зваживши, як велика масса народних пісень всїлякого змісту зложена сим стихом, годї припустити, щоб усї тії піснї витворились аж у половинї XVIII ст., тим більше, що з кінцем сего столїтя по зруйнованю Сїчи, заведеню строгої форми кріпацтва і рекрутчини починаєсь уже видьомий занепад народної творчости. Тимчасом піснї в розмірі 4 + 4 + 6 подибувані в пісенниках з початку XVIII ст.[2]) вказують на се, що уже в XVII ст. був сей розмір широко уживаний в народній поезиї.

[1]) Op. cit. III. с. 349.

[2]) Въ смутной хвилѣ, смажной долѣ для якой причини
Въ день и в ночи плачуть очи для любой дѣвчини (2).
Перетц op. cit. I. ч. 2.
Охъ якъ смутне на семъ свѣти в скорби зоставати,
И въ роскошахъ всякой нужды всегда дознавати.

Атже тим стихом зложені усї варияити піснї про Ничая і иньші старі історичні піснї[1]). Зваживши, що розмір 4 + 4 + 6 уживаний є також в народних піснях иньших Словян ми не виводилиб його взагалї від латинсько-польського впливу, хоч як спокусливим і правдоподібним моглоб видавати ся дедукованє сего розміру від найбільш розповсюдженого в книжній поезиї XVII—XVIII в. 13-складового стиха 7 + 6: коли цезура переділить першу ґрупу на 4 + 3, одержуємо стих, уживаний часто в коломийках поруч правильного 4 + 4 + 6, що міг витворити ся із 13-складового через розширенє другої ґрупи одним складом. Будь-що-будь поезия Прокоповича — надто пізне жерело, щоб можна було звязувати з ним популяризацию розміру 4 + 4 + 6.

За взірцями тонїзациї силябічного стиха т. є. визначуваня тонїчних стіп в межах ґруп силябічних по нашій думцї треба шукати в латинській релїґійній поезиї, в якій наголошувані склади перейняли ролю давних довгих складів у твореню стіп.

Dies irae, | dies illa
Solvet seclum | in favilla
Teste David | cum Sybilla.
Quantus tremor | est futurus,
Quando iudex | est venturus
Cuncta stricte | discussurus. (Гимн з XIII. ст.)
Veni, Creator | Spiritus!
Mentes tuorum | visita,
Imple superna | gratia
Quae tu creasti | pectora. (Гимн з почат. VII. ст.[2]))

Стопи тонїчні в латинських гимнах, як бачимо переведені дуже консеквентно, не так, як в українських народних піснях.

Українська людова ритміка навіть без тонїчних стіп має такі засоби музикальности, що стало їх на витворенє величезного богацтва форм та неперебраної ріжнородности в комбінациях ритмічних, як показує висше наведений огляд.

Прінціп тонїчної стопи вистарчає також сам про себе творячи ритмічну основу в новшій поезиї европейських народів. Тепер же зрозуміємо музикальність і красу тої форми, в котрій получено елєменти народної ритміки з тонїчними стопами. Виказав се докладно на поезиях Богдана Залєского Др. Олександер Колесса, що й перший взагалї заговорив з наукового становища про вплив

[1]) Антонович-Драгоманів: Историческія пѣсни малорусскаго народа т. II.
[2]) E. Koch, Geschichte des Kirchenliedes, 1866, ст. 125, 74.

українських народних пісень на форму книжної поезиї, перший звернув увагу на тонічні стопи в обсягу силябічних ґруп і на значінє сінтактичних стіп в симетричній будові вірша і строфи.

По нашій думці через поезию Б. Залєского звернула українська народна пісня до скарбниці польської культури сей мабуть зовсїм невеликий довг, який затягнула за часів латинсько-польських впливів в XVII—XVIII в.

В якім відношеню остає форма новшої української поезиї почавши від Котляревського до народної пісні — се питанє порушене проф. Перетцом вимагає ще докладного прослїдженя.

Доповненя.

Висше доторкнули ми висказів А. Н. Веселовського про візантийські впливи на укр. щедрівки; насуваєть ся питанє: може і форма щедрівок прийшла до нас з Візантиї? Отсе кілька слів поясненя:

Християнська церков, зриваючи з давними традициями клясичного сьвіта витворила на зовсїм нових основах версифікацийних богату пісенну поезию, якої огнищем стала Візантия. Християнська гимнодия єсть одинока галузь візантийської лїтератури, визначена ориґінальностю, що завершила повний цикль свого розвою. Початки гимнової поезиї припадають на V. ст. а її розцьвіт вяже ся з дїяльностю Романоса, найбільшого поета візантийської доби (перша половина VI. ст. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Litteratur. München 1897, ст. 662 — sq.). В візантийській церковній поезиї розвинула ся т. зв. ритмічна система версифікацийна, якої головними признаками є складочисленє, сталї цезури, акцентуацийний прінціп (в окінченях стихів), і свобідний рим (W. Christ et M. Paranikas: Anthologia graeca carminum christianorum. Lipsiae 1871 ст. LXXV. sq. K. Krumbacher op. cit. ст. 690—705. W. Meyer: Anfang und Ursprung der lateinischen und griechischen rythmischen Dichtung. Abhandl. der philos.-philol. Classe der k. bayerischen Akad. der Wissenschaften. Bd. XVII. München 1886. ст. 315, 326, 346, 355). Що до походженя ритмічної версифікациї думки учених розходять ся: одні шукають її початків в давній грецькій поезиї (Хріст), другі виводять її із семітських впливів (Маєр), иньші добачають її завязок в поетичній прозї перших віків християнства. (До тих причисляє ся Крумбахер, op. cit. ст. 705).

Для нас важний передусім факт, що перекладачі богослужебних книг на церковно словянський язик, переводили їх слово за словом, не зважаючи на розмір стихів, будову строф, і такі штучні прикраси, як акростихи (Menaea septembris, octobris, novembris ad fidem vetustissimorum codicum [з літ 1095—1097] ed. V. Jagić. Petropoli 1886. ст. LXXVIII). Отсї старі прозові переводи грецьких кондаків і канонів в цілім своїм складї і доси становлять основу нашого богослуженя. До послїдних десятків XIX. ст. удержувала ся уперто в ученім сьвітї думка, що грецька церковна поезия писана поетичною прозою. Аж дослїдам Моне, Пітри, Хріста і Маєра удало ся розяснити загадку і виказати ритмічні основи візантийської церковної поезиї. Ледво чи можнаб таке зрозуміне підсувати українським грамотїям давної і середної доби? бодай вони сего нїде не показують. Наведені дані значно ослаблюють можливий здогад про вплив візантийської гимнодиї на форму українських чи взагалї словянських народних пісень.

Прихилюємось затим до погляду М. Халанського, що „Візантия не проявила впливу на словянську метрику". (Славянскій эпическій стихъ. Се є XX-та глава обширної студиї М. Халанського: Южнославянскія сказанія о Кралевичѣ Маркѣ въ связи съ произведеніями русскаго былевого эпоса. Сравнительныя наблюденія въ области героическаго эпоса южныхъ славянъ и русскаго народа. Русскій Филологическій Вѣстникъ т. XXXIV. Варшава 1895. ст. 65).

М. Халанський клясифікує розміри народних пісень по числу складів та вказує на близьке споріднене в. руських і українських епічних пісень що до розміру не лиш із піснями иньших Словян, але також з латинською середновічною поезиєю.

Отсї дані докладно обговорені в нашій студиї і зовсїм згідні з нашими висновками послужили Халанському за основу до катеґоричного тверджена, що в народній поезиї Словян усї форми пісенні з'явили ся під безпосереднїм впливом західних взірцїв, занесених до нас з Німеччини, Італїї й Франциї мандрівними співаками та ваґантами, що були посередниками між осьвіченою і народною верствою в передачі лїтературних впливів. Таку задачу сповняли на Українї (подібно, як у полудневих Словян) особливо школярі й „церковники" (порівн. укр. дяк, сербс. ђак, чес. žak).

Деякі розміри, (як 4 + 6, 4 + 4) могли Українцї перейняти також від полудневих Словян. „Велика Русь XVI—XVII. ст. позбавлена такої обміни меже школою а устною творчостию, недоступна для живого впливу устної поезиї Заходу удержувала в би-

лїнах і в значній части лїричних пісень архаїчну форму стиха" (ст. 65—67).

Хоча погляди Халанського і сходять ся подекуди із висновками проф. Перетца (дивно лишень що Хал. зовсїм не узгляднює його праць), то єсть меже ними дуже значна ріжниця. Коли по думцї Перетца силябічний склад стиха аж у XVII—XVIII. ст. переходить із книжної поезиї в народ, то Халанський відносить західні впливи на витворенє пісенної форми у полудневих Словян і Українцїв до богато ранчої доби, бо вже до XIV. ст. а навіть до хрестоносних походів (ст. 66), а тим самим не приписує віршевій літературі XVII—XVIII. ст. такого значіня для народної творчости, як пр. Перетц. Ми вповнї признаємо можливість отсих раннїх, ба й пізнїйших (латинсько-польських) впливів на розвій української народної ритміки і її збогаченє новими формами[1]). Однакож само витворенє ритмічної системи в українській народній поезиї з прінціпом музикально-сінтактичної стопи треба по нашій думцї посунути глубоко в старину, т. є. в ті часи, коли з'явили ся на Руси обрядові піснї і архаїчна форма пісенна захована в билїнах і духовних стихах.

Сам Халанський, хоч і зазначує вплив ґерманської „саґи" на витворенє билїнного стиха, признає в певній мірі ориґінальність билїнної форми: „Что касается туземныхъ національныхъ основъ былиннаго стиха, то онѣ по всей вѣроятности были выработаны еще въ устнихъ произведеніяхъ вѣдущихъ (сравн. литовс. vaideloti) въ поэзіи колдовства, языческой обрядности и древнихъ мифоэпическихъ и героическихъ сказаній. Въ формахъ этой древней туземной поэзіи была подготовлена почва для воспріятія болѣе

[1]) До речі годить ся зауважити, що головною признакою романської лїрики середних віків було складочисленє і сталї цезури; граматичний наголос лишень при кінци стиха і перед цезурою сходив ся правильно з ритмічним іктом. При кінци XII. ст. проявляє ся у нїмецьких лїриків (Minnesinger) сильний вплив романський. В міру того, як складочисловий прінціп бере перевагу, пізнїйші поети (Meistersinger) зовсїм занедбують годженє граматичного наголосу з ритмічним, з виїмкою одного римового акценту. Тимчасом нїмецка людова пісня заховувала давні традициї, нормуючи лиш число головних наголосів (Hebungen) в стисї а не число складів. Творцї церковних пісень, що стояли під впливом народної поезиї (як Лютер), зважали більше на акцент слів і приготовили ґрунт під реформу Опітца, що сьвідомо впровадив до нїмецької версифікациї прінціп тонїчної стопи (Buch von der deutschen Poeterey 1624). Hermann Paul: Deutsche Metrik. Grundriss der germ. Philologie. II. Bd. 2. Abt. Strassburg 1905. ст. 78—91.

выработанныхъ началъ стихотворнаго строя, какія заносили на Русь вмѣстѣ со своими пѣснями германскіе дружинные и перехожіе пѣвцы" (ст. 67—68).

Билінний стих дуже близько споріднений із формою духовних стихів (про них чомусь не згадує Х.) і похоронних заводів („причитанія") — а подекуди виказує колядковий розмір, як се ми на свойому місці зазначили. Таку форму пісенну, що має в своїй основі розтяжиму музикально-сінтактичну стопу, але значно ріжнить ся від безформної рецітациї, треба віднести до первісної фази у витворюваню правильного стиха і строфи із означеною сталою орґанізациєю музикально-сінтактичної стопи[1].

Коли-ж признаємо ориґінальність сеї архаїчної форми, то щож примушує нас пізнійші формациї ритмічні відривати від тої природної основи, від питомого ґрунту, і витворюванє їх ставити в повну залежність від чужоземних впливів, тим більше, що їх констатованє є дуже трудне і непевне?

Хиба-ж можна припускати, що форма мітичної колядки або щедрівки витворила ся під впливом християнської різдвяної пісні? Або можна речітитівну форму українських дум ставити в залежність від латинської римованої прози X—XI ст., як се робить Халанський (ст. 53)? В такім разї і форму Слова о полку Игоревѣ треба би теж віднести до західних впливів: ходило-б лишень о докази.

Одною з найновших праць, присьвячених великоруським народним пісням є невелика обємом але богата змістом збірка Евг. Ліневої із вступною розвідкою про в. руську музичну етноґрафію та про ритміку і мельодику в. руських народних пісень[2]. Сї пісні, списані по фоноґрафу, визначують ся триголосним укладом, причім кождий голос веде свою самостійну мельодию, усі-ж разом зливають ся в ориґінальний народний контрапункт, що витворив ся у Великороссів зовсім незалежно від західних впливів[3].

---

[1]) Подібне відношенє заходить меже староітальським народним стихом а пізнійшою середновічною латинською піснею, як се виказує докладно Вестфаль (Allgemeine Metrik der indo-germanischen und semitischen Völker. Berlin 1893) і Гуемер (Dr. J. Huemer: Untersuchungen über die ältesten lateinisch-christlichen Rhythmen. Wien. 1879).

[2]) Збірку Ліневої враз з анґлійським переводом розвідки і текстів пісенних видала петербурська Академія Н.: The peasant songs of great russia as they are in the folk's harmonization collected and transcribed from phonograms by Eugenie Lineff. Published by the imperial Academy of science. The first series. St. Petersburg.

[3]) Порівнуючі студиї проф. Р. Валляшека доказують, що гармонія

По дослїдам Лїневої ритм в. руських народних пісень є нерозривно звязаний з текстом і нерідко залежний від него, тому ж нелегко піддаєть ся рівномірним акцентам нашої тактової системи. В. руські народні пісні характеризує велика свобода в переміщуваню наголосів в слові і в стисї: в тій подвижности наголосів (напр.: лу́чина, лучи́на, лучина́, або: го́ры, горы́) проявляєсь стремлїнє до нарушеня одноманїтности, що не дасть ся погодити із тактовою системою і її механїчною правильностю, тим більше, що головний наголос в стисї не паде на сильну часть такту. Взагалї, акцент в стихах в. руських народних пісень не є тонїчний (механїчно-правильний), лишень льоґічний, подвижний. За характеристичну признаку в. руських народних пісень уважає Лїнева також нерівне число складів в стихах (стор. XVI—XVII). Такий тип пісенний старшої формациї переважає в в. руській народній поезиї, — в українській стрічаєсь лишень виїмково; до того-ж українські народні пісні, о скілько можна судити по дотеперішним збірникам, є одноголосні. По словам М. Лисенка в декотрих сторонах України співає народ поліфонно з підголосками[1]), та доси таких пісень не записано з виїмкою двох чи трех примірів в збірнику Лисенка. Наслїдком поліфонного укладу в в. руських народних піснях з'являють ся не в міру часті повтореня, напр. (ч. 1):

Заспів: Ужъ вы горы горы,
Хор: горы воробьевскія, воробьевскія. ||
З.: Воробьевскія!
Х.: Ахъ, ничего то вы горы,
горы не поро..... не породили. ||
З.: Не породили!
Ах, какъ породили горы
Горы бѣлъ горючъ... бѣлъ горючъ камень. ||
З.: Бѣлъ горючъ камень!
Х.: Ах, изъ подъ камушка течетъ
течетъ быстра рѣ.... рѣчка быстрая || і т. д.

Другий півстих кождої зворотки повторює правильно хор і „запѣвало" так, що усї строфи піснї лучать ся повтореними

і контрапункт не є винаходом аж новших часів; се потверджує здогади Вестфаля, що гармонїя була вже і старинним Грекам звісна. Завязки гармонїї і мельодиї разом та поліфонний спів подибають ся навіть у диких народів, як Готентоти (Anfänge der Tonkunst. Leipzig 1903. ст. 158, 161, 164).

[1]) Ф. Колесса: Про збиранє і гармонїзованє українських народних пісень, з долученєм листів М. Лисенка. Артистичний вістник 1905.

в один нерозривний ланцюх. Характеристичною признакою в. руських пісень, якої не стрічали ми в піснях иньших Словян, є також урванє слова або ґрупи силябічної, коли вона не містить ся під нотами одної фрази музичної; в слідуючій фразї те саме слово або ґрупа силябічна з'являєсь уже в повній формі.

В. руські народні піснї старшої формациї, що з усїх словянських виказують найбільш архаїчні форми, репрезентують таку фазу в розвою ритмічности, на якій певно стояла колись народна поезия усїх Словян.

Незгідність граматичних наголосів з ритмічними іктами, так замітна в українській народній поезиї, характеризує також польські народні піснї, як се виказує Г. Віндакевичова в розвідцї: Rytmika ludowej muzyki polskiej (Wisła t. XI, 1897, ст. 722: Do podniesienia oryginalnego wrażenia tych rytmów przyczyniają się bardzo akcenty wprost przeciwne naciskowi metrycznemu. Typem akcentu na słabej (drugiej) części taktu jest w muzyce ludowej rytm „krakowiaka“, gdzie występują one prawie stale. В. обговорює головно склад мельодиї народної).

Перестарілий погляд на ритміку народних пісень стрічаємо в розвідцї І. Лєтошнїка: O rhythmu národních písní moravských (Český Lid XIV. 1904), який підводить стихи моравських народних пісень під трохаїчні і дактилїчні схеми, не дбаючи про те, чи дійсно розміщенє наголосів в стихах відповідає таким схемам, напр.:

Matičko, matičko,
jak vy tvrdo spite.
...Siroto siroto,
Veselú svadbu máš
(ст. 68—69)

Ej Bože můj Bože můj
(ст. 71).

Послїдну стопу можна уважати по думцї Лєтошнїка за дактиль або надмірний трохей...).

Незгідність ритмічних схем з граматичними наголосами, і такі неконсеквенциї, як matičko — matičko, Bože — Bože, що стрічають ся трохи що не в кождій стрічцї пісенних примірів, доказують, що навіть живий ритм танкових пісень, на яких головно опирає Л. свої виводи, не потягає за собою правильного розміщеня граматичних наголосів, т. є. тонїчних стіп в текстї. Наші погляди знаходять собі потвердженє в поміченях самого-ж Лєтошнїка, який при обговорюваню „дактилїчних метрів“ зауважує, що „mnohé písně daktylského hudebního rhythmu mají text trochejský (ст. 119),

— то значить, що граматичні акценти зовсім не сходять ся з ритмічними іктами.

Лєтошнік зазначує, що меже чеськими і моравськими народними піснями нема ніякої ріжниці що до ритміки (ст. 1).

По сьвідоцтву проф. В. Яґіча (Die südslavische Volksepik vor Jahrhunderten. Archiv f. slav. Philologie IV. ст. 233—235) в декотрих сторонах сербо-хорватської теріториї є звичай рецитувати оповідаючим тоном народні поеми епічного змісту в розмірі 4 + 6, що як звісно, репрезентує новшу верству сербо-хорватської епіки. Рецитовані стихи значно ріжнять ся від співаних: вони зближають ся до прози, і визначують ся більшим богацтвом римів; рецитатори старають ся навіть, аби півстихи лучити римом, напр.:

Sve Urvinom kraj mora planinom.
Ja od boga, krvnika staroga.

Співак не потребує тої зверхної прикраси і легко обходить ся без риму. По нашій думці рецитовані поеми репрезентують найновшу фазу в розвою народної ритміки, в якій поетичне слово, відділивши ся від співу і музики, вступає на дорогу самостійного розвою; о скілько нам відомо, реторичної рецітациї (без музикального характеру) не знають иньші словянські народи[1]).

Студия проф. Ріх. Валляшека: Anfänge der Tonkunst, (Leipzig 1903) присьвячена головно археольоґії і етноґрафії музичній, кидає богато сьвітла на розвій штуки музичної починаючи від її найпрімітивнійших завязків у диких народів, на витворенє діятонічної скалї і пр.; за те не богато вказівок знайдемо в згаданій студиї про розвій ритмічности. На основі археольоґічних даних стараєсь пр. Валляшек доказати в супереч загально прийнятому поглядови, що не бубнові, лишень дуті інструменти (свистїлки, пищавки) є найдавнійші (ст. 86 і пр.). Та сему перечать по части дальше наведені факти, що бубон є і доси найбільш уживаним і найважнійшим інструментом у всїх диких племен (ст. 113—122); Неґри уживають при танку усего, was klappert und den Takt markiert (ст. 90); взагалї дикуни дуже часто засту-

[1]) В огляді наукових жерел не уважали ми за потрібне обговорювати праці Палмовича, Зіми, Міллєра і др. про сербську і хорватську людову ритміку, що появили ся перед студиєю Вольнера Untersuchungen über den Versbau des südslavischen Volksliedes (Archiv f. slav. Phil. IX. 1886), бо в згаданії студиї подано і обговорено докладно результати попередних дослїдів.

пають музику при танках бубненєм на пустих начинях, і плесканєм в долоні. Впрочім і сам Валляшек признає, що бубненє є найпервіснїйшою вправою музичною: das Trommeln im Sinne von Taktschlagen ist die erste Musikübung oder eigentlich Taktübung (ст. 89).

Валляшек уважає за річ неможливу, щоб музика розвинула ся із (хроматичного) акценту, т. є. із готової, впробленої мови: музика такаж давна, як і мова, витворила ся самостійно, а лиш для облегченя вокалїзациї приняла в співі склади мови; дикуни дуже часто уживають в піснях таких комплєксів звукових, що в бесїдї не уживають ся і не мають нїякого значіня; на тих найпрімітивнїйших ступнях розвою вокальна музика не завсїди є полученєм музики і поезиї: її знаходимо також у народів, у котрих з причини низького стану мови не може ще бути бесїди про поезию (ст. 195—200. При кінци студиї Валляшека подана дуже богата лїтература предмету).

Який небудь був би наш погляд на початок музики, не підлягає нїякому сумнїву факт, що поезия від своїх найперших завязків через довгі віки розвиває ся в нерозривній звязи з музикою; на се знаходимо докази не лиш у диких племен, (потверджують се і дослїди Валляшека), але й у високо-культурних народів, як Греки, Ґерманцї і др.

Кілька причинків до часів вел. князя Свитригайла (1430—1433).

Подав **Богдан Бучинський**.

При трудній інтерпретації суперечних між собою реляцій про обставини, серед яких Свитригайло з сїверського князя став вел. князем литовським, остають ся в нашому знаню тих обставин деякі неясні точки[1]). Новий матеріял джерельний має в таких разах свою цїну. Такий матеріял подає грамота Свитригайла вел. князя литовського в справі литовсько-польського з'їзду, яку вперве в цїлости видаю тут[2]). Дана в Троках 7 падолиста 1430, вона являє ся реверсом однозвучної з нею грамоти короля Ягайла, виданої в Троках 7 падолиста 1430[3]). Притягненє її до історичного матеріяла про події по смерти в. кн. Витовта важне не тільки квантитативним збільшеннєм матеріяла: вона збільшує його й кватітативно. Не своїм текстом, бо той, повторяю, являє ся реверсом грамоти кор. Ягайла і дає тільки другорядні причинки. Вона важна тому, що до реляцій про події, прилучує ся в ній безпосередний останок подій, важна й тим, що її порівнанє з її здавна звісним реґестом, ро-

---

1) Про трудности з інтерпретацією гл. замітки розкинені на ст. 69—73 у Левіцкого та прецизне сформулованє у проф. Грушевського ст. 164: A. Lewicki, Powstanie Swidrygiełły. Ustęp z dziejów unii Litwy z koroną (відбитка з Rozpraw wydz. hist. fil. Akad. Um. XXIX). Краків, 1892. М. Грушевський, Історія України Руси, т. IV. Львів, 1903.

2) В текстах ч. I.

3) Codex Vitoldi ч. 1461, ст. 950 (Monumenta medii aevi t. VI) з сучасної копії Кеніґсберського архива.

бить можливим покладатись на фактичну основу двох реґестів, котрі зберегли нам зміст двох, поки що затрачених, а цінних грамот[1]). В кінці факт, що в справі з'їзду про остаточне поладнане подільської справи обі сторони видали однакові грамоти, веде нас дорогою дедукцийною до аналїзи тексту Длуґоша про згоду між королем і Свитригайлом в тім напрямі, що Длуґош при словах: Wladislaus Rex duci Switrigal terram Podoliae restituit має на думцї затрачений для нас королївський реверс грамоти Свитригайла, що до нас доховалась в реґестї[2]).

Притягаючи до, вияснення подій по смерти Витовта, отсї чотири певні а один гіпотетичний останок, вважаю можливим з грамоти вел. князя Свитригайла виданої 7. XI в Троках витягнути такі нові подробицї до історії дипльоматичних переговорів, що лягли в основу сих грамот[3]):

---

[1]) Се грамоти: 1) умова Свитригайла вел. кн. литовського в справі віддачі Каменця, Смотрича, Скали, Червоногорода на випадок як би на з'їздї Поляків й Литовців не було згоди і пробаченя своєї зневаги тамошним земляпам. 2) поручна панів вел. кн. Литовського в справі ствердження грамоти вел. князя. Видав Rykaczewski: Inventarium ст. 380 в описї коронного архива, зладженої 1680 р. Порівнане реґеста нашої грамоти (що є також там) з нею самою, вказує, що на фактичну основу всїх трох реґестів можна покладатись, хоч специяльно реґест нашої грамоти зладжений так недоладно, що пок. Левіцкий друкував його зі слівцем: sic в Index actorum s. XV, N. 1644 (Monumenta m. ae. l. XI). Польський переклад всїх трох реґестів Daniłowicz: Skarbiec t. II, N. 1520, 1521, 1523, ст. 112.

[2]) Wladislaus Rex Duci Switrigal Podoliae terram restituit, literasque necessarias ad Michaelem Buczaczky scribit, imperans stricte, ut de castro Camyenyecz et aliis castris Podoliae Duci Switrigal faciat effectualem cessionem". Длуґош, Historiae Polonicae libri XII ed. Przezd. t. IV, ст. 424—425. Порівнати ще спосіб як Длуґош вживає слова restituit op. cit. t. IV, с. 622: мова про правний акт, котрим вел. кн. литовський відступав Дорогичин.

[3]) Документальні реляції Свитригайла: Liv-Est-Kurländisches Urkundenbuch, VIII, N. 366, ст. 212, N. 407, ст. 238. Monumenta conciliorum generalium. Concilium Basilense. Scriptores II, ст. 619 (Johannes de Segovia). Реляції польські: в Codex Epistolaris t. II, Nr. 191, ст. 258—259, Archiwum Sanguszków, t. I, N. 32. Реляції Хрестоносцїв в Codex epistolaris t. II, N. 08 ст. 300 — 301., LEKUrkundenbuch, VIII, N. 398, ст. 232. Папські листи на основі польських реляцій: Długosz, Historiae polonicae libri XII, ed. Przezdz. t. IV, ст. 426—431. Лїтописні реляції: Давнїйша русько-литовська лїтопись, вид. Поповим: Ученыя Записки II отдѣленія академіи т. I, с. 46. Лїтописні записки нїмецькі в Scriptores rerum prussicarum t. III, ст. 494. Длуґош op. cit. ст. 417—418, 422—425. Дві головні працї Левіц-

Обі сторони виступають в обох грамотах з 7. XI фактично рівноправними: король і його рада, князь великий і його рада мають рішити на спільному з'їзді дефінітивне поладнаннє спірних справ. Обі сторони трактують справу тимчасового і дефінітивного поладнаня справи подільської осібно: осібні грамоти видані в однім, осібні в другім. В грамотах виданих в справі з'їзду трактують ся справи спірні не конкретно, а тільки загальниково. Тільки що до фактичного поставлення спірної квестії.

До властивих переговорів, що випередили таке поставленнє спірного питання, наші грамоти дають тільки другорядні нові факти. Вже пок. Левіцкий витягнув головний факт: король Ягайло без сумніву кінець кінців до дванайцятьох днів від смерти Витовта признав Свитригайла вел. князем литовським[1]). Мені остає ся звернути увагу дослідників на отсї подробиці. Перша, се вивід з диплЬоматичних зверхних прикмет обох грамот. Обі видані тільки під т. зв. малими печатями, а будова тексту зовсїм проста[2]) З формального боку на основі тих зверхних диплЬоматичних прикмет, можна признавати за нашими грамотами тільки характер прелїмінарів. Разом із змістом грамот ті формальні зверхні прикмети кидають сьвітло на прелїмінарний характер переговорів 7 падолиста 1430. Друга замітка, се так сказатиб концепция правнодержавного становища вел. кн. Свитригайла, що при однозвучнім тексті грамот дуже близько підходить до ролї, в якій виступає в нїй король Ягайло супроти вел. кн. Литовського. Акт виданий Свитригайлом, яко головою

кого op. cit. ст. 69—76 й Грушевського op. cit. ст. 164—167. В текстї використую тільки ті причинки подані грамотою Свитригайла з 7. XI 1430, яких не використав Левіцкий при помочи її реверса грамоти кор. Ягайла op. cit. ст. 71 і 74 і примітка ч. 23 на ст. 311.

[1]) A. Lewicki, op. cit. ст. 71. До сього завважу одну, небезінтересну подробицю. Ягайлова грамота титулує Свитригайла: „magnus dux Lithuanie", про титул „Russie" нема в нїй згадки. Колиб ся грамота була перед нами в ориґіналї, або бодай в такій вірній (зі становища XVIII в) копії ориґінала, як наша грамота, то порівнуючи титул Свитригайла у своїй грамоті з титулом його в грамоті королївській, можна було б завважити, що титулятура Свитригайла сьвідомо супе已речно до королївської грамоти акцентує приналежність вел. князеви литовському руських земель.

[2]) Вискази обох грамот про печати, форма печати Свитригайла, (котру ще бачив і описав Нарушевич), брак інвокациї, проста формула салютацийна, брак промульґациї: те все т. зв. зверхні прикмети грамоти і всї вони роблять можливими повисші слова.

держави без застереження старшинських прав кор. Ягайла й кор. Польської. Акт виданий від особи самого вел. князя, він ручить своїм словом й скріплює акт своєю печатню і за себе й за своїх бояр. Вкінці в сьвітлї наших реляций про події по смерти Витовта, конвенціональні відзиви наших грамот про згоду, запоруки й запевненя оживають: перед нами з під гладких фраз дипльоматики виступають живі відгомони 7. XI 1430 тільки хвилево поладнаних напружень між Короною й вел. кн. Литовським[1]).

„Справа подільська" замість до з'їзду польсько-литовського, визначеного в наших грамотах на 15. VIII 1431, довела до повного розриву між Короною і вел. князївством. Оружна партизантка на погранычу Поділя й Волини з Галичиною і переговори між королем і вел. князем займають першу половину 1431 р., военний конфлїкт в великім стилю: луцька війна, з атакою Поляків та диверсіями Хрестоносців й Волохів і дефензивою вел. князя, виповнює другу половину 1431 р.[2]).

Наш джерельний матеріял про луцьку війну характеризує те саме, що матеріял подій по смерти Витовта: бідність джерел, що зістались безпосередно від подій в порівнаню із реляціями про події[3]). До історії дипльоматичних переговорів про перемирє, що йшли рука в руку з мілїтарною акцією — подаю вперве мною з оригінала виданий, хоч вже давно друкований та і в оригіналї здебільшого використаний пок. А. Левіцким Свитригайлів трактат перемиря, даний в Чорторийську 1 вересня 1431[4]).

---

[1]) Гл. фрази в наррациї й диспозиції грамоти.

[2]) Грушевскій, Очеркъ исторіи украинскаго народа, 1904, ст. 126, 127.

[3]) Джерела до офензиви Поляків й дефензиви Свитригайла: документальні Codex epistolaris saeculi XV, t. II (Monumenta medii aevi t. XII) N. 194 ст. 264. 265, N. 195, ст. 266, N. 208, ст. 303—304, t. III. (Mon m. aevi t. XIV). Appendix N. 6, N. 8, Daniłowicz Skarbiec t. II, N. 1548, 1549. 1550, 1551, 1552, 1561, ст. 119—123; лїтописні: Длуґош op. cit. t. IV, ст. 443—455, Scriptores rer. Prussicarum t. III, c. 494—496. До диверсиї Хрестоносцїв і Волохів: документи: LEKUrkundenbuch t. VIII, N. 495, ст. 294, N. 500, ст. 297, N. 503, ст. 298, N. 506, ст. 302, N. 507, ст. 303, N. 508, ст. 304, N. 510, ст. 305, N. 511, ст. 306; лїтописї Длуґош, o. c. t. IV, 457—461, 471—472, Scrip. r. Pruss. t, III, 496—497.

[4]) Поданий без дати в друку в Турґенева: Supplementum ad historica Russiae monumenta, N. 118, ст. 303, в польськім перекладї Daniłowicz: Skarbiec II, Nr. 1562, причинки й поправки в датї і в тек-

Коли порівнати його з трактатом Ягайла, виданим прелімінарно дня 26 серпня 1431 в таборі під Луцьком, то критичним ставленєм супроти себе обох текстів здобуваємо два важні здобутки[1]). Перший се сконстатованнє факта, що з виїмком уступу Свитригайлового трактата про Татар акт вел. князя тільки ратіфікує прелімінарний трактат Ягайла з 26. VIII, 1431. Другий се спромога при помочи грамоти вел. кн. зреконструовати оригінальний текст королївської грамоти[2]).

Коли королївський прелімінар порівнати з висказом Длуґоша, (вчиненим імовірно на основі затраченого для нас дневника похода), що постулят вел. князя, аби втягнути в перемирє його союзників, став звісним в королївському таборі аж в день уложення перемиря, тоді стане вповні правдоподібним здогад, що тільки на з'їздї 24 серпня 1431 витягнули відпоручники вел. князя отсей постулят[3]). Значить ся, ті уступи тексту, доволї просторі, де є мова про союзників литовських, війшли в прелїмінар тільки між 24 і 26 серпня 1431.

Далї зістанеть ся тільки основа обох трактатів: визначенє стану володіння на Поділю, пропозиція з'їзду та перемирє на два роки. Остання точка стає змодифікованою пропозицією згоди, котру король висловив висилаючи послів до вел. князя 21 липня 1431, а приняв в принципі Свитригайло в заяві його послів з 30. VII. Дві останні точки — сеж не що иньше, як змодифіковані подіями 1431 р. умови з падолиста 1430: в справі тимчасового і в справі остаточного поладнаня подільської справи[4]).

стї (сьвідки не справджені) у Левіцкого, op. cit., с. 102—103 і 317—318, важні критичні замітки про копії в LEKUrk. т. VIII Nr. 501, ст. 298 на основі ориґінала.

[1]) A. Kotzebue, Preussens ältere Geschichte, III, ст. 477—483.

[2]) Акт королївський в двох сучасних копіях його старого німецького переклада, кеніґсберській і краківській, друкований в A. Kotzebue, Preussens aeltere Geschichte, t. III, c. 477—483 з кеніґсберської копії, передрук з Нарбута, Dzieje narodu litewskiego t. VIII. App. 4, перевод польський Daniłowicz: Skarbiec II, N. 1562.

[3]) Польські відпоручники мали здобути при ратіфікації деякі уступки, praesertim cum Dux Switrigal novam difficultatem ingessisset, non posse neque velle pacis convente observare capitula, nisi Cruciferis et Valachis in sua parte inclusis, каже Длуґош, op. cit. ст. 455 в оповіданю про день 26. VIII 1431.

[4]) Про справу тимчасових володїнь на Поділю: videlicet dominus Rex frater noster predictus Castra, Ciuitates et districtus terre

Критичний розбір акту перемиря з 1. IX. 1431 на його складові частини, дає мені спромогу вчинити деякі замітки про події та обставини поведення Свитригайла і його окруженя в луцькій війні.

З поміж девятьох князїв сьвідків на акті з 1. IX. 1431 є сім руських, двох литовських, з поміж 22 панів два руські, 20 литовських[1]). З поміж князїв володіє удїлом на Україні одинокий Жиґимонт Кейстутович, між панами представителем українських земель виступає одинокий Ходко Юрєвич, київський боярин, предок Ходковичів. А як будемо памятати, що в наших джерелах про Свитригайлове військо руський елемент виступає в луцькій війні на першому плянї, а литовський елемент на другому, то воно накриває ся-як раз із нашими звістками про князїв з окруженя вел. князя[2]). Не тільки в мілїтарній акції виступає руське окруженнє вел. кн. Свитригайла в луцькій війні на перший плян — те саме бачимо в представленю його ролї в переговорах. Длуґош подає імена князїв руських, що брали участь в переговорах, а з поміж панів литовських учасників переговорів подає імя тільки одного; князїв руських учасників переговорів згадує перед панами литовськими. 31. VIII. виступає послом Свитригайла кн. Константин, біля Шедибора Волїмунтовича, 18 серпня кн. Олелько Володимирович та кн. Василь Семенович, 24. VIII. кн. Юрий Лингвенович і кн. Василь Семенович[3]). З поміж панів литовських виступають в записках поданих Длуґошем тільки Шедибор та Гедиґольд; імен шістьох литовських

Podolie pretendentes infrascriptos videlicet Kamyenyecz, Smotricz, Skala et Czirwonigrod cum ipsorum districtibus... tenebit habebit et pacifice possidebit (акт перемиря 1431). Swidrigellonis promissio, quod reddet regi et haeredibus eis et regno arces Kamieniec, Smotrycz, Skała et Czerwień" реґест угоди про справу тимчасового володїння на Подїлю 1430 Rykaczewski: Inventarium ст. 381.

[1]) До князїв зарахував я Ягайла Ґедройтського (пор. Wolff: Kniaziowie sub voce Gedrojć), панів нарахував 22 ох: Монтрим і Монтольд се, як виходить з двох печатий — дві особи. Русинами вважаю одиноких Ходка Юриєвича та Андрія Немировича; иньші особи, котрих імена звучать по руськи мають латинські печатки.

[2]) Крім князїв, що виступають 1 вересня в Чорторийську згадують ся в наших джерелах імена князїв: Константина, посла Свитригайла 31. VIII. та князїв Василя й Балабана: останний нам звісний своїм родом, другого годї ідентифікувати з Василем Семеновичем кн. Друцьким.

[3]) Акт перемиря заключений від особи вел. князя, акт союза з Хрестоносцями в імени його, прелатів і князїв. LEKUrkund. t. VIII, N, 462 ст. 272.

учасників переговорів дня 18 серпня та пятьох учасників з'їзду 24. серпня він не подав. Участь князів в мілїтарній частинї війни Луцької не занесена Длуґошем (з виїмком нападу князів Василя й Балабана) на листи історії — можливо, що дїйсно визначною не була. Свитригайло не міг зорґанїзувати якогось порряднїщого війська, замічає проф. Грушевський, прикладаючи се до князїв із його окруження висловлю погляд, що при мілїтарній орґанїзації вел. князївства литовського, люди що виступають 1 вересня в Чорторийську та в наших звістках про дефензиву Свитригайла не могли вистаратись значних сил[1]).

Мілїтарна слабість Свитригайла стає в причиновій звязи з його полїтикою супроти своїх союзників. Хочу піднести одну характеристичну подробицю. Польські полїтики під Луцьком маючи на карку Волохів та Хрестоносцїв, а перед собою замок луцький та військо Свитригайла в північній Волинї, уложили з Свитригайловими відпоручниками прелїмінарі перемиря 24. серпня 1431. Одначе спонукані уступкою, яку вчинили зі свого боку: втягненєм на жаданнє Свитригайла до акту перемиря його союзників, вони кладуть своїм відпоручникам висланим до табору Свитригайла завданнє: обговорити, доповнити і справити точки трактатів. Свитригайло на уступки не пішов — поза зобовязанєм відправити домів Татар; але всеж таки ся уступка польським відпоручникам констатує факт, що між 26 VIII і 1 IX Свитригайло вирік ся великого пляну Хрестоносцїв — сьміливим скомбінованим атаком розбити польську армію[2]). Ті два тїсно зі собою звязані факти: те, що в Поляків в їх прикрім положеню ще повставала думка виторгувати нові уступки в Свитригайла та фактична уступка з боку Свитригайла, вони спонукані мілїтарною

[1]) Грушевський op. cit. ст. 170. Про мілїтарну орґанїзацію вел. князївства т. V, ст. 41—46, 140. Кільканайцятьох удїльних князів не могло припровадити великих сил, коли між ними найдужчим був Жиґимонт Кейстутович володар Стародуба. Урядники і воєводи виленський та новгородський і жмудський староста, не могли в скорім часї перевести значних сил з над Німана на Волинь; зрештою про орґанїзованнє більших військ в вел. кн. не маємо з лїта 1431 звісток. Пани й бояри по за Монтиґердовичем, Волїмунтовичами, Немировичем і Саковичем люди в наших джерелах мало звісні.

[2]) Unde omnibus nunciis Ducis Switrigal pacis tractatoribus ad Ducem Switrigal remissis, iuncti sunt illis duo Poloniae Barones, videlicet Sandivogius de Ostrorog palatinus Posnaniensis et Laurentius Zaramba castellanus Syradiensis, ut cum Duce Switrigal pacis residuos capitulos tractent, liment et corrigent, бо Свитригайло домагав ся влучення своїх союзників в перемирє. Длуґош l. c.

слабістю Свитригайла толкують те, що супроти своїх союзників вел. князь став на половині дороги. Від того, що Свитригайло встиг перевести в прелімінарах і перепerти в трактатах втягнене союзників до перемиря всеж таки далеко до введення ним в діло сьмілого скомбінованого атаку, про котрий писав вел. маґістр[1]).

В зовсім змінену (в порівнаню з р. 1431) політичну ситуацію переходимо при нагоді обговорення грамоти з 30 жовтня 1432, вперве друкованої з ориґінала. Воєвничий запал Поляків разом з загальною депресиєю викликаною у партизанів Свитригайла проголошеннєм Жиґимонта Кейстутовича вел. князем литовським — се по влучній характеристиці проф. Грушевського головні комплекси обставин, що лягли в основу подій, котрої безпосереднім останком являєть ся наша грамота[2]).

Так як досї — ся грамота лишила ся одиноким джерелом про перехід Волини до Ягайла. Одначе я би вважав можливим втягнути між джерела переходу ще одно, досї не використане в тім напрямі. 25 вересня 1433 вел. кн. Жиґимонт Кейстутович уживає між иньшими арґументами проти втягнення вел. кн. Свитригайла до перемиря Ясенецького такого арґументу: „Ваша милость не вважаєте на те, що нам наробило і тамто перемирє, котре ваші люди вчинили з Лучанами“[3]). Се перемирє було як видно з дальших слів листа Жиґимонта до кор. Ягайла уложене між королівськими людьми і Лучанами перед нападами Лучан на Берестейщину та Чорну Русь, що від липня 1433 тривали аж до осени. Кн. Ніс проводир луцьких Русинів покинув Жиґимонта й перейшов до Свитригайла в лютім—марті 1433

---

[1]) Лист вел. маґістра до Свитригайла LEKUrkundenbuch t. VIII n⁰ 500 c. 297.

[2]) M. Грушевський op. cit. c. 182. Грамота короля стала звісною в літературі історичній ще в XVII столїтю (Густинська компіляція в Полное собраніе русскихъ лѣтописей т. II, c. 354 з похибкою „на Кіевѣ“ зам. „у Львовѣ“) і в новіщій літературі діждалась численних заміток. A. Lewicki op. cit. c. 156, 157, Przymierze Zygmunta w. ks. litewskiego z królem rzymskim Albrechtem II. (Rozpr. wydz. hist. fil. Akademii Um. t. XXXVII c. 295). M. Грушевський op. cit. т. IV c. 182 і 448, 449, т. V, c. 50, 51. W. Czermak, Sprawa równouprawnienia schizmatyków i katolików na Litwie (1432—1569) Rozpr. wydz. hist. fil. Ak. Um. t. XLIV, c. 21—26. Б. Барвіньский. Жиґимонт Кейстутович c. 38. Ще рецензії Грушевського та Прохаски на статю Чермака: Записки Наукового Тов. ім. Шевч. т. LIII бібліоґр. c. 19 pass., Kwartalnik historyczny, 1903, c 645—646.

[3]) В текстах ч. 4.

а певно по своїм переході на бік Свитригайла перемиря з Поляками не робив, коли Длуґош в оповіданю про напади кн. Носа на Холмську Русь вяже ті напади з переходом кн. Носа до Свитригайла. А що в кінци січня 1433 кн. Нос виступає на боцї Жиґимонта, то певно що й тоді перемиря з Поляками не чинив[1]). Як бачимо, силкуючись схронольоґізувати той факт ми заходимо в грудень 1432. Йдім дальше. Король Ягайло по кампанії подільській з кінцем падолиста 1432 рушив до Малої Польщі й там розпустив свої війська — значить ся перемирє не могло відбутись по безрезультатній кампанії подільській[2]). Таким чином факт перемиря, про котре мова в листі вел. кн. Жиґимонта, треба буде прикласти до переходу Волини до Ягайла, десь з кінцем жовтня 1432. З отсим новим джерелом в руках позволю собі зробити кілька заміток про обставини переходу Волини до Ягайла.

Покладаючись на висказ сучасного листу Жиґимонта про перемирє, я б уважав можливим повязати хронольоґічно факт переходу Волини з відібраннєм від Свитригайла Олеська. Близька віддаль між Луцьком і Олеськом та присутність королівського війська на волинській територіі, моглиб дійсно по відібранню Олеська насунути проводирам луцької землї думку перемиря з Поляками. За таким розуміннєм ситуації промовляє по моїй думці ще одна обставина: по відібраню Олеська польські війська збільшені сьвіжими силами ідуть не на Волинь, а на Поділлє, де їх чекав звісний „великою відвагою й военною славою“ кн. Федько Несвизький, а за ним в резерві стояв воєводич молдавський[3]). За таким повязанєм в один причиновий ланьцух фактів переходу Волини з відобраннєм Олеська, сьвідчить по моїй думці застереженнє за в. кн. Жиґимонтом решти Волини при відступленю Полякам пограничних округів в грамоті унії 15. X. 1432[4]).

---

[1]) Джерела: підпис кн. Носа на актї унії з 20 I 1433, Барвіньский: Жиґимонт дод. I, ч. 3, ст. 155, перехід до Свитригайла, Daniłowicz: Skarbiec II, ч. 1661, с. 150—151, Длуґош т. IV, с. 499.

[2]) Не годить ся знов забувати й па те, що в падолистї Свитригайло розпочав окупацію відірваних Жиґимонтом земель. Грушевський, op. cit. с. 183.

[3]) 26 грудня по словам реляції Хрестоносців доносив Федько листом до Свитригайла: mit etczlicher holffe des hern us der Walachie unde ouch der Thatern habe gefochten unde gestreten mit den Polen. LEKUrk. t. VIII, N. 651, с. 383.

[4]) Item quod stantibus inter nos tractatibus huius modi, castrum Oleschko, de quo dampna plurima hostiliter Regno et ipsius subditis

Приймаючи причинову звязь між обома подіями, на основі звязи в часї, місци, дальшій акції польського та в застереженнях литовського правительства, звертаюсь до обговорення становища польського правительства супроти довершеного переходу.

Зверну увагу дослїдників на звязь між формальними внутрішними прикметами нашої грамоти і такими прикметами галицьких привилеїв з 1390 рр. та привилея єдлинського з 1430 р.: ті близькі формальні внутрішні прикмети дипльомів можуть стати важними причинками до вияснення правних форм, в котрі окруженнє кор. Ягайла хотїло убрати перехід Волини та участи визначного польського дипльомата Володислава Опоровского[1]). З другого боку сї формальні прикмети кидають сьвітло на інтерпретацію висказу королївської грамоти про свободи, іммунїтети й ласки, котрими тїшать ся пани коронні, та про права надані міщанам.

Вкінцї піднесу формальні паралелї між уступом королївської грамоти про управненнє Русинів й грамотою кор. Володислава III з 22. III. 1443: в правній формулї порівнаня в правах з мешканцями і з духовенством корони польської[2]).

---

inferebantur, per gentes Regias est vallatum, jn casu, quo ad manus Regias per deviccionem aut alijs quibuscunque modis deuolueretur, ipsum castrum cum bonis ad ipsum spectantibus prefatus dominus Rex et Corona tenebit et posidebit pacifice et quiete, nisi nobis illud dare, vel pro se retinere vellet; quod stabit in sue libere voluntate. Alia vero, sicut Luczsko, Wladimiria et alia castra civitates et districtus... nobis ad tempora vite nostre tenenda et possidenda dari debent et assignari". Грамота у Барвінського: Жиґимонт. Арр. ч. 1, с. 150.

[1]) Привилеї галицькі в Akta grodzkie i ziemskie t. II, N. 17, t. III, N. 42, 43, 44 t. VII, N. 177. Інтересні паралелї ще з привилеєм Ягайла земянам луцьким 16. IV. 1392 в Archiwum Sanguszków I, N. 13, коли їх порівнати з привилеями галицькими гл. A. Prochaska в Rozprawach Ak. Umiejętności т. XXXII, 1892.

[2]) „Vniuersis ecclesiis earumque episcopis seu wladicis, prelatis, clero et ceteris personis ecclesiasticis eiusdem Ritus greci et Ruthenorum hec omnia jura, libertates, modos, consuetudines et immunitates vniuersas duximus in perpetuum concedendum et presentibus concedimus, quibus omnes ecclesie regnorum nostrorum Polonie et Hungarie eorumque archiepiscopi, episcopi, prelati et cetere persone ecclesiastice consuetudinis Romanae ecclesiae vtifruuntur atque gaudent" подаю з найстаршої копії конфірмації кор. Олександра (і конфірмація і грамота Володислава загинули) в Acta castrensia Leopol. t. XVIII c. 237—243.

Вони стають важними причинками до ґенези грамоти кор. Володислава III.

Останний з поміж наших актів вяжеть ся з акцією Свитригайла при помочи білоруських й українських земель відновити свою власть над цілим вел. кн. Литовським. Се виданий з деякими важними змінами тексту в порівнаню із його попереднім виданнєм лист вел. кн. Жиґимонта до кор. Ягайла, 25. IX. 1433[1]).

Повідомлений королем Ягайлом про перемирє в Ясенци, до котрого влучено Польщу й Литву з одного, а Хрестоносців та Свитригайла з другого боку — Жиґимонт Кейстутович годить ся на перемирє з Хрестоносцями, але протестує проти влучення до перемиря Свитригайла. Жиґимонт арґументує свій протест зрадами з боку Свитригайла; зобовязанями короля без відомости Жиґимонта не умовлятись зі Свитригайлом; шкідним для інтересів Жиґимонта вражіннєм на Литві від звістки про влученє Свитригайла до перемиря; протестом своїх сторонників; шкідними впливами влучення Свитригайла на фінансові сили Жиґимонта і на його сили мілітарні, та шкідними наслідками, які вже раз перемирє Поляків з Лучанами принесло для вел. князя Жиґимонта.

Останний висказ, дуже трудний до наукового оброблення через попсованє тексту, послужить разом із кількома меншими замітками предметом мого досліду. „Ваша милость не вважаєте на те, що нам наробило тамте перемирє, котре ваші люди вчинили з Лучанами. Прийшли з Луцька: коло Берестя, коло Городка все вчинили пусткою тай зачепили ще й ті волости: Пружани, Кобринь, Вяди і волость Слонимську, Лахом, Бобруйськ, Липецьк, Клечськ випустошили все. І вийшли війська з Городка, приходили до Клечська і Бог поміг нашим, побили їх“. Великий князь Жиґимонт в однім ретроспективнім представленню діяльности партизанів Свитригайла в Берестейщинї і Чорній Руси, дає нам головне джерело сих подій.

Спробую їх схронольоґізувати, та навязати їх до акції вел. кн. Свитригайла супроти Жиґимонтови. Вже з кінцем цьвітня ходили між партизанами Свитригайла чутки, що кн. Олександер Ніс перейшов з Луцьком на бік Свитригайла, що Берестє під-

---

[1]) Про його виданє гл. замітку при текстї грамоти, його звістки використані — о скільки було можна використати попсований текст — Левіцким op. cit. с. 183, 202—203, Грушевським op. cit. с. 184 і 450, Барвінським op. cit. с. 52—54.

далось вел. кн. Свитригайлови[1]). В маю Свитригайло плянує післати князїв Несвицького і Носа, щоб зробили нападом на Польщу диверсію нападови Поляків на Прусию, значить ся не думає їх слати на Берестейщину і Русь Чорну[2]). Але хоч як сей плян припав до вподоби вел. маґістрови, його не ввели в дїло. В червни вел. кн. Свитригайло плянував (з тими самими Татарами, що мали йти з кн. Несвизьким робити диверсію на подільсько-галицькій границї), атак на вел. кн. Жиґимонта. По таборі вел. князя ходила звістка про побіду кн. Носа над Поляками і про новий його похід разом з кн. Федьком і Татарами[3]). Ми дійсно маємо звістку про побіду кн. Олександра над Поляками в останних днях червня[4]). Зводячи все що досї було сказане бачимо, що аж з липнем міг кн. Ніс звернутись на Жиґимонта. Таким чином час обох його акцій проти Жиґимонтови обіймає липень, серпень і перші два тижнї вересня 1433: по Ясеведьким перемирю (в половинї вересня), до котрого первісно втягли й Свитригайла, сї акції мілїтарні мусїли замовкнути. Так сї акції кн. Носа стають сучасними з великим походом Свитригайла проти Жиґимонта і хоч не маємо прямих висказів сучасників про спільний плян, всеж таки причинова звязь стає вельми правдоподібна.

В звязи з акцією Свитригайла оба походи кн. Олександра можна представляти ось як. Перший в початках липня вийшов з Луцька, його підстави операційної, поруйнував Берестейщину й західну часть басейна Припети, захопив Бобруйськ, Клечеськ та меньші городи[5]). Другий похід взяв за вихідну точку Городок і прямував на Клечеськ — куда саме, лист вел. князя не каже, бо військо кн. Носа було побите його військом. Але від 18 до 22

---

1) Реляція Хрестоносця Daniłowicz: Skarbiec II N. 1661, с. 150.

2) „Ино князю Федку велѣли есмо оттуль отъ Подольское земли заважати Ляхомъ, што наиболые могучи, со всими тамошними людьми, а и съ Татары пакъ, ванюжъ и Татаръ съ нимъ досить есть; а князь Олександръ Носъ отъ Луцкое стороны. Надеемся имуть имъ много заважати и шкодити ихъ земли", писав Свитригайло 3 мая 1433 до вел. маґістра. LEKUrk. N. 680 с. 403.

3) Реляція командора Лянзе в Daniłowicz: Skarbiec II N. 1667 с. 152, її датованнє у Левіцкого op. cit. с. 342, 343.

4) Нота у Левіцкого op. cit. с. 342 N. 20.

5) Берестя не взяв кн. Ніс: причиною була підмога з боку Поляків для обложенців. Так за Левіцким с. 222 і проф. Грушевським с. 184, вяжу в причинову звязь події подані нашим листом і Длуґошем op. cit. t. IV, 520, 521.

серпня стояв в. кн. Свитригайло під Троками, що лежать як раз в дальшім продовженю лінії Городок-Клечськ на північ і приймаючи звязь між походом кн. Свитригайла і походом кн. Носа можна з значною імовірністю прийняти здогад, що похід луцьких партизанів мав напрям до Троків[1]). Всеж таки, хоч побитий, кн. Нос задержав до кінця жовтня свої здобутки.

Зістають ся ще деякі другорядні замітки. Документ вел. кн. Жиґимонта подає нам одиноку нагоду заглянути в економічну сторону боротьби між ним а Свитригайлом. Він дає нам спромогу заглянути в тяжке релїґійне подразненє православних Лучан на латинників і доповнює таким робом звістки Длуґоша про жорстокости супроти латинників в замку луцькім під час облоги та наоколо Луцька по відході армії королївської[2]). Документ дає нам спромогу добачати за крівавою борбою руської аристократії становище — здебільшого пасивне — сїльських громад. Вони переходять до Жиґимонта при нагоді невдач Свитригайла, але при перемирю зі Свитригайлом стає можливим їх поворот до нього. Вкінці піднесу деякі причинки до характеристики Свитригайла: висказ про його віроломство Витовтови, Ягайлови, Жиґимонтови та Юліяннї Гольшанській. Я далекий від того, щоб брати їх en toutes lettres: особливо семикратні присяги Свитригайлові у Жиґимонта та його наказ уморити жінку Витовта річи зовсїм неімовірні. Але в згадках про невірність Свитригайла присягам, котрі починив Витовтови та Ягайлови може бути дійсно відгомін повстань Свитригайла в рр. 1392, 1402, 1408[3]). Сї закиди віроломства, котрі Жиґимонт робить Свитригайлови, виглядають просто на болюче іронїзованнє над Свитригайлом з боку чоловіка, що зібрав овочі конспірації 1432 р., і сам до змови приложив руку. Тим робом стає знов сей відзив вел. кн. Жиґимонта причинком до його власної характеристики.

---

[1]) Свитригайло під Троками — старша русько-литовська лїтопись ed. cit. с. 51. Можливо що є причинова звязь між побідою кн. Жиґимонта під Клеческом і „неволею та погубою“ кн. Митька Городецького сестрінця Свитригайла від Жиґимонта наслїдком доносу Радивила. Wolff, op. cit. sub voce.

[2]) Що латинники таки безгрішними не були, сьвідком оповіданнє Длуґоша IV, с. 455. Можливо, що зобовязанє власти 30 жовтня 1432: не руйнувати анї не занїмати православних церков на латинські оперте на конкретнім постулятї Лучан, а той на конкретних фактах насильств над руськими церквами.

[3]) М. Грушевський, op. cit. с. 144, 153, 154.

До неї треба притягнути ще його висказ про свою участь в конспірації 1432: „не через що иньше ми т о учинили і в т о себе вложили, як за віру християнську та вашу ганьбу“[1]). О скільки сягають мої відомости, сей висказ то одинока реляція з боку Жиґимонта про його участь в конспірації 1432. Се в високим степени характеристична річ, що Жиґимонт не говорить виразно про конспірацію, а дуже незначно. По моїй думці се могло б послужити до ствердженя погляду проф. Грушевського, що приймає оцінку ролї Жиґимонта висловлену Свитригайлом, в його листї до вел. маґістра[2]).

ГРАМОТИ.

I. Грамота Свитригайла в справі литовсько-польського з'їзду, Троки, 7 падолиста 1430.

Boleslaus alias Switrigall dei gracia magnus dux Lithvanie, Russie etc. significamus tenore presencium quibus expedit universis. Quomodo cupientes cum serenissimo Principe domino Wladislao rege Polonie etc., seniore fratre nostro carissimo, in fraterna dileccione et perfecta caritate securius permanere, terrasque nostras magni ducatus Lithvanie in pace et tranquillitate perfeccius gubernare, diem convencionis cum eodem domino rege assumpsimus, fecimus, presentibusque assumimus, facimus et statuimus in festo assumptionis beate Marie virginis proxime affuturo, in loco vel locis, ubi ipse dominus rex cum suis baronibus et nos cum nostris decreverimus habendam et servandam. Ad quem locum et terminum prefixum ipse dominus rex et nos cum omni utriusque nostrum maiori et seniori consilio interesse et convenire volumus et debemus, ubi querere et diligenter ex utraque parte tenebimur et volumus indagari, de hiis omnibus articulis, qui necessarii fuerint et utiles pro pace, amicicia, unitate et concordia perpetua utriusque nostrum et terrarum nostrarum regni Polonie et Lithvanie predictarum. Et interim nos magnus dux promittimus pro nobis

---

1) Хоч сей весь висказ тенденційний: ціль його не допустити до влученя Св. в перемирє а средством до цїли пригаданє Ягайлови заслуг Жиґимонта супроти него, всеж таки вважаю можливим притягнути сей висказ до наших джерел про конспірацію польсько-литовську. Пор. впрочім: „А важили есьмо своїм горлом з вашим призволом, не вас сподїючись“ з тим фактом, що Заремба, головний дїяч конспірації був в близьких зносинах з Кейстутовичами.

2) Грушевський op. cit. IV, ст. 175, лист Свитригайла в LEKUrkundenbuch t. VIII N. 624, c. 365.

et omnibus nostris subditis bona fide, verbo ducali, sine dolo et fraude in pace et tranquillitate secura vivere et manere gwerras, depopulaciones et predas in terris nostris utriusque nullo modo permittendo neque inchoando, sed in caritate perfecta, amicicia, pace et tranquillitate usque ad predictam convencionem fideliter promittimus permanere. Harum quibus sigillum nostrum appensum est testimonio literarum. Actum et datum Troky feria tercia proxima ante festum beati Martini episcopi. Anno Domini millesimo quadringentesimo tricesimo.

Поправна копія первісної зробленої 6. VII. 1782. В „теках Нарушевича" архива Чарторийських в Кракові, число теки XV, число грамоти 15, ст. 55—56. Первісна копія в ориґіналу перґамінового, замкненого. На перґаміновій привісці печать кругла з леґендою на коло „погоні литовської". Ориґінал був в короннім архіві[1]). Досї в цілости не друковано. Звісний тільки реґест в Rykaczewski, Inventarium ст. 38 (в польськім перекладї Daniłowicz, Skarbiec II, ч. 1523, ст. 112). Друкую з задержанем правописи копії XVIII віка тільки в основах власних імен: в останному текстї правопись приноровлена до ортоґрафії XV в.

II. Грамота Свитригайла, що стверджує перемирє його з королем Ягайлом, Чорторийськ, 1 вересня 1431.

Nos Boleslaus alias Swythergal dei gracia Magnus dux Lythuanie et Russie etc. Significamus tenore presencium, quibus expedit vniuersis. Quomodo cogitantes ea, que pacis suut et non afflictionis cupientesque bellorum et gwerrarum sedare disturbia, strages ac cedes hominum et sangwinis profluuia euitare ac differencias, dissensiones, displicencias, rancores et odia inter Serenissimum Principem dominum Wladislaum dei gracia Regem Polonie et fratrem nostrum carissimum, Principes, Prelatos, Barones et Subditos ac Terras et dominia ipsius et regnum ab vna, nos quidem Principes, Barones, Boyaros, Proceres et Subditos nostros, Terras, dominia nostra ac magni ducatus Lytwanie et Russie, nec non venerabiles dominos Paulum de Rusdorff Magistrum generalem Ordinis Theutunicorum de Prussia et Cziso de Rutemberg Magistrum de Lywonia et Terras, dominia et Subditos ipsorum totumque Ordinem Terrarum predictarum ac magnificum dominum Allexandrum Woyewodam Moldauie ipsiusque dominia, Terras et subditos ab altera partibus, suscitatas et exortas per viam amicabilis con-

[1]) Нотка Нарушевича переписана копістом: Ta kopia przepisana z Oryginału pergaminowego na kształt listu złożonego, dnia 6 Lipca 1782 Roku. U dołu wisi pieczęć na zawiasce pergaminowey, na niey wycisniona w massie czerwoney Pogonia Litewska z napisem w koło. Zaświadczam Adam Naruszewicz B. K. S. Pisarz WoXLgo.

cordie complanare et sopire ac in pacis dulcedine sepelire, treugas pacis, tranquillitatem ac pacem christianicam perfectam, securam et indubitatam fecimus, firmauimus, statuimus, sanximus ac tenore presencium firmamus et facimus. Inter nos et partes predictas hincinde a die date presencium usque ad festum sancti Johannis baptiste affuturum et extunc ab eodem festo, usque ad spacium et decursum vnius anni integri siue ad aliud festum sancti Johannis baptiste, proxime tunc sequens, duraturas et in certo et profecto robore absque irritacione et violacione permansuras sub pactis, condicionibus et clausulis infrascriptis; uidelicet quod huismodi treugis pacis durantibus et stantibus dominia Terrarum Podolie per nos hincinde occupata, distracta et possessa in tali ordine et decisione permanebunt, quod vna queque pars illa possidebit, tenebit et habebit, que a principio occupauit, apprehendit in suamque possessionem recepit et deduxit; videlicet dominus Rex frater noster predictus Castra, Ciuitates et districtus Terre Podolie pretendentes infrascriptos, scilicet Kamyenyecz, Smotricz, Skala ae Czirwonigrod cum ipsorum districtibus et signanter Holczudayow et Ioltuschcow ad ipsum Kamyenyecz spectantibus ac uillis, possessionibus ipsorumque introitibus et utilitatibus vniuersis tenebit, habebit et pacifice possidebit. Nos quidem Magnus dux predictus Castra, Ciuitates et districtus scilicet Braczlaw, Sokolyecz, Zwynygrod et alia Castra et districtus in Terra Podolie existentes et ad ipsam pertinentes et signanter Lycthiczow ac opida, villas et loca, que modo tenemus occupata et possessa cum ipsorum bonorum siue districtuum introitibus et obuencionibus vniversis. Quibus eciam interim stantibus treugis pacis predictis utraque pars tam prefatus dominus Rex frater noster, quam nos quilibet in parte sua utetur pacifice, libere et quiete absque omni resistencia et impedimento partis alterius ex aduerso. Castrum autem Bakotha nec per prefatum dominum Regem et c. neque Capitaneos, Officiales et Subditos, aut quoscunque per eum et sus subordinatas personas et similiter ex aduerso nec per nos, neque Capitaneos, Officiales et subditos nostros et magni ducatus Lytwanie, aut aliquas per nos, uel nostros subordinatas personas reedificari et repari nullatenus, treugis pacis predicte durantibus poterit, nec debebit. Terrigene autem et serui districtus Castri eiusdem obedienciam et seruicia illi parti ex nobis facient et persoluent, cui hactenus adheserunt et adherent, kmethones autem districtus eiusdem Bakotensis libertate gaudebunt et fruentur, usque ad expiracionem treugarum predictarum. Castrum uero Smotricz predictum licitum erit domino Regi etc. predicto et Capitaneis, seu officialibus suis reedificare et reparare pro sue beneplacito voluntatis. Hiis itaque treugis pacis durantibus, licitum sit

et erit hominibus nostris hincinde Terras et dominia prefata tam mercatoribus, quam aliis cuiuscunque status, condicionis aut eminencie existant cum eorum rebus, bonis, mercanciis et quibusuis aliis negociacionibus ire, transire, stari, morari, redire ac eorum negocia libere, secure et absque impedimento exercere, iuxta consuetudinem aduc seruatam. Vtque eisdem treugis pacis pendentibus ad pacis perpetue fructum, comodum et persecucionem per partes predictas nosque hincinde, auctore pacis suffragente deueniri possit et ualeat, statuimus et presentis scripti patrocinio firmamus et permittimus, quod pro tractanda pace perpetua Prelati, duces, Barones et Consiliarii prefati domini Regis duodecim in numero in festo purificationis sancte Marie proximo in loco siue uilla Polubycze dicta cum Prelatis, ducibus, Baronibus et consiliariis nostris et magni ducatus Lytwanie et in pari numero, uidelicet duodenario adinuicem conuenirent simulque personaliter constituentur infallenter, dilacione ulteriori amputata et reiecta, prefatus autem dominus Rex in Parczow, nos uero in Brzeszcze illo tunc et pro tempore predicto debebimus et uolumus personaliter, ut nobis ibi tunc de prope existentibus, barones et Consiliarii nostri, predicta vota nostra requirentes concordiam et pacem perpetuam inter nos et dominia tam Regni Polonie, quam magni ducatus Lytwanie comodius valeant confirmare et finire. Casu autem infirmitatis utriusque, aut alteruis nostrum contingente, propter quem nos in locis predictis uidelicet Parczow et Brzeszcze interesse personaliter non possemus, hiis tamen non obstantibus Barones et Consiliarii utriusque nostrum in locis et die predictis conuenirent et omnia, ac si nobis in locis predictis existentibus et presentibus procedant et finem negociis nihilominus interponant. Quicquid Prelati, duces, Barones, Boyari ab utraque parte in numero predicto deputandi, nominandi et super tractatibus pacis perpetue ex obligatione mutua pro Iudicibus utrique parti collocandi, antequam ad tractatus aliquos precedent, sacramento iuramenti se astringent, vt subsides et honoris onere pollicebuntur et promittent, quod in tractando pacem et concordiam huiusmodi fauore, odio, timore et spe lucri cuiuscunque postpositis et semotis soloque Deo et iusticia et bono communi partis utriusque pre oculis habitis, partes predictas ipsaque Regni et magni ducatus dominia et libra iusticie mentibus, memoriis et ingeniis ipsorum diligenter impressa et oculo interioris hominis sollicite et circumspecte intuita iudicabunt, sentenciabunt et iudicialiter super amfractibus, iniuriis, differentiis et defectibus, quibuslibet tam Regni et prefati domini Regis, quam nostris et magni ducatus predictorum decident et cognoscent. Et singulariter super proprietate et iure dominii Terrarum Podolie, cui de iure debe-

antur in toto et titulo perpetue pertineant et spectent super eisque sentencias ipsorum pronunciabunt et proferent, quam vterque nostrum omologare, approbare, confirmare et inuiolabiliter obseruare astringetur et debebit. In casu autem, quo in termino et die predictis aliquo impedimento interueniente, uel exortis causis, consensu vtriusque partis hoc volente duces, Prelati et Consiliarii predicti ad locum et diem conuentionis predicte, negocia predicta tunc ad plenum decidere, diffinire et certo fine terminare non possent, licitum erit eis ulterioris termini pro finiendis huiusmodi negociis prorogare et differre. Et nichilominus infra treugarum predictarum spacium non dimittentes de ipsorum potestate et manibus negocia huiusmodi finem ipsis prefati iudices deputandi tenebuntur et debebunt per ipsorum pronunciacionem et sentenciam imponere ipsaque iudicialiter terminare. Preterea pollicemur sincera et bona fide, quod Thartaros nobis in subsidium transeuntes reducere faciemus et procurabimus, iuxta totum nostrum posse eosdemque et quoscunque alios Thartaros contra prefatum dominum Regem fratrem nostrum et eius possessiones non debebimus, nec volumus, treugis pacis predictis pendentibus suscitare, seu quouis modo inducere, sub fide et honore nostris. Promittimus igitur, pollicemur et tenore presencium spondemus uerbo nostro ducali pro nobis, Principibus, prelatis, Baronibus et Subditis nostris ac Prussie et Lywonie Magistris ipsorumque proceribus, Baronibus et Subditis et Woyewoda Moldauie ipsiusque Proceribus, Baronibus et Subditis predictis, quod prescitas treugas pacis et condiciones, capitula, articulos et clausulas, superius descriptas et in eis contenta sub fide et honore nostris ac onere iuramenti ac fidei catholice professione ac penis periurii, fidefragii et labe insanie ac lapsu a proprietate et quouis iure terrarum et dominiorum predictorum firmiter attendere et inuiolabiliter plene et integre absque dolo et fraude et quibusuis. ingeniis et coloribus astucie circumscriptis et semotis, tenere ac seruare. neque ipsis in aliquo publice, uel occulte, directe, uel indirecte per se, uel per alium, seu aliquam submissorum personam, quouis quesito colore contrarie ipsique Prussie et Lywonie Magistri ac Woyewoda Moldauie et eorum Subditi ad omnia predicta attendent, similiter ipsaque irrefragabiliter obseruabunt. Illo tamen addito specialiter et expresso, quod si per aliquem Subditum, indigenam, uel aduenam alicuius nostrum casu et euentu treugis predictis foret in aliquo derogatum et contrauentum: utpote quod rapine, spolia, incendia, uastaciones, prede, vel homicidia, aut aliqua maleficiorum genera in terris et dominiis nostris alterutrum perpetrata fuerint et comissa, quod treuge predicte propterea irritari et cassari non debebunt, sed in suo robore et firmitate nichi-

lominus permanebunt, predicti autem delinquentes et malefactores pro ipsorum excessibus per Capitaneos et Officiales utriusque nostrum iudicialiter punientur et ad satisfactionem plenam et debitum arcebuntur et compellentur. Quicquid Capitanei, Officiales et certi Barones nostri pro corrigendis huiusmodi excessibus et delictis ad certa loca confiniorum vtriusque dominii tam Regni, quam magni ducatus se annis singulis transferrent et descendent, prout ab antiquo fuit tentum et seruatum excessus et omnia huiusmodi iudicaturi, correcturi et penis congruis et debitis penituri, hec eciam non obmisso, quod si aliquis Subditorum nostrorum in flagranti et recenti crimine et excessu deprehensus fuerit in quocunque loco dominiorum nostrorum hincinde fuerit supplicio indicialiter, aut pena debite condempnatus et adiectus, quod eciam ex hoc aliqua violacio et irritacio treugarum predictarum nullatenus sequi debet. Que eciam de Subditis predictorum federatorum nostrorum ipsorumque dominiis et Terris uidelicet Prussie, Lywonie Magistrorum et Moldwani Woyewode intelligi volumus et sub forma simili ipsos treugis huiusmodi inseri et includi, vt autem treugarum pacis predictarum articuli, capitula, puncta siue condiciones et clausule superius descripte et expresse et contenta in eis plene integre ac firmiter et inuiolabiliter per nos magnum ducem predictum, principes, Prelatos, Barones et Subditos nostros ac prefatos Prussie et Lywonie Magistros ipsorumque Subditos et Moldwanum Woyewodam et ipsius subditos teneantur et seruentur, presentes literas et contenta in eis fecimus sigilli nostri et Principum Baronumque nostrorum, quorum nomina inferius deseribuntur pro nobis, se ipsis ac vniuersis nostris subditis et predictis Prussie et Lywonie Magistri et corum Subditis ac Woyewoda Moldauie et eius subditis hoc ipsum permittencium sigillorum appensione roborari et muniri: videlicet Illustrum Principum Sigesmundi Kenstuthowycz, Allexandri alias Olelko Wlodimyrowicz, Iurgi Langwynowycz, Iwani Wlodimirowycz, Semeonis Iwanowycz, Iwani Syemyonowycz nec non magnificorum et nobilium Baronum ac Boyarorum Ostikonis Castellani, Gedigoldi palatini Wilnensis, Kenzgal Capitanei Samagittie, Iwaschconis Monywydowycz, Chodconis Iuriowycz, Petrassy Montigerdowicz, Iewlaschonis Dowmunthowicz, Schedibori Wolimunthowycz, Sudimundi Dorgeowycz, Andree Nemyrowicz, Montholdi, Montrimi, Georgii Sirgoldowicz, Dawgali vexilliferi Wylnensis, Iageli Gedoroczsky, Sudiwogii Wolymunthowycz, Thaliati Wygaelowycz, Andree Sakowycz, Naczkonis Ginywilowicz, Iwaschconis Dowoynowicz, Iuschconis Korssak et Nekraschy Butwydowycz. Actum et datum in Czarthorysko loco stacionum nostrarum campestrium, sabbato ipso die sancti Egidii. Anno domini millesimo quadringentesimo ṭrịcesimo primo.

A tergo записка рукою XVIII ст. передає зміст документа і число печатий.

Печати вислі, причіплені ремінцями перґаміновими в двох рядах до долїшної складки грамоти, уложені в порядку імен сьвідків. Печати в білих сховках з ярого воску, округлих, причіплених на вузлах ремінців переснлених через грамоту і надписаних іменами властителїв печатий, писаними рукою писара грамоти. З першої печати остав ся перґаміновий ремінець без надписи. З другої ремінець: ducis Sigismundi Kyestutowicz; з третої ремінець: Olelkonis Wlodzimirowicz; з четвертої ремінець: ducis Iurgij Langwynowicz; пята на зеленім ляку, на полї округлім хрест на півмісяцю, леґенда: **ПЭЧЯТЬ** (sic) **КН.ЗЯ ИВЯНЯ ВЛЯДИВИЧЯ**, (sic) на ремінцю: ducis .... Wlo..; шеста на зеленім ляку, на полї округлім три труби, леґенда: **ПЕ.... КН.ЗѦ ИВЯ.Я СЕМЕНОВИЧЯ**, на ремінцю: ducis Iwan..; сема на зеленім ляку, на полї щит, на щитї дві стріли й дві підкови, леґенда: **ПЕЧЯТЬ КНѦЗѦ ІВЯНЯ СЕМЕНО.ЕЧЯ**, на ремінцю: ducis... wa ...Syemonowicz; з осьмої ремінець: Iwani Putate; девята на зеленім ляку, на полї щит, на щитї три підкови й одна стріла, леґенда: **ПЕЧЯТЬ КНѦЗѦ ВЯСЬЛЬѦ СЕМЕНОВИЧЯ**, на ремінцю: ducis Wassilii Syemonowicz; десята на зеленім ляку, на полї осьмикутник зі щитом, на щитї три труби, леґенда: sigilium Ostic de kernow (ґотицькі мінускули), на ремінцю два рази Ostic castellani; одинайцята на зеленім ляку, на полї два щити на внутрішнім зьвізда на місяци, леґенда sigil.. digo .. †, на ремінцю: Gyedigol.. palatini wilnensis; дванайцята на зеленім воску, на полї голова льва з поломіню, леґенда sigill.. consgalos, на ремінцю [Kens]sgal capitanei Samagitie, по тринайцятій ремінець: Iwaschkonis Moniwidowicz, по чотирнайцятій ремінець: Petrasy Montigerdowicz; по пятнайцятій пропав ремінець; шіснайцята на пурпуровім ляку, на полї на щитї стріла роздерта і ухо від кітла, леґенда (замітно дрібний півустав): **ПЕЧѦТЬ ЕѴЛ..КЯ ДОМОНТОВИЧЯ**, на ремінцю: Ywlaschconis Do....towicz; сїмнайцята на пурпуровім ляку, на полї голова льва з поломінем, леґенда: **ПЕЧѦТЬ ШЕДНБОРОВЯ ВОЛИМОНТОВИЧѦ**, вісїмнайцята пропала, на ремінцю: Sudimundi Dorgyeowicz; девятнайцята пропала, на ремінцю: Andree Nemirowicz; двайцята на зеленому ляку, на полї топір, леґенда: **ПЕЧЯТЬ МОНТОВТОВЯ**, на ремінцю: Montholdi; двайцята перша на полї топір, леґенда: **МОНТРИМОВЯ**, на ремінцю: Montrimi; двайцята друга на полї топір, леґенда: **ЮРКИНЯ**, на ремінцю: Georgii Sili (goldowicz); двайцять трета пропала, на ремінцю: Dawgali vexilliferi wilnensis, двайцять четверта пропала, на ремінцю: Iagali Gyediroczsky; двайцять пята на зеленім ляку, на полї щит, на нім голова льва з поломіню, леґенда † sigi..

sudivolonis.... montow, ремінець без написї; двайцять шеста на зеленім ляку, на округлим полї три труби, леґенда: † ТЯЛНЯТОВИ, на ремінцю: Thaliati Wygaylowicz; двайцять сема на брунатнім воску, на щитї голова зубра, з рогами пронизанними мечем, леґенда *s* ...ow... (ґотицькі мінускули), на ремінцю Andree Sakowicz; двайцять осьма пропала й ремінця нема; двайцять девята пропала (сховок лишив ся), на ремінцю: Ywasconis Dowoynowicz; трийцята і її ремінець пропали; трийцять перша на пурпуровому ляку, на круглім полї в точок, звізда на місяци, леґенда: sigillum [But]wydowycz, на ремінцю: Nekraszy Butwydowycz.

Ориґінал в Архиві кн. Чарторийських в Кракові. В рукописнім інвентарі Пекосїньского має число 379. Ориґінал був реґестований у Бунґе Liv Est Kurländisches Urkundenbuch t. VIII, N. 501, ст. 298. Друкований в неповної копії в: Supplementum ad historiae Russiae monumenta, N. 118, ст. 300—303[1]). Польський переклад в Daniłowicz: Skarbiec t. II, N. 1562. Друкую без нїяких змін правописних і текстуальних.

III. Грамота короля Ягайла для землї Луцької, Львів, 30 жовтня 1432.

In nomine Domini amen. Ad perpetuam Rei memoriam. Cum inter humane naturae Comoda nichil dignius habeatur memoria opportunum existit, vt actus hominum literarum apicibus et Tescium annotacione perhennantur, ne lapsu temporis evanescant. Proinde nos Wladislaus dei gracia Rex Polonie necnon Cracouie, Sandomirie, Syradie, Lancicie, Cuyauie Lithwanieque princeps supremus, Pomeranie Russyeque dominus et heres etc. Significamus tenore presencium quibus expedit vniuersis presentibus et futuris, noticiam presencium habituris. Quomodo recolentes grata obsequiorum merita, quibus alias[2]) Duces, prelati, Boyari, milites, Nobiles ceterique indigere terre Luczensis maxime ex eorum assistencia nobis et Corone Regni nostri Polonie in presentiarum per eos spontanee facta, se celsitudini nostre gratos reddiderunt et acceptos, horum et aliorum meritorum intuitu prefatis Ducibus, prelatis, Boyaris, militibus et nobilibus terre predicte Luczensis tam in fide Sancte Romane Eclesie quam eciam orientalis seu grece constitutis omnia Jura, libertates, immunitates et Gracias ta-

---

[1]) В архиві Чарторийських є дві копії нашого ориґінала: поправлена з 2. XII 1781 в „теках“ N. XV, ч. 32, ст. 105—116 і первісна з 7. VII 1767 в рукописї з бруліонами тек Нарушевича N. рукописї 237, ч. гр. 120, 5 карток, обі копії повні і докладні.

[2]) В ориґіналї als.

les, quales habent, eis gaudent et fruuntur prelati, Barones et Nobiles Regni nostri Polonie predicti; Ciuibus autem, ut puto Polonis, Theutunicis et Ruthenis Ius Theutunicum, Iudeis vero et Armenis tale, quale habent Iudei et Armeni in Ciuitatibus nostris Cracouiensi et Leopoliensi degentes damus, donamus et largimur graciose, exceptis theoloneis solui solitis, que pronobis (sic) et successoribus nostris reseruamus. Promittimus insuper per presentes, quod prefatam terram Luczensem et ipsius Incolas non alienabimus a Corona nostra Regni Polonie neque alicui extraneo dabimus, seu concedemus ad tenendum; Eclesias quoque Ruthenicas seu ritus greci nec demolliri, nec in Eclesias Romane eclesie conuerti faciemus, seu permittemus neque aliquem hominem Ritus greci predicti cuiuscunque sexus seu status ad fidem Romane Eclesie violenter compellemus. Preterea cupientes prefatorum Terrigenarum nostrorum Luczensium homines seu kmethones agrauaminibus releuare eosdem ex nunc absoluimus atque liberamus a solucione et exactione necessariorum, que Capitanei pro tempore existentes exigere consueuerunt saluo nostro et nostrorum successorum personali aduentu, in quo huiusmodi stacionis necessaria soluto more dare tenebunt. In cuius rei testimonium nostrum nec non preclari principis domini Semouiti Ducis Masouie, Reuerendissimorum in Christo patrum dominorum Iohannis archiepiscopi Leopoliensis, Iohannis episcopi Chelmensis, magnificorum Iohannis de Lichin palatini Brestensis, Wladislai de Opporow decretorum doctoris decani Cracouiensis Sedis apostolice prothonotarii Regni nostri Polonie vicecancellarii, Laurencii Zaramba Syradiensis, Alberti Malsky Lanciciensis, Dobkonis de Oiesnicza Voyniciensis, Demarathi de Cobilani Byecensis Castellanorum, Johannis de Olessnicza Regni nostri Polonie mareschalci, Stanislai de Dobrzelino Lanciciensis, Andree de Luben Dobreniensis Subcamerariorum, Iohannis de Sprowa iudicis Sandomiriensis, Zegothe de Moykouicze vexilliferi Syradiensis, Iohannis Thaschca de Conyeczpole, Stanislai Eberumth Subpincerne Kalisiensis, Mszczugii de Skrzino, Petri de Chelm, Nicolai de Visznicze et Petri Potoczski sigilla sunt appensa. Datum et actum in Leopoli feria quinta proxima ante festum omnium Sanctorum. Anno Domini millesimo quadringentesimo trecesimo secundo.

Інїциял першої букви: риба головою в гору. A tergo рукою XV в.: libertates in luczko, рукою XVII—XVIII в.: Terre Lucensi privilegia tam catholicis quam schismaticis et Iudeis confirmata etc. Leopoli 1432.

Печатий було 25 вислих, але осталось лиш 8 широких перґаминових ремінцїв без написей.

Оригінал розложений і оправний в волюміні ч. VI в Архиві кн. Чорторийських в Кракові. В інвентарі Пекосїньского має число 382. Друкую без ніяких змін правописних і текстуальних.

З копії тек Нарушевича друкував Шуйский в Codex epistolaris saeculi XV (Monumenta medii aevi II) N. 84, ст. 78, 79[1]). Виданнє допускаєть ся подекуди текстуальних поправок, без подання лекції копії в нотці.

IV. Лист Жиґимонта Кейстутовича до короля Ягайла в справі влучення вел. кн. Свитригайла до Ясеницького перемиря, Липнишки 25 вересня 1433.

Welikomu Korolu Polskomu, Litowskomu, Ruskomu i inych. Z hramotami waszymi Michałko wasz pryiechał k nam. Piszete wasza miłosł, iż ieste s Niemcy wziali peremirie do rożenstwa Chrystowa a nas ieste u tož peremirie upsali. Za to waszey miłosti diakuiem, rady iesmo, waszu wolu czynim z Nimcy peremiriie derżat. A piszete wasza miłost, iż i kniaź Szwitrykhayło u tomże peremiryi był. My z kniaziem Szwitrykhayłom peremiryia nechoczem derżat, zaniuż[2]) wasza miłost sami wedaiete, skolko prysiah Szwitrykhayło waszey miłosty isłomił, kolko pak bratu naszemu pokoyniku Welikomu Kniaziu Witowtu prysiach izłomił[3]) a nam semkrot prysiahał, klenasia żywym Bohom i wsie izłomił[4]) a newestee naszoy welikoy knehini Julianie[5]) prysiahł po żywote brata naszeho Welikoho Kniazia Witowta boronity ieie, ino unia u niatstwo[6]) weleł ieie umoryty a to sia i waszoy miłosti jawiło sia było żałowaty. A pro tož[7]) nam nikakoho peremiryia ne nadobe s nim[8]), lipszi[9]) wasza miłost sami nas kaznite, wolim ot waszoie miłosti terpieti, niżby tomu nas prywodite. A piszete wasza miłost, iże Posoł Wasz i druhyy Niemickiy posoł iedut iż Nimec siudy czerez naszuiu zemlu, sztobychom[10]) pak ieszcze my, tretieho naszeho

---

[1]) Копія в теці ч. XV, N. грамоти 65, ст. 211—213 поправлена, стверджена оригінальним підписом А. Нарушевича. Зроблена не просто з оригінала, а з копії його зладженої 20 V 1767, I. Новіцким, коронним метрикантом. [2]) В копії zaniuz.

[3]) В копії: prysiah i złomił, я поправив відповідно до повисшого.

[4]) В копії: i wsie i złomił, справлене відповідно до змісту реченя.

[5]) В копії Auliane з підчеркненем копіста, в оригіналї по всій імовірности півуставнім: Юлїанѣ.

[6]) В копії „uma uniatstwo" я справив відповідно до форм: wozmia, mecza.

[7]) В копії разом protož: в півуставі слова слабо розділені.

[8]) В копії слово писане разом: snim.

[9]) В копії: lipszy, поправка зроблена при помочи тексту „послання Мисаїла". [10]) В копії: sztob ichom (відділене).

posła prystawiwszy otpustyli ko kniaziu Szwitrykhayłu. Ino u zapisach[1]) Waszych i w naszych, sztoż[2]) waszoi miłosti[3]) a bez[4]) naszeho wedaniia nessyłaty sia so kniaziem Szwitrykhayłom, ani posłow k nemu słat; a i my k waszoy milosty kolkiz dej[5]) prykazywali, prosia welmi, sztob i wasza miłost posłow k nemu nesłali, koliżby[6]) nineczy tot wasz posoł iechał czerez naszuiu[7]) zemliu k niemu, ludiem by zdiesie[8]) mnoho serdcia[9]) upało[10]), mołwiliby: korol za nim stoit a uże nas[11]) iemu widaiet. A protoż my posłali protiw toho waszeho[12]) Posła i protyw Nemeckoho kmete, weleli iesmo izbysia wernuli nazad. Zaniużby perwo seho poczali iesmo słychati[13]) posoł wasz iedet i howoryt dey o tom peremiryi, szto so kniaziem Szwitrykhayłom. A to[14]) weremia siechalisia byli k nam Kniazi, Panowe, Boiare i wsia zemlia. Usłyszawsza to wsi zapłakali i mołwili: „woleli bychmo, sztob i nas korol sam kaznił, kak ieho wolia, niżbychmo to wideli, zaniaż[15]) to wże[16]) nas iemu wydaiet, koli peremiryia s nim czynił: chotiab pak ty chotieł peremiryia toho s Szwitrykhayłom, no my tebe k tomu ne prypustym a tych obid nikak ne możem[17]) na sebe położyty, sztobychmo im ne mstyli[18]), zaniaz zemlia nasza pusta ot nich a tym w bolszoj żałosti[19]) budet". I poszli na woynu a i sami iesmo uże na doroze, Boha wozmia na pomocz. Idem pered siebie[20]) na try

---

[1]) В копії слово писане разом: uzapisach.

[2]) В копії: sztoz, але в оригіналї буква неможлива.

[3]) В копії: miłost, я поправив відповідно до атрибута.

[4]) В копії слово писане разом: abez.

[5]) В копії: da, в оригіналї правдоподібно: дєи.

[6]) В копії слово писане: koliz by (відлучене).

[7]) В копії: nasziu, я справив відповідно до попередної форми.

[8]) В копії: udiesie, Ґолембйовский транскрибує: widytsia.

[9]) В копії: serdicia, в оригіналї імовірно сєрдьцѧ.

[10]) В копії: pupało, Ґолемб. транскрибує: popało, в ориґ. імовірно оупало.

[11]) В копії: uz nas, в оригіналї імовірно оужє нас.

[12]) В копії: naszeho, але зміна реченя вимагає зміни. Копіст дійсно мішав полууставне в з н, як можна бачити із його власних поправок.

[13]) В копії: szolati, в оригіналї могло стояти слихати.

[14]) В копії слово писане разом: Ato.

[15]) В копії: zaniaz.

[16]) В копії: wżo.

[17]) В копії: mozem.

[18]) В копії слово писане разом: nemstyli.

[19]) В копії: żalost i budt.

[20]) Копіст читає часто полууставне е як є.

dorohy, nekotoryże naszy uże[1]) u ich zemli a dannyje wołosty mnohyie prystalisia k nam, dadsia. Namistnikowe i starcowe tych wołostey w nas, zaniuzsia nepryiateli naszuiu[2]) zemliu iskażali a ieszcze hosti, szto ich derżym u ziemli, szto iesmo derżali pry duszy[3]) wse iesmo na nich wydali a tyież zemliu naszuiu[4]) takoż[5]) każat a k tomu czasu derżym ich, sztobychmo s nimi naszym nepryiatelem otpiali sia i sztobychmo nieszto dobroho naszoho wczynili s nimi. I jakże[6]) iesmo k waszoy miłosty ne odnowa psali, sztoż dannaia mista wsia otniata w nas: med, srebro, kunicy, wsiakaia dań[7]), newidaty czymbysia[8]) i do zimy żywity. Teper pak peremiryie to imieło byty: tohdyby pro wsi tyie nakłady naszyie zemli a ieszcze bychmo i onych Dannikow wydali, szto nam dali sia; zaniuz w tomby peremiryi oni bolsze ludey sobe nabyli protiw nas i tym by ieszcze trudney nam ot nich było. A i toho wasza milost ne smotryte[9]), szto nam i onoie peremiryie wczyniło, szto waszy s Łuczany[10]) wziali. Pryszed[11]) z Łucka[12]) około Berestia, około Kamenca wse pusto wczynili a jiszcze wołosty ty Pruszanuiu, Kobryn, Zditow, Wiady i Słonimskoie wołosty zaczepili: Łachom, Bobrujsk[13]), Łypesk, Kleczesk to wse wypustoszyli. I poszli rati od Horodka, prychodili byli k Klecku i Boh naszym pomohł, pobili ich. Takto nam trudno peremiryia ta i Waszab miłost żałowali, syły by ieste nam w tom ne czynili, iżby nam peremiryie s nim derżat, zaniaz ne czoho dla iesmo to wczynili i w to sia włożyli, niż wiry dla Chrestyianskoie i waszoie dla soromoty, szto was soromotył. Kak że i tymi razy, kudy Rattia[14]) szłab ich, cerkwi naszy zhli, Bozeie tiło[15]) wyymaia, mecza na ziemliu, nohamy toptali. A ważyli iesmo swoim

---

[1]) В копії: uze.
[2]) і [4]) В копії: nasziu, я справив так як висше.
[3]) В копії разом: pryduszy.
[5]) В копії: takoz.
[6]) В копії: jak zo.
[7]) В копії: dan.
[8]) В копії слово писане разом: czymbysia.
[9]) В копії слово писане разом: nesmotryte.
[10]) В копії: Słuczany. Тому що з дальших слів видно що мова про похід противників Жиґимонта з Луцька і приймаючи лекцію: Słuczany ми тратимо партикулу, без котрої цїле речене не має значіня, я приняв в текстї лекцію: с лоучаны.
[11]) В копії: Pryszod, очевидно схиблене.
[12]) В копії: Z Lucka.
[13]) В копії: Bobrok, сусїдні звісні імена ґеоґрафічні спонукали поправку.
[14]) В копії повисша лекція, я її такою й лишив.
[15]) В копії: tilo, в ориґіналї імовірно тѣло.

horłom s waszym pryzwoleniem, na was nadieia sia. I choczem rady stoiaty podle was i podle waszych detey i podle koruny do naszeho horła so wsieiu naszeiu ziemleiu i prosim waszoie miłosty, sztob wasza miłost nam w tom siły ne czyniły[1]), iżby nam so kniaziem Szwitrykhayłom peremiryie derżat, nyże[2]) powieliwali[3]). Rady s Nimcy peremiryie derżat. A psan u Łypniszkach w piatnicu pered Pokrowom samyj Deń[4]).

Brat wasz menszyy Welikyy kniaż Źykhimont[5]) czełom biet.

Первісна копія зроблена 8 VII 1782 Нелюбовичём, в „теках Нарушевича" архива Чарторийських в Кракові, ч. теки XV, N. грамоти 105, ст. 359—361.

Ориґінал паперовий, з слїдом тисненої печати на краю, замкнений. Був в короннім архиві[6]).

Друкований з тої самої копії Ґолембйовским в Dzieje Polski I, с. 549—551 (нота 671) з самовільними змінами текстуальними й правописними[7]). Друкую з задержанем в цїлости правописи XVIII в. уживаної писарем копії. Тільки там, де зрозуміне змісту ставало темне, та в місцях де текст попсований копістом, поробив я замітки текстуальні, з задержанем лекції копіста в нотках. Свої замітки поробив я у всїх важних місцях при помочи реконструкції півуставної правописи, вживаної в вел. княжій канцелярії в першій половині XV в.

---

1) В копії: czynily, в ориґіналї імовірно: чинили.

2) В копії: nyz. Копіст дуже часто переписує ж полууставне латинським z, є додав я сам.

3) В копії: powuszaiwali. Копіст сам підчеркнув букви: p, a, w. Ґолембйовский читає: powieliwali. Імовірна лекція (по всїй правдоподібности полууставного) ориґінала: повелѣвали.

4) В копії: Den.

5) В копії Zykhimont, вважаючи на транскрипцію копістом полууставного ж, я вжив поправки.

6) Ta kopia przepisana z Oryginału papierowego na kształt listu złożonego od Imci Pana Nielubowicza dnia 8 lipca 1872. Pieczęć przyciśnięta odpadła, znak tylko że była na brzegu pozostał. Adam Naruszewicz Biskup Koadjutor Smoleński Pisarz WXL mp. (власноручна замітка А. Нарушевича з долини копії).

7) Ґолембйовский переважно не цитує просто тек Нарушевича, а їх джерела, так і при нашім документї подав нотку копіста покладену на верху аркуша: Ex originali arch. Regni.

Помічні днї.

Причинки до історії панщини в Галичинї в XIX в.

Подав Іван Кревецький.

У хвилї, коли Галичина перейшла в другій половинї XVIII в. з під шляхецько-польської републики під осьвічено-абсолютну Австрію, соціяльно-економічний стан тутешнього селянства був у високім степенї невідрадний. Тодїшнїй селянин був зовсїм зависимий від абсолютної власти свого пана-дїдича й уважав ся майже за його приватну власність Сучасні сьвідоцтва називають селянина „рабом“, а польська історично-правнича лїтература порівнує польське підданство навіть з римським невільництвом[1]). Не дивно тому, що при суспільно-господарських поглядах, які панували в Австрії в другій половинї XVIII в., австрійські урядники, вислані до новоанектованої Галичини, мусїли дуже скоро звернути свою увагу на сю темну сторону польського суспільного житя й виступити перед своїми центральними властями горячими речниками й рішучими пропаґаторами нових гуманнїйших реформ[2]).

---

[1]) Th. Dresner, Institutionum iuris regni Poloniae lib. I. Zamosci, 1613, XXI; W. Skrzetuski, Prawo polityczne narodu polskiego. W Warszawie, 1787, т. II, ст. 150; T. Korzon, Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764—1794). W Krakowie, 1882—86, т. I, ст. 346; L. Finkel, Memoryał Antoniego hr. Pergena, pierwszego gubernatora Galicyi, o stanie kraju (Kwartalnik historyczny т. XIV (1900) ст. 39—41); L. Mises, Die Entwicklung des gutsberrlich-bäuerlichen Verhältnisse in Galizien (1772—1848) (Wiener Staatswissenschaftliche Studien, Bd. IV, H. 2, ст. 37) й ин.

[2]) A. Arneth, Geschichte Maria Theresias. Wien, 1863—79. Bd. II, ст. 78; L. Mises, op. cit. ст. 36.

І треба признати, що австрійські державні керманичі кінця XVIII й початку XIX в. заняли ся поліпшеннєм тяжкої долї селянсько-кріпацького стану в Галичинї досить щиро й енерґічно. Цілий ряд соціяльних реформ, заініційованих іще цїсаревою Марією Терезою, завершили цїсарі Йосиф II і Фердинанд I, перший — повним скасованнєм інстітуції невільницького кріпацтва (1782 р.) й основним уреґульованнєм панщизняних прав і обовязків (1786 р.), другий — повним знесеннєм того середньовічного пережитку в 1848 р.

I.

Уже дня 20 падолиста 1781 р. вийшов із цїсарської канцелярії патент, що зредукував панщизняні обовязки до трьох днів у тижнї[1]). Новий патент із дня 15 січня 1784 р. зносив зовсїм надпроґрамові панщизняні додатки т. зв. помічні служби (Hilfsdienste)[2]).

Зовсїм зрозуміла річ, що обмеженнє панщини на три днї у тижнї й знесеннє т. зв. помічних служб було для дідичів досить чутливою матеріяльною стратою. Відразу показав ся брак робучих рук, яких не все було можна дістати навіть за доброю заплатою. Щоби отже ратувати свої загрожені матеріяльні інтереси, дехто з галицьких дідичів звернув ся у тій справі до цїсаря з просьбою о поміч[3]). Наслїдком того було се, що цїсарська канцелярія дістала наказ, аби виготовила нарис нового патенту, який хоч у части лагодив би вістре обох попереднїх. Підставою його мала бути з одної сторони апробата знесення помічних служб, з другої заведеннє в Галичинї т. зв. чеських робітничих годин[4]). Рівночасно мали бути визначені цїни, за які ті піддані, що мали меньше як на 6 кірців поля, були би обовязані робити в часї жнив надпроґрамово на панських ланах (найвисше 2 днї в тижнї)[5]). То була перша проба заведення в Галичинї платних „помічних днів“.

---

[1]) I. Klunker, Die gesetzliche Unterthans-Verfassung in Galizien. Bd. II, ст. 129; Mises, op. cit. ст. 47.

[2]) P. Piller, Continuatio edictorum et mandatorum universalium in regnis Galiciae et Lodomeriae (IV. sub dato).

[3]) Mises, op. cit. ст. 49.

[4]) Про чеські робітничі днї див. Grünberg, Bauernbefreiung. Bd. II, ст. 262. [5]) Mises, op. cit. ст. 49.

Одначе з деяких причин вона не довела на разї до ніяких результатів. Вправдї цїсарська канцелярія виготовила в протягу кількох місяців згаданий висше нарис панщизняного патенту[1]), одначе цїсар, занятий саме тодї иньшими, не менше важними справами (урегульованнєм податків й ин.), постановив відложити на разї сю річ до відповіднїйшої хвилї. Та обставини покермували справою инакше. Під їх напором цїсар був змушений вернути до панщизняного питання й дня 16 червня 1786 р. був опублїкований широкий патент, що регулював панщизняну справу у всїх найважнїйших її точках. У головнім затримав ся він аж до 1848 р.[2]).

Новий патент не робив дїдичам супротив давнїйшого нїяких значнїйших концесій; не узглядних навіть недавного проєкту заведення обовязкових, хоч платних, помічних днїв. Тому не диво, що тепер усї заходи дїдичів сконцентрували ся коло того, щоб або зовсім не допустити до виконування в практицї тих постанов, або принайменше ослабити значно їх силу.

І їх старання увінчали ся частинним успіхом. На їх представленнє, підперте галицьким губернатором гр. Бригідом, видав цїсар дня 8 серпня 1786 р. новий патент, що вводив перший раз у житє нову інституцію т. зв. „помічних днїв“ (Aushilfstage)[3]) — обовязкову платну поміч дїдичам зі сторони сїльських панщизняків у часї жнив і сїнокосів. До неї були обовязані тільки ті селяни, які до того часу робили на панських ланах 1 або 2 днї тижнево; хто робив уже 3 днї тижнево обовязкової панщини, той від згаданих „помічних днїв“ був вільний. Сума обовязкової панщини і „помічних“ днїв ра-

---

[1]) На жаданне цїсарської канцелярії галицька губернїя подала такі цїни пільних робітників: жнець 10—12 кр. денно; косар 13—14 кр.; лекша робота (громадити, вязати снопи й ин.) 7 кр.; запряг з 1 пари худоби 15 кр.; запряг з 2 пар худоби 30 кр. (Mises, op. cit. ст. 49, нот. 3).

[2]) Найважнїйші для нас його постанови такі: 3 днї тижнево обовязкової панщини, робота в часї жнив 13—14 годин денно з двома годинами відпочинку, знесенне помічних днїв.

[3]) P. Piller, Continuatio edictorum et mandatorum universalium in regnis Galiciae et Lodomeriae a die 1 januar. ad ultimam decembris anno 1786 emanatorum, ст. 291—292; I. L. Klunker, op. cit. Bd. II, ст. 152; M. Drdacki — Ostrow, Lexicon der politischen Gesetze für Galizien und die Bukowina. Bd. I², ст. 230—240; K. Slotwinski. Systematische Darstellung der Unterthansgesetze in Galizien. Bd. II, ст. 15—16.

зом не могла перевисшати трьох днів у тижні[1]).

Що тикаєть ся цін за ті „помічні дні“, то згаданий патент з 1786 р. (повторений другий раз надворною канцелярією дня 18 лютого 1788 р.) подавав тільки дуже загальні норми[2]). Що йно розпоряджене надворної канцелярії з дня 25 марта 1817 р. зарядило, що їх мають установляти з року на рік для кождого округа, чи навіть для їх поодиноких частин з окрема, поодинокі старости. Вони мали обовязок подавати висоту тих цін за помічю обіжників до відома інтересованих селян і дідичів — найпізнїйше до дня 15 червня кождого року. Також церковні декани були обовязані за посередництвом підвластного собі духовенства оголошувати їх народови з проповідниць по церквах[3]). При визначуванню цін старости мали руководити ся в першій мірі досьвідом, здобутим у своїх адміністраційних округах при будові доріг і публичних будинків, при винаймі підвод для війска й ин. Також мали інформувати ся в тій справі у мійських маґістратів. При всїм тім мали дбати про те, аби з одної сторони селяни діставали за свою роботу справедливу плату, з другої, аби високими цінами не підірвати економічної екзістенції дідичів.

Одначе наведені в горі норми що до означування висоти цін не довго були сповнювані. Дуже скоро стали реґулювати висоту робітничої платнї відповідно до цін пільних продуктів. Коли пр. прийшов урожай і ціна збіжа упадала, упадала також висота платнї за роботу; знов підчас недороду ціна пільного робітника йшла в гору. Щоби покласти край такому реґульованню платничих цін, звернула надворна канцелярія дня 24 липня 1819 р. увагу інтересованих кругів на те, що таке реґульоване — ненормальна річ. Навпаки! В урожайних роках, коли ціна збіжа загально паде, ціна за роботу повинна саме тому йти в гору, бо тодї потрібна більша скількість робучих рук не тільки для панських ланів, але також для піль деяких багатших селян, що очевидно викликує більший попит за робітником, а з тим і підвисшене ціни за працю.

---

[1]) Згаданий патент був оголошений у Галичині ґубернатором ґр. Й. Бриґідом з датою 9 серпня 1786 р. (пор. P. Piller, op. cit. ibid.).

[2]) „...gegen den gewöhnlich bestimmten Preis...“ як сказано 2 рази в ориґіналї цїсарського патенту (пор. P. Piller, op. cit. ibid.). Яка була ся „звичайна ціна“ і хто її установляв, про се не маємо ніяких близших даних.

[3]) Пор. ґуб. розп. з дня 19 цьвітня 1817 р. № 16.933.

Тому, що на „помічні дні“ селяни, не зважаючи на грошеву заплату, все таки дивили ся як на певний примус, і через те їх робота не могла мати такої інтензивности, як коли б вони годили ся самі добровільно, надворна канцелярія позволила розпорядженнєм з дня 18 падолиста 1819 р. брати також ту обставину під увагу при визначуванню висоти цїн і відповідно до того їх редукувати. Те саме дотикало також цїн за роботи, виконувані малими дітьми. Розпорядженнєм з дня 27 серпня 1821 р. (№ 38.339) уставив ґубернатор для виконування сеї операції навіть осібних знавців, яких мали вибирати самі старости. Циркулярем з дня 26 липня 1822 р. (№ 38.981) візвав він між иньшим старостів, щоби присилали в ґубернію готові цїнники до затвердження найдальше до дня 15 мая кождого біжучого року. Иньші розпорядження меньшої для нас ваги, як пр. те, що згаданих „помічних днів“ не можна було переносити на иньшу пору, як тільки на час жнив і сїнокосів, полишаємо на боцї. Згадаємо ще хиба мінїстерські розпорядження з дня 25 марта 1817 р. й 20 вересня 1824 р., які дозволяли против уложеного староством цїнника обом інтересованим сторонам, дїдичам і селянам, вносити рекурс з тим застереженнєм, що поки він буде формально залагоджений, мали обовязувати цїни, прислані з ґубернії[1]).

Згадана інституція „помічних днів“ проіснувала в повній силї 60 лїт, аж до памятного для Галичини 1846 р. Тодї, по страшнім здавленню початків польського повстання самими таки польськими селянами, вийшов у Віднї дня 13 цьвітня цїсарський манїфест, що, „признаючи докази вірности й прихильности, які в часї згаданих болючих випадків кляса підданих виявила до цїсарської особи й до цїсарського уряду“ — зніс її раз на все[2]).

II.

На висоту заплати за згадані „помічні дні“ звернено до тепер в історичній лїтературі про панщизняні відносини в Галичинї дуже мало уваги. Поза дрібними замітками про цїни „помічного“ робітника з 1820 р., поданими В. Калїнкою[3]),

[1]) Klunker, op. cit. II, ст. 156.

[2]) Пор. манїфест Фердинанда I з дня 13. III. 1846 р.

[3]) W. Kalinka, Galicya i Kraków pod panowaniem austryackiem. W Krakowie, 1898, ст. 217—218.

поза замітками д. М. Зубрицького про ціни у двох ріжних адміністраційних округах зі сїмох відокремлених років (перемиський округ з рр. 1817, 1819, 1824, 1820—31 й самбірський округ з р. 1827)[1]) й замітками дра Б. Лозїньского про ціни з 1838 р. (округи: чортківський і золочівський)[2]), не було до тепер у сїй справі ніяких докладнїйших і повнїйших даних. Не було звісно, чи ціни подані д. Зубрицьким, були спільні для всїх галицьких округів, чи тільки для згаданих двох, зглядно одного; не було певним, чи згадані ціни зміняли ся з року на рік, чи були періоди довшого застою? На сї питання ми хочемо подати відповідь.

Ми вже згадували висше, що патент з 8 чи 9 серпня 1786 р. подавав, що тикаєть ся платнї за „помічні днї“, тільки загальні норми. Чи одначе дїдичі визначували ціни самі й чи навіть взагалї платили селянам що небуть за їх надпроґрамову роботу, поки що не знаємо нічого певного[3]). Правдоподібно діяли ся в тій справі зі сторони дїдичів кривдячі для селян надужитя, коли надворна канцелярія була змушена видати в 1817 р. нове розпорядженнє, яке цїлу справу віддавало в руки галицького ґубернатора і поодиноких старостів[4]). Та хоч у згаданім розпорядженню сказано виразно, що ціни за „помічні днї“ мають визначувати ся що року для кождого адміністрацийного округа з окрема, а коли б була потреба, навіть для поодиноких його частий, то в перших роках (1817—1823 рр.) по його виданню тодїшня краєва адміністрація не виконувала чомусь усїх тих постанов. Робітничі ціни

---

[1]) М. Зубрицький, Помічні днї. (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. LVIII — Miscellanea).

[2]) Dr. Br. Łoziński, Z czasów i aktów dominikalnych (Kwartalnik historyczny, 1906, кн. 1—2, ст. 267).

[3]) Вправдї цїсарський патент, що заводив „помічні днї“ (з 8—9 серпня 1786 р.) накладав в сїй справі певний обовязок на окружні уряди („Die Kreisämter aber werden darüber wachen, dass die Unterthanen, welche nur in der Kategorie von 2, oder 1 Robotstag in der Woche stehen, für die während der Heumath, oder Körnerfechsung nach Verhältniss ihrer Herrschaft geleisteten 1 oder 2 Hilfstage nach dem gewöhnlich bestimmten Preis richtig bezahlt werden“). Та се, як видко дальше, не помогло багато...

[4]) Які були ціни „помічного“ робітника в рр. 1786—1817, не знати. Перед прилученнєм Галичини до Австрії робітничий день з 1 конем платив ся 6 польських грошей (= 3 кр. в. в.), з 2 кіньми — 12 поль. грошей (= 6 кр. в. в.): пор. L. Finkel, Memoryał Antoniego hr. Pergena... (Kwartalnik historyczny, 1900, кн. 1, ст. 40).

визначувано вправді що року на ново, одначе вони, як видко з текстів куренд, розсиланих до деканатів митрополичою канцеляріею у Львові й епископською в Перемишлї, були в тім часї однаковими для всїх адмінїстрацийних округів Галичини[1]). Подаємо їх у хронольоґічнім порядку: [2])

Рік	жнець	косар	запряг з 1 пари худоби й 1 чоловіком	запряг з 2 пар худоби й 1 чоловіком	запряг з 2 пар худоби й 2 людьми
1817[3])	22½ кр.	30 кр.	56 кр.	1 зол. 24 кр.	1 зол. 52 кр.
1818[4])	15 „	20 „	37 „	— 56 „	1 „ 14 „
1819[5])	12 „	16 „	30 „	— 45 „	1 „ —
1820	12 „	16 „	30 „	— 45 „	1 „ —
1821	12 „	16 „	30 „	— 45 „	1 „ —
1822	12 „	16 „	30 „	— 45 „	1 „ —
1823	12 „	16 „	30 „	— 45 „	1 „ —

[1]) Львівська й перемиська дієцезії обіймали тодї цїлу Галичину.

[2]) Подані цїни виписали ми з т. зв. парохіяльних протоколів, де в першій половині XIX в. записувано всякі розпорядження духовних і сьвітських властий. Примірники, якими ми користували ся, переховують ся: в бібліотецї Наук. Тов. ім. Шевченка (ще не вписані в катальоґ), в біліотецї „Народного Дому" у Львові (N. 328), у д. В. Гнатюка й дра Ів. Франка у Львові й у дра В. Щурата в Бродах. Крім того наводимо для доповнення цїни, оголошені д. М. Зубрицьким і дром Б. Лозїньским (сей останнїй використав пар. протоколи в бібл. Оссолїньских у Львові).

[3]) Цїни з р. 1817 беремо для доповнення з замітки д. Зубрицького (пор. М. Зубрицький, Помічні днї.—Записки Наук. Тов. ім. Ш. т. LVIII, Miscell. ст. 3). Зрештою їх можна обчислити також на підставі цїнника з 1818 р. У митроп. курендї з дня 5 червня 1818 р. сказано таке: „Wysokie c. k. Rządy Kraiowe uchwaliły zeszłoroczne ceny o trzecią część zniżyć i ustanowić, ażeby w cyrkułach do Archidyecezyi tuteyszey należących poddanym w tym roku w gotowiznie wypłacono było..." Те саме сказано також в курендї перемиського епископа з дня 4 червня.

[4]) Супротив сказаного в зам. до 1817 р. виходить дивним, чому робітничі цїни в двох останнїх рубриках не спали в порівнанню з 1817 р. о ⅓ часть так, як се має місце в трьох перших.

[5]) Наші цїни з 1819 р. годять ся зовсїм з цїнами д. Зубрицького окрім одної 4-ої рубрики, де у д. Зубрицького подано, мабуть через помилку, цифру ідентичну з цифрою 3-ої рубрики.

Коли приглянемо ся близше поданій висше статистичній таблиці[1]), то відразу впадуть нам в очи два інтересні факти: оден, що ціни робітників з рр. 1818—19 падуть в порівнанню з цінами з 1817 р. нагло о 33·3 — 46·6%, другий, що від р. 1819 висота цін стоїть на однім місци повних 5 літ аж до 1823 р. включно. Про причини першого факту — наглої знижки робітничих цін в р. 1818 — довідуємо ся дещо з консисторських куренд, виданих майже рівночасно у Львові (дня 5 червня) й Перемишлі (дня 4 червня). Тому, „że według zaszłych cyrkułowych Urzędów doniesień cena zboża w stosunku do zeszłorocznych cen znacznie spadła[2]) y wprawdzie obawa nie iest, aby się cena zboża przy sprzyiaiących widokach do pomyslnych zniw znakomicie podniesła, tak też na mocy gubernialnego zarządzenia z dnia 27 maja p. r. pod liczbą 25.302 y z powodu, że się od nieiakiego czasu kurs

---

[1]) Звернемо також уже тут увагу на неоднакову вартість тодїшнїх і нинїшних грошей, хоч їх назви однакові. І так до 1857 р. була в Австрії в уживанню т. зв. віденська валюта (Wiener Währung), якої 1 зр. = 60 кр. Цїсарським патентом з дня 19. IX. 1857 р. заведено нову т. зв. австрійську валюту (österr. Währ.), якої 1 зр. = 100 кр. Одначе вартости золотих обох валют не були однакові: 100 зол. віден. в. = 42 зол. австр. в., отже 1 зр. від. в. = 42 кр. австр. в. (від 1892 р. = 84 сот. кор. в.) — пор. Dr. E. Mischler — Dr. J. Ulrich, Oesterreichisches Staatswörterbuch. Bd. I, ст. 664—669. В щоденному обороті австрійська валюта стояла до віденської так, як 1 : 2½.

[2]) Що ціна збіжа в 1818 р. в порівнанню з 1817 р. справді значно впала, показує отся статистична табличка:

Цїни пільних продуктів на львівськім ринку в 1817—1818 рр. (Пор. Dodatek do Gazety Lwowskiej з 1817 р. NN. 81, 132 і 205; з 1818 р. NN. 88, 126 і 199).

	1817 р.			1818 р.		
	май	серпень	грудень	май	серпень	грудень
корець пшениці	32 зл. —	24 зл. 55 кр.	20 зл. —	—	11 зл. 30 кр.	8 зл. 30 кр.
корець жита	24 зл. 15 кр.	16 зл. 4 кр.	13 зл. 45 кр.	6 зл. 57 кр.	7 зл. 3 кр.	6 зл. 10 кр.
корець вівса	12 зл. 20 кр.	9 зл. 48 кр.	6 зл. 46 кр.	4 зл. 17 кр.	4 зл. 18 кр.	2 зл. 48 кр.
корець бараболь	7 зл. 10 кр.	6 зл. —	3 зл. 20 кр.	—	1 зл. 45 кр.	1 зл. 30 кр.

papierowych pieniędzy polepszył“[1]), краєва ґубернія ухвалила знизити торічні (з 1817 р.) ціни о $^1/_3$ частину. Що одначе було причиною другого факту — однакової висоти цін у протягу 5-ох літ, з анальоґічних куренд-цінників з рр. 1819—23 не довідуємо ся нічого. Правдоподібно причиною того була довша рівновага в економічно-аґрарнім житю Галичини, яка припадає як раз на кінець двайцятих і початок трийцятих років XIX в.[2]).

Як ми вже бачили висше, консисторські куренди-цінники в рр. 1817—1823 були адресовані загально до всїх деканатів у всїх адміністрацийно-полїтичних округах Галичини. Та від 1824 р. вони вже подають цінники для поодиноких, названих по імени, округів, що вказує на те, що ціни за „помічні дні“ перестали вже бути спільними для всїх галицьких адміністрацийних округів. Бачимо се виразно на цінниках із 1826 р. розісланих по краю майже рівночасно львівською й перемиською консисторською канцеляріею для жовківського й тернопільського округа[3]), а ще виразнійше на двох ріжних цінниках для тернопільського й станїславівського округа з рр. 1828—29, розісланих одною й тою самою митрополичою канцеляріею у Львові. Те саме видко з цінників для станїславівського й стрийського округа з рр. 1833—34, що також належать до одної діецезії.

Детайлїчна статистична таблиця для згаданих округів з рр. 1824—1834 виглядає так:

---

[1]) Саме тодї австрійське правительство з'орґанізувало т. зв. „національний банк“ в виразною метою зменьшити „повінь паперових грошей“, а через те піднести їх курс. В протягу декількох літ (до початку 1820 р.) вицофано справдї з обігу 226.069,355 паперових ґульд. зі загальної суми 679.715,925 ґульд. (A. Beer, Die Finanzen Oesterreichs im XIX Jahrhundert. Prag, 1877. Ст. 86—112).

[2]) Про сю рівновагу сьвідчить отся табличка:

Цїни пільних продуктів на львівськім ринку в 1819 і 1822 рр. (пор. Dodatek do Gazety Lwowskiej з 1819 р. NN. 114, 181 і 298; з 1822 р. NN. 206 і 298).

	1819 р.			1822 р.		
	май	серпень	грудень	май	серпень	грудень
корець пшениці	11 зл. —	10 зл. 42 кр.	9 зл. —	10 зл. 37 кр.	8 зл. 21 кр.	6 зл. 55 кр.
корець жита	6 зл. 58 кр.	6 зл. 34 кр.	7 зл. —	6 зл. 24 кр.	6 зл. —	4 зл. 39 кр.
корець вівса	3 зл. 56 кр.	3 зл. 2 кр.	2 зл. 34 кр.	2 зл. 51 кр.	2 зл. 19 кр.	2 зл. 14 кр.
корець бараболь	1 зл. 30 кр.	3 зл. —	1 зл. 30 кр.	—	2 зл. 28 кр	1 зл. 9 кр.

[3]) З рр. 1824—25 у нас, на жаль, є цінники тільки для одного жовківського округа.

Статистична таблиця платнї „поміч

Округи:	Жнець				Косар			
	жовківський	станіславівський	стрийський	тернопільський	жовківський	станіславівський	стрийський	тернопільський
1824[1])	12 кр.				16 кр.			
1825	12 кр.				16 кр.			
1826	13 кр.			11 кр.	18 кр.			16 кр.
1827[2])	10 кр.			11 кр.	16 кр.			16 кр.
1828		8 кр.		12 кр.		13 кр.		18 кр.
1829[3])		8 кр.		13 кр.		15 кр.		20 кр.
1830[4])				13 кр.				20 кр.
1831[5])								
1832[6])			15 кр.				20 кр.	
1833[7])		10 кр.	14 кр.			15 кр.	20 кр.	
1834[8])		18 кр.	14 кр.			25 кр.	20 кр.	

[1]) У д. Зубрицького цїни з перемиського округа такі: жн. 12 кр.; кос. 18 кр.; запр. з 1 пари худ. 36 кр.; запр. з 2 пар худ. й 1 чол. 50 кр.; запр. з 2 пар. худ. й 2 людь. 1 зл. 4 кр. (пор. op. cit. ст. 3).

[2]) У д. Зубр. цїни зі самбірського округа: жн. 10 кр.; кос. 15 кр.; запр. з 1 пари худ. 30 кр.; запр. з 2 пар худ. й 1 чол. 40 кр.; запр. з 2 пар худ. й 2 людь. 1 зл. (пор. op. cit. ст. 4). В перемиськім окрузї цїна „помічних днів“ в 1827 р. була така: жнець 12 кр.; косар 20 кр.; двокінний запр. 38 кр.; чотирокінний запр. з 1 поганячем 54 кр.; з 2 поган. 1 зл. 6 кр.

[3—5]) У д. Зубр. з перемиського округа (op. cit. ст. 3):

	жнець	косар	запряг з 1 пари худоби	запряг з 2 пар худоби й 1 чоловіком	запряг з 2 пар худоби й 2 людьми
1829	14 кр.	20 кр.	50 кр.	1 зл. 15 кр.	1 зл. 40 кр.
1830	15 кр.	22 кр.	54 кр.	1 зл. 20 кр.	1 зл. 45 кр.
1831	18 кр.	24 кр.	1 зл. —	1 зл. 30 кр.	2 зл. —

[6—8]) У цїнниках для стрийського округа з тих років подані також цїни за роботу для тих, що не покінчили ще 15-того року житя. Вони такі: в 1832 р. 10 кр.; в 1833 р. 11 кр.; в 1834 р. 11 кр.

них робітників в рр. 1824–1834.

Запряг з 1 пари худоби й 1 чоловіком				Запряг з 2 пари худоби й 1 чоловіком				Запряг з 2 пари худоби й 2 людьми			
жовківський	station станіславівський	стрийський	тернопільський	жовківський	станіславівський	стрийський	тернопільський	жовківський	станіславівський	стрийський	тернопільський
30 кр.				45 кр.				1 зл.			
30 кр.				45 кр.				1 зл.			
36 кр.			31 кр.	50 кр.			53 кр.	1з.15к.			1 з. 2к.
30 кр.			31 кр.	48 кр.			53 кр.	56 кр.			1 з. 2к.
	28 кр.		36 кр.		42 кр.		58 кр.		54 кр.		1з.20к.
	28 кр.		40 кр.		42 кр.		—		54 кр.		—
			40 кр.				—				—
		43 кр.				1з. 5 к.				1з.18к.	
	30 кр.	40 кр.			45 кр.	1з.13к.			56 кр.	1з.28к.	
	45 кр.	40 кр.			1з.10к.	1з.14к.			1з.30к.	1з.26к.	

Як видко з таблиці, робітничі цінники по році 1823 неповні навіть для чотирьох галицьких округів. Одначе вже й тут ми бачимо такі різкі ріжниці між поодинокими ґеоґрафічними рейонами краю (пр. рівнина — жовківщина-тернопільщина й підгіре — станіславівщина), супротив яких цінники з тих округів, яких нам бракує, не принесуть уже певно ніяких несподіванок.

З рр. 1835—38 є у нас цінники тільки для коломийського округа. Відтак наступає прірва на протяг 2 літ (1839—1840) й виступають вони на ново аж від 1841 р. Від того часу маємо вже дати аж до скасовання „помічних днів“ у 1846 р.

Ціни за „помічні“ роботи в коломийськім окрузі в рр. 1835—38.

	женець	косар	запряг з 1 пари худоби	запряг з 2 пар худоби й 1 чоловіком	запряг з 2 пар худоби й 2 людьми
1835	13 кр.	19 кр.	46 кр.	—	—
1836	12 кр.	18 кр.	40 кр.	—	—
1837	12 кр.	18 кр.	40 кр.	—	—
1838[1])	15 кр.	22 кр.	50 кр.	—	—

[1]) Такі самі ціни „помічних днів“ були в 1838 р. також у чорт-

Ціни за „помічні роботи в бережанськім окрузї в рр. 1841—45.

	женець	косар	запряг з 1 пари худоби	запряг з 2 пар худоби й 1 чоловіком	запряг з 2 пар худоби й 2 людьми
1841	15 кр.[1]	22 кр.	50 кр.	1 зл. 15 кр.	1 зл. 30 кр.
1842[2]	15 кр.	22 кр.	50 кр.	1 зл. 15 кр.	1 зл. 30 кр.
1843	15 кр.	22 кр.	50 кр.	1 зл. 15 кр.	1 зл. 30 кр.
1844[3]	15 кр.	22 кр.	50 кр.	1 зл. 15 кр.	1 зл. 30 кр.
1845	15 кр.	22 кр.	50 кр.	1 зл. 15 кр.	1 зл. 30 кр.

З останньої таблиці (рр. 1841—45) пробиваєть ся оден характеристичний факт: усї цїни робітника не зміняють ся зовсїм у протягу 5-тьох лїт, так само як у рр. 1818—25. Що було тому причиною й чи такий самий факт мав місце також в иньших округах, — на разї на певно не знати. На підставі ідентичних цїн з рр. 1842 і 1844 у Коломийщинї, можна би гадати, що се не стало ся припадково в однім тільки бережанськім окрузї. В кождім разї таке законсервованнє цїн у рр. 1840—45 сьвідчило би про те, що у згаданім періодї часу галицька аґрарно-економічна господарка так само не переживала ніяких значнїйших потрясень чи катастроф. На се вказували би також цїни пільних продуктів із тих часів[4]).

* * *

кївськім окрузї з тою хиба ріжницею, що для чортківщини маємо також цїни за чотирокінний запряг з 1 поганячем (1 зл. 18 кр.) і в 2 поганячами (1 зл. 30 кр.). В Золочівщинї женець в тім роцї платив ся 10 кр., косар 14 кр., оден день в парою коний 30 кр., в чотирма кіньми й поганячем 50 кр., в двома поганячами 1 зл. (Dr. Br. Łoziński, Z czasów i aktów dominikalnych. — Kwartalnik historyczny, 1906, кн. 1—2, ст. 267).

[1]) У бережанських цїнниках два перші роди робіт називають ся Handtag leichter Arbeit і Handtag schwerer Arbeit. Інтересний також факт, що всї згадані цїнники були розіслані сьвященикам не консисторією, зглядно деканами, тільки старостівом. Те саме подибуєть ся часом у станїславівщинї й стрийщинї.

[2—3]) Цїни за рр. 1842 і 1844 ті самі також у коломийськім окрузї.

[4]) Пор. Gazeta Lwowska з р. 1840 NN. 3, 8, 60, 68, 110, 148, 153; Dodatek do Gaz. Lwow. з р. 1842 NN. 40, 105; ibid. в р. 1844 NN. 2, 42, 106, 144.

Як ми вже згадували висше, „помічні дні“ були знесені в 1846 р. Про сей акт цісарської ласки були повідомлені також усі церковні декани в Галичині, які знов наказали підчиненому собі духовенству подати його до відома інтересованих селян. При тім одначе не поминули зазначити того, „dass es eine der ersten und vorzüglichsten Pflichten der Ortsseelsorger ist, den Pfarrkindern bey dieser, so wie bey jeder andern Gelegenheit zu Gemüthe zu führen, dass Seine k. k. Majestät nur jenen Unterthanen den a. h. Schutz angedeihen lassen wird, welche in ihrer bisher bewiesenen Anhänglichkeit, Folgsamkeit, Ruhe und Treue fortan beharren (und durch) Erfüllung ihrer Unterthanspflichten sowohl gegen die Regierung, als gegen die Grundobrigkeit sich der hierüber ausgesprochenen Erleichterung im Frohndienste würdig bezeugen werden“[1]. Тенденція аж надто виразна...

[1]) Циркуляр рогатинського декана Колянковського до деканального духовенства з дня 24. IV. 1846 р.

Miscellanea.

Петро Дорошенко і крехівські василияни.

В бібліотеці Оссолїньских у Львові, в рукописи № 2439 містить ся копія листа Дорошенка до василиянського монастира у Крехові, писаного з під Львова 1672 року. Дорошенко разом з Турками обложив 24 вересня 1672 р. місто Львів. Облога проволїкалась, а мешканцї завзято обороняли ся. До того довідав ся Дорошенко, що Турки без нього почали переговори з міщанами, обіцюючи відступити від облоги за викуп. Під той же час прийшла вість, що віддїл козаків, висланий в околицю Крехова, побили монахи з людьми, що замкнули ся в тім манастирі. Розярений Дорошенко післав монахам ось який лист:

Petro Doroszeńko, hetman z wojskom zaporozkim, wam otcu ihumenowy zo wseju zakonnoju bratijeju krechowskomu, także wsim zabiżanom w tom monastyru znajdujuczym sia tym pysanijem naszym oznajmujem, iż doszła nas wistj żalu, że wy onohdasznoho dnia podjizd nasz kozaćkij i tatarskij, z czaty iduszczych, kotorych z swojeho zwyczaju o zabrania towaru kynuły sia zhromyły i ne mało barzo poranyły i pobyły, szczo aż nas i hana jeho myłostj wełmy obrazyło. Bo czymbyśte miły myłoserdija zachowania swoje u nas i u hana jeho myłosty prosyty, to jeste krow proliły, czoho sia ne hodyło czynyty; treba za takij wasz neprijatelskij postupok, abyste znajuczy hana jeho myłosty i myłosierdija zapobihajuczy, zaraz czotyry tysiaczy talarow złożyły a ne tylko dnia, łecz ani hodyny ne bawjaczy, koneczne ot żalu prykazujem. Bo jesłybyste toho ne mjiły uczynyty, tedy za symże pyśmom wsich wojsk naszych konnych i pjichotnych z harmatamy,

także tureckich wojsk z paszamy i hana jeho myłosty z ordami potuhu pod swojeju kuczkoju obaczyte, kotoruju ohnem i meczem, bo żadnomu anić duchownomu ani swickomu, ani staromu ani mołodomu ne folgujuczy, pewne znesut. Czoho ne hodjaczy abyste zaraz sumu wyż opysannuju dobroju monetoju tym teper posłanijem naszym hanskym wystarczyły i otdały i sebe ot ruby ratowały a nas ot praci, bo pewne wam toho ne pokenemo i prytom was hospodu bohu poruczajem.

Dan w tabori pod Lwowom dnia 25 Septemwrija 1672 hoda. Petro Doroszeńko (ruka własnaja) Misto peczaty.

Posłan byw i krest srebrjanyj, kotoroho Doroszenko ne pryjmyw — no cisarj... ho ne popustyw... prymiczanie sehodnesznaho starszoho u monastyru krechiwśkim.

Рукопис бібліотеки Оссолїньских № 2439, ст. 47.

Подав *Ф. Голїйчук.*

Нові звістки про запорозьку оселю на Угорщинї.

Згадки Чернїґа та істориків Йосифової доби про оселенне в полудневій Угорщинї запорожських козаків давно збудили цікавість дослїдників української старовини, але досї звісно було про тих козаків дуже мало. Оселено їх в м. Зента (Бачванська столиця) р. 1785 і 1786 під военним доглядом. Цїсар наказав осадити їх поміж поодинокими хлїборобами-ґаздами деяких від себе віддалених міст. Ґазди повинні були їх тримати та годувати — розуміеть ся за оплату. В р. 1786 їздив цїсар по Бачванській столиці і виїздив зі Слободки (Szabadka, M. Theresiopel) до Зенти, щоб оглянути козацькі оселї. Отсї цїсарські відвідини відбулись в першій половині липня (Моноґрафія столиці, 1896, I, 476).

Тепер д. Юлїй Дудаш знайшов в столичнім архіві і опублїкував сими днями (Századok 1907, IV) декілька старих записок про тих козаків. Вони тим цїннїйші, що протоколів Бачванської столиці з сих часів зовсїм нема і таким чином опертись на них не можна. Супроти цікавости сього епізода подаю зміст сих звісток.

Перша записка се реєстр, зладжений містом Зента. Козаки прибули й оселились в чотирьох гуртах. Перша їх ватага прибула 16 грудня 1785 р. та числила всього 25 душ. Друга (37 душ) 20 марта 1786, третя (53 душ) 15 цьвітня, а четверта ватага (87 душ) прибула 26 мая. Всього прибуло отже 202

осельників на Зенту. По словам реєстру вони розміщені були по парі у поодиноких ґаздів. З ними був оден фельдфебель для рахунків, оден цуґсфірер, оден хірурґ, двоє военних пекарів зі своїми чотирма помічниками, вкінцї три граничарі — унтерофіцери, котрих розміщеннєм і виживленнєм піклувалось також місточко.

Реєстр сей виставлений 17 червня 1786, підписали Іван Борош війт, Михайло Гусар боженик, Андрій Домбо писар. Між ґаздами козаків вичислені: Вуіть, Стоянов, Бірцлїн, Папор, Пларшіть, Пецарский, Ніколіч, Пісар, Стаіть і т. д. Се доказує, що козаки розміщались поміж Сербами; але є також декілька мадярських родинних імен, як Сабов, Варґа, Лакатош, Кіш, Ковач, Молнар.

Другий документ се справозданнє столичного судії Яноша Латіновича до піджупана, з дня 15 мая 1786 р. В нїм повідомляє він, що поміж зентайськими козаками панують всїлякі хороби (variis morbis afficiuntur), так що не стає постїльних річей, просить отже піджупана, аби постарав ся про ті річи. Піджупан певно й залагодив справу, навіть постарав ся й про покритє тих видатків, які столиця поносила при переселенню козаків до Зенти. Янош Бахов, кор. комісар і намістник наджупана, повідомляє піджупана з 1/VIII 1786, що, мовляв, король велїв видатки переселення виплатити з каси столиції (жупанії). З сього розпорядження бачимо, що оселеннє козаків ішло під проводом самого столичного судії, Яноша Латіновича, бо кошти на видатки повинні були передатись на його руки. А що козаки стояли під военним дозором, і ними піклувалась ще крім цівільних урядів навіть віденська придворна военна рада та петервародинський шеф, здаєть ся, що оселеннє відбувалось не тілько під военним доглядом, але й самих козаків хотїли вимуштрувати на вояків.

Про оселю козацьку в Зентї каже Чернїґ, та за ним і иньші, що осельники, будучи безженними, не женили ся й повимерали. Але можливо, що не стільки безженність запропастила їх, як мадярський притисівський клїмат. Повисше урядове справозданнє каже, що ледви вони прибули, як гуртом похворілись. Імовірно так їм повелось як раз, як однїй частинї французької кольонїї в Банатї й Бачцї, котра то впала жертвою малярії, що панувала по сих мочаровитих, багнястих околицях, та забутої хороби т. зв. morbus hungaricus. Можливо й те, що частина їх зіллялась з околичною людністю. А вкінци й те дуже правдо-

подібне, що деякі з козаків повтїкали зі своїх осель. Бо придворна военна рада видала наказ военному начальникови петервородинському (баронови Кнезевичови) 12/VIII 1786, аби остро поступав против тих, що кудись звели козаків, які зникли з Зенти. Военний судя, Ґвозданович, удав ся в сій справі зараз 23/VIII до намістника, а той 16/IX завізвав піджупана столицї Бачванської на справозданнє. Піджупан подав своє справозданнє 28/IX; по його словам столиця всадила двох столичних мешканців за зведеннє до арешту й покарала.

Стільки нового довідуємо ся про сї останки Запорожцїв.

Г. Стрипський.

Петро Голубовский.

Некрольоґ.

Історіоґрафія України стратила знову здібного й заслуженого робітника в особі професора київського унїверситета Петра Голубовского. Вирощений на Українї, в Чернигові, вихованець чернигівської ґімназії й київського унїверситета, він зжив ся з минулим України, а занятя в унїверситетї під проводом проф. Антоновича звернули його інтереси до старинного, київського періоду, і він зістав ся йому вірним потім ціле житє. В 1879 р. появляєть ся перша його розвідочка, з джерелознавства старої Руси (звістки Тїтмара Мерзебурського), потім береть ся він за дану на медальний конкурс тему — історію Сіверщини до кон. XIV стол. Праця ся, предложена разом з працею на сю ж тему його товариша — харківського професора Багалїя дістала медаль, і появила ся друком 1881 р. Попри всї прикмети студентської роботи, яких покійник не постарав ся, очевидно, стерти, пожалувавши часу на її переробленнє, вона давала похвальне сьвідоцтво молодому авторови: в нїй виразно виступав комбінаційний хист, неохота йти утертими стежками прийнятих поглядів, сьмілість і ориґінальніcть гадок.

Та з тим усім, обставини зложили ся так, що Голубовский не міг зараз перейти на академічну дорогу, — не знайшло ся йому навіть посади в Київі, й для хлїба насущного мусїв він кілька років мандрувати по ріжних провінціальних середнїх школах — аж 1886 р. вернув ся до Київа.

Не вважаючи на всї ті неприхильні обставини, невважаючи на дуже утле своє здорове (наслїдком фізичного калїцтва), він

вів далї свої наукові зайнятя, викінчив нову працю, задуману під час працї над Сіверщиною — „Печенѣги, Торки, Половцы. Исторія южнорусскихъ степей“, 1884. Була се історія боротьби українського народу з степом в X—XIII в. — історія турецьких орд: Печенїгів, Торків і Половців, їх відносини до української людности, історія й історична ґеоґрафія українського передстепового погранича, огляд боротьби з ордами й їх упадку. Вона розвинула ся орґанїчно з занять Г. історією Сіверщини, особливо з історії Переяславщини та з історії половецької полїтики заднїпрянських князївств, і мала заступити історичну ґеоґрафію полудневої Сіверщини, поминену в першій працї. Була се праця вже вповнї дозріла, дуже гарна з методичного боку, на мій погляд — взагалї найлїпша праця, яка лишила ся по Голубовскім і одна з найцїннїйших моноґрафій з старого періоду нашої історії. Деякі крайности в прикметах наукової роботи Голубовського: охота до рисковних гіпотез, аподектичність, легковаженнє лїтератури предмета, не виступають в нїй різко, даючи лише певну пікантність і ориґінальність його працї. Сї гарні прикмети змушували забути слабку сторону — ахилеву пяту самої теми: що автор мусїв дуже багато опирати ся на оріентальних джерелах, користаючи з других рук — з перекладів, не завсїди добрих. Але се загальна доля нашої науки.

Предложивши сю працю як маґістерську дісертацію й діставши степень маґістра, Голубовский з 1886 р., перейшовши до Київа, розпочинає свою академічну дїяльність, як приват-доцент київського унїверситета. Заразом приходило ся одначе далї заробляти лекціями по середнїх школах — ще дуже довго. Тим поясняєть ся, що Гол. за сї роки дав ряд лише кілька невеличких робіт, по части з тої же сфери турецько-татарського сьвіту, в який увійшов з попередною працею — Болгары и Хозары, 1888, Половцы въ Венгріи — епільоґ історії Половецької орди, 1890, по части взагалї з старої історії України, як Нѣсколько соображеній къ вопросу о кн. Турѣ (1891). Для докторської дісертації по довгих ваганнях він рішив ся взяти тему трохи з иньшої, хоч спорідненої сфери — історію Смоленської землї. Праця ся вийшла в 1895 р. Може бути — поспіх, може бути — досить трудні обставини, в яких Гол. мусїв робити сю працю, відбили ся на нїй: вона на мій погляд випала слабше від попередньої й досить нерівно. Автор con amore обробив історичну ґеоґрафію, комунїкацію, історію

торговлї Смоленської землї, иньші партиї збув лекше, а історію полїтичну таки й зовсїм поминув, заступивши катальоґом князїв.

Діставши степень доктора за сю працю й одержавши катедру по переходї проф. Антоновича в стан „сверхштатного профессора", Голубовский міг вернути ся до своїх „партикулярних" наукових інтересів. Особлива охота до історично-ґеоґрафічних тем тепер потягла його до оброблення історичної ґеоґрафії Лївобічної України в цїлости. З нагоди археольоґічного з'їзду, що мав відбути ся в Київі в р. 1899, з'являєть ся плян зладити історичну мапу Лївобічної України, з історично-ґеоґрафічним коментарем для неї. Голубовский мав обробити старший період, Лазаревський — козацьку добу. На з'їзд мапа ся одначе не поспіла, Голубовський предложив начерки її тільки на харківськім з'їздї, разом з рефератом про кілька нефіксірованих доси місцевостей полудневої Чернигівщини. Крім сих занять історичною ґеоґрафією лївобічної України, Гол. в останнє десятолїтє свого житя дав кілька розвідок з сфери памяток і джерел старої Руси. Така його розвідка про звісне чернигівське „слово о князях", яке пробував він означити хронольоґічно про службу Борису й Глїбу з Іваничських міней, в якій він шукав джерело лїтописного оповідання, вкінцї його остання, передсмертна статя „Интересный юридическій случай конца XI в.", де покійник дає інтересний коментар до казуса, на який звернув я увагу дослїдників ще в 1891 р., але який досї не був аналїзований докладнїйше — процес за дитину жінки закупницї, що стала нездатною до роботи. Ся остання праця (1907) зістаєть ся найлїпшим сьвідоцтвом, о скільки передчасно покинув покійник те наукове поле, на якім він працював — дотепний, тонкий аналїз визначає сю останню роботу як і попереднї.

Як чоловік Голубовский лишив по собі дуже симпатичну память людини непретенціозної, беззлобної, сердечної, вірної поступовим ідеалам. Інстинкт суспільний одначе не був у нїм сильний, інтереси суспільні, національні, полїтичні не захопляли його глубоко. І в науковій роботї його не притягали до себе ширші проблєми суспільно-полїтичної чи культурної еволюції. При всїх гарних прикметах його метода, при переважнім інтересї для житя культурного, а не зверхньої полїтики, який характеризує Голубовского, як репрезентанта нової української історіоґрафії, розпочатої Костомаровим,— інтереси антикварія брали в нїм пере-

вагу над інтересами історика-еволюціониста, і з часом навіть більше ніж меньше. Се, розумієть ся, не перешкодило його працям здобути важне значіннє в історіоґрафії київської Руси.

Останнї роки його немічна плоть знемогала ся все більше під тягарем праці — не тільки праці наукової, академічної, а й заробітку для хлїба, який тільки не довго перед смертию він покинув, і тягарем горя — невзгодин родинного житя, котрому він віддавав свою душу: неулїчимої хороби своєї улюбленої доньки, що охмарила його житє. Голубовский чув себе утомленим, знеможеним, носив ся з гадками про відпочинок. Передчасна смерть, на пятдесятім році, перервала сї пляни, се тихе, чесне, благородне житє...

М. Грушевський.

Наукова хроніка.

Огляд часописей за 1906 рік. — Часописи українські.

Заки приступимо до звичайного огляду української преси за 1906 р., мусимо зазначити наперед многоважний факт: істнованнє української преси за кордоном, на российській Україні.

Довгі й горячі наші бажання, — побачити українські наукові, літературні й публїцистичні орґани в історичному й ґеоґрафічному центрі українських земель, у Київі, — вже здійснили ся, скорше навіть, ніж можна було надїяти ся найбільшому під тим зглядом оптимістови. Силою царського указу з дн. 17 жовтня 1905 р. российська імперія вступила вже формально в новий період свого державно-полїтичного істновання, в період конституції й демократичних форм житя, і ся зміна мусїла корисно відбити ся передовсїм на Україні. Український парод у Росії, підпадаючи разом з иньшими націями під загально-державні норми й постанови, підпадав іще з окрема під спеціяльні закони, що були вигадані виключно на його згубу; до таких виїмкових клявзуль треба зачислити в першій мірі сумної памяти пресові укази з 1863, 1876 й 1881 рр., які істнованиє в Росії української преси й наукової лїтератури зробили неможливим. Нинї згадані закони втратили вже зовсїм свою давну силу й час кладе на нас приємний обовязок, — розширити наш річний науковий огляд української преси перший раз також на теріторію российської України...

З українських часописий за кордоном, яких огляд подаємо низше, найпершэ з'явив ся київський дневник „Громадська Думка“, який по вісьмох місяцях свойого істновання мусїв упасти під напором российських адмінїстрацийних властий; на його місце з'явила ся иньша щоденна чисопись „Рада“. З початком 1906 р. стали виходити також два

українські журнали типу львівського „Літературно-Наукового Вістника“, а то: київська „Нова Громада“ й петербурська „Вільна Україна“. Крім сього появило ся в Москві вісїм чисел українського двотижневника „Зоря“. Се все, що ми змогли втягнути до сьогорічного нашого огляду. Иньше мало характер вповні популярний, або жило зовсїм ефемерним житем, кінчаючи ся по однім-двох числах.

Українська преса в Росії ще незначна; се-ж перший рік її істновання. Не імпонує вона нам також своїм змістом. Одначе коли зважимо ті незвичайві обставини, серед яких прийшло ся її ставити свої перші кроки, тоді наші вимоги до неї мусимо зредукувати до minimum. Які се обставини, що вплинули некорисно на перші початки розвою української преси за кордоном, скажемо низше; тут зазначимо тільки те, що давню першу позицію львівського журнала „Літературно-Наукового Вістника“ в науковому огляді лишаємо за ним без ніякої зміни й дальше, мимо істновання в 1906 р. анальоґічного українського місячника у Київі. Причини того подаємо при огляді згаданого київського журнала.

Львівський журнал **Літературно-Науковий Вістник** виправдав вповні і в 1906 р. ту похвальну репутацію живого й серіозного українського літературно-наукового й суспільного revue, яку виробив він собі давнїйшими лїтами. Не зважаючи на істнованне в сьому році анальоґічного українського місячника у Київі — „Нової Громади“, він не стратив зовсїм свого дотеперішнього характеру загально-українського лїтературно-наукового орґану; на се вказують між ин. писання таких закордонних українських письменників, як М. Коцюбинський, Г. Барвінок, А. Кримський, М. Садовський, Г. Хоткевич, Н. Романович, Н. Кибальчич, М. Старицький, М. Вороний, В. Забіла й ин. побіч писань галицько- й буковинсько-українських авторів, як Ів. Франко, О. Кобилянська, П. Карманський, М. Лозинський, В. Гнатюк, Ст. Томашівський, Ю. Кміт, А. Крушельницький, М. Яцків, Е. Ярошинська, В. Пачовський й ин. Особливо живу участь, в порівнянню з попереднїм брав в сїм роцї М. Грушевський, в осібнім відділї подаючи статї на теми дня. З формального боку занотуємо тільки значне збільшенне журналу; зрештою не зайшли в нїм в порівнанню з попереднїм 1905 роком ніякі зміни. Згадаємо хиба прокураторську конфіскату 3-тьої кн. „Літ.-Наук. Вістника“ за статю д. М. Лозинського п. з. З австрійської України; се друга конфіската нашого журнала австрійською цензурою за час його 9-лїтнього істновання.

Зі статий історично-лїтературного характеру згадаємо найперше довгу статю дра Ів. Франка п. з. Стара Русь (кн. VI

—VII, IX - XII), статю д. Мих. Лозинського п. з. Становище польських і великоруських соціялїстичних партій до українського питання (кн. III—VII, X—XI) й статю дра Ст. Томашівського п. з. Володимир Антонович (кн. I—III). Статя дра Ів. Франка п. з. Стара Русь написана з нагоди появи 1-шого тому „Кореспонденції Якова Головацького“, виданого недавно проф. К. Студинським у Збірнику фільольоґічної секції Наукового Товариства ім. Шевченка тт. VIII—IX з широкою вступною розвідкою про язиковий спір у Галичині в 50-тих роках XIX ст. Автор признає матеріялам, опублїкованим там, велику вагу, називає їх ключем до зрозуміння 50-тих років XIX ст. в історії галицької України. На підставі їх та иньших матеріялів простує він деякі хибні погляди на лїтературну діяльність декількох тодішніх галицько-українських письменників (нпр. Б. Дідицького, М. Малиновського), оповідає ширше на підставі згаданої кореспонденції Я. Головацького про шкідливу для української справи роботу Івана Головацького й його прихильників та з'упиняєть ся довше коло змальовання двох інтересних в історії галицько-українського відродження типів gente Ruthenus natione Polonus — звісного нестора польської преси в Галичині Плятона Костецького й монаха-Василиянина (родом з російської України), учасника польського повстання 1831 р. й пізнїйшого еміґранта о. Володимира Терлецького. Синтеза обох проаналїзованих автором ідейних напрямів між українською інтеліґенцією в Галичині, антинаціональною москвофільського й такого-ж антинаціонального польонофільського, — се та клясична „стара Русь“ з половини XIX ст., якої іменем назвав автор свою інтересну статю. В другій більшій статї — д. М. Лозинського п. з. Становище польських і великоруських соціялїстичних партій до українського питання подано історичний огляд відносин польських і великоруських соціялїстичних партій до українського питання від початків польського і великоруського революційного руху аж до наших часів. В огляді обговорено становище кождої революційної ґрупи з окрема, подано критику тих частий їх проґрамів, які дотикають безпосередно чи посередно української етноґрафічної території, подано також критику їх практичної в тому напрямі роботи. В результатї вийшов сконстатований автором факт, що „не всї вони признавали недержавним, угнетеним національностям, — одні на теріторії колишньої польської держави, другі на теріторії сучасної російської держави — таке саме право на свобідне, незалежне житє, як своїм, пануючим національностям: польській і великоруській“. Вкінцї подає автор ґенезу такого, а не инакшого становища згаданих революційних ґруп. Статя д. Лозинського дає неначе про-

довженнє звісної Драгоманівської праці п. з. Историческая Польша и великорусская демократія, — продовженнє не меньш інтересне, як сама праця Драгоманова. Третя довша історично-літературна праця в сїм річнику, се згадана вже статя дра Ст. Томашівського п. з. Володимир Антонович, в якій автор подає характеристику трицятьпятьлітньої діяльности проф. В. Антоновича на полї української історичної науки; цінна й основна статя ся вийшла окремою відбиткою й була вже обговорена в LXXI-ім томі наших Записок.

З иньших праць історично-лїтературного характеру згадаємо дальше гарну статю дра Ів. Франка п. з. Суспільно-полїтичні погляди М. Драгоманова (кн. VIII). Автор, вважаючи вже Драгоманова історичною появою, стараєть ся прикласти до оцїнки його поглядів й практичної дїяльности т. зв. історичний метод, — зрозуміти Драгоманова на тлї його часу й місця дїяльности, оцїнити його погляди в звязку з тими ідеями й поглядами, серед яких він виріс. Таким способом доходить він до головного ключа, конечного до зрозуміння сьвітогляду й дїяльности Драгоманова: була ним мішанина двох ідейних кругів, не злучених в одну висшу, орґанїчну цїлість — круга поступових европейських ідей і круга спеціяльно-росийського хлопофільства. В статї п. з. Поезії Віктора Забіли (кн. III) подає др. Ів. Франко на підставі нововіднайдених віршів Забіли, які публїкує в цїлости, їх автобіоґрафічні сьвідоцтва про забутого автора, одного з членів тої плеяди перед-Шевченківських наших поетів, на якої чолї стоять Макаровський та Александров і до якої належать Чужбинський, Писаревський, Метлинський тай иньші поети „Ластôвки“ та „Южнорусскаго Сборника“. Інтересні доповнення до накресленого в кн. III-тій малюнка подає той самий автор в другій статейцї п. з. До біоґрафії та характеристики В. Забіли (кн. IV), опираючись на матеріялах, оголошених у „Кіевск-ій Старин-ї“ і „Зорі“. Обі статї вийшли разом з поезіями Забіли окремою відбиткою п. з. Співи крізь сльози. Незвичайно інтересної теми доторкнув ся Ів. Франко в статї п. з. Bel parlar gentile (кн. II), а то характеристики т. зв. товариського, господарського стилю наших селян. Селянська конверзація держить ся переважно типово в епічному тонї, без острих, безпосереднїх питань і відповідий, ясно, скромно і просто, що „особливо нинї, в пору панований абстракції, претенсіональности, вишуканої кольористики ти символїзації в стилю робить на кождого чоловіка враження подуву сьвіжого повітря по виході з замкненої, вишуканими перфумами та сопухами надиханої кімнати“. Як приклад такого селянського стилю наводить автор кілька невеличких оповідань, записаних з народнїх уст (на Бойківщинї) д. М. Зубрицьким.

Окремо зазначимо дві більші статї - спомини, написані вправді у белетристичній формі, а одначе оперті на правдивих, історичних фактах; се статя д. Миколи Садовського п. з. Спомини з російсько-турецької війни 1877—1878 року (кн. V—X) й статя д. Ол. Коваленка-Журбенка п. з. Одинацять днїв на панцирнику „Князь Потемкинъ Таврическій" (кн. I—IV). У першій подає д. Садовський інтересні спомини про голосний свого часу перехід російського війська зимою 1877—78 р. через Балкани, здобуте славного Шипкинського переходу, твердинї Плевни й ин. й вкінцї тріюмфальний похід російських полків під Константинопіль. Спомини написані в живому, драматичному тонї, який автор видержав аж до самого кінця. В другій статї — д. Ол. Коваленка-Журбенка подані спомини автора про сьмілий бунт проти російського правительства найкращого панцирника военної чорноморської фльоти „Князя Потемкина Таврического", що мав місце дня 14 червня 1905 р.; наш автор пробував на нїм саме тодї в ролї трюмного інжинера - механїка. В описї сього інціденту д. Коваленко, як сам зазначує в нотцї до своїх споминів, „зовсїм не удавав ся до помочи фантазії, але писав лише те, що схоронила память, в якій до тепер згадка про ті події бережеть ся в живих, ярких образах". Сього року друкують ся вони в рос. часописи „Былое", на жаль без зазначення, що се переклад з українського. Обі згадані висше статї-спомини — се гарні причинки до небогатої взагалї української мемуаристики.

З иньших статий згадаємо найперше статю п. з. З паперів Шевченка (кн. X), де подано передмову Шевченка до другого видання „Кобзаря" з захованнем її оригінальної правописї. У передмові поет з жалем констатує факт, що тогочасна російська літературна критика виступила ворожо проти перших почннів українського письменства, а коли що й хвалила, то „що найпоганше, а наши патріоты хуторяны й соби за ными". Нарікає також на брак знання українського пароду й його народньої мови в українських письменників з 1-шої пол. XIX ст. (Котляревського, Основяненка, Артемовського). Вкінцї завзиває земляків не вдавати ся в тугу, а працьовати розумно для України. Інтересна маленька статя проф. Мих. Грушевського п. з. Дорогою віків (кн. II), що подає коротку історію української автономної й федераційної ідеї від перших віків історичного житя українського народу аж до останнього часу.

Літературна критика була заступлена в сьому річнику статями дд. Vivus-а, М. Мочульського й Ант. Крушельницького. В статї д. Vivus-а п. з. З нашої поетичної ниви (кн. II—III) розібрано детально нові збірки віршів дд. Якова Зробека, Остапа

Луцького, М. Глушкевича й віршований польський переклад „Слова про Полк Ігоря“ Б. Лепкого. До писань обох наших молодих письменників, О. Луцького й Б. Лепкого автор ставить ся прихильно; за те безпощадно поторощив „епопею“ о. Я. Зробека й „Мелодії“ М. Глушкевича, яким відмовляє всякого поетичного таланту. Найновійша збірка поезій Івана Франка п. з. Semper tiro дочекала ся ширшого критичного розбору д. М. Мочульського в статї п. з. Semper tiro Ів. Франка (кн. XII). Автор, перевівши критичну аналїзу цїлої згаданої збірки, приходить до переконання, що новий томик поезій Франка се одна з найінтереснїйших його збірок. Тон книжечки фільософічно-погідний, закрашений подекуди іронїєю й золотим гумором, а з поодиноких строф прозирає душа гуманна, перенята горячою любовию до чоловіка і свого поневоленого народу. Третя статя лїтературно-критичного характеру – се статя д. Ант. Крушельницького п. з. Новини нашої лїтератури (кн. V), де подано розбір двох збірок оповідань: Івана Франка, На лонї природи й Б. Лепкого, Кара. Першого характеризує автор як поета боротьби — житя, другого називає поетом розпуки — смерти. Крім сього звернемо ще увагу на цїлий ряд дрібних заміток критичного характеру в віддїлї Бібліоґрафія.

З иньших згадаємо ще небезінтересну статю д. П. Карманського п. з. Памяти Володимира Лесевича (кн. I), оперту переважно на листах пок. фільософа до автора, посмертну згадку про Романа Сембратовича (кн. II) пера д. М. Лозинського й посмертну згадку про Генрика Ібзена (кн. VI) д. М. Мочульського. Тут належить також посмертна згадка антиукраїнському указови 1876 р., написана проф. М. Грушевським п. з. Ганебній памяти! (кн. VI), що появила ся також в росийському перекладї в петербурському „Украинск-ому Вѣстник-у“.

Зі статий публїцистично-громадянського характеру зазначимо найперше цїлий ряд заміток проф. М. Грушевського п. з. З біжучої хвилї (кн. I—VIII, X—XII), в яких автор відзивав ся живо й поважно на ріжні, актуальні для українського народу, теми. І так, між ин. в кн. I-шій накликує українські партії, фракції й гуртки на росийській Українї до винайдення того середнього терміну своїх спеціяльних, національних домагань, який зміг би сконцентрувати коло себе всї розірвані дотепер українські сили. Таким середнїм терміном уважає автор постулят: теріторіяльно-національної автономії України при загальному федеративному устрою Росії; переведеннє української мови в усїх інституціях і орґанах управи на українській теріторії від найнизших до найвищих; забезпеченнє всяких можностий і засобів для українського культурного розвою і зиесеннє всяких перешкод; усуненнє

використування України й її засобів на цїли для неї чужі й непотрібні. В кн. IV-тій порушує домаганнє української суспільности в Галичинї українського унїверситету у Львові й неприхильне становище до сеї справи галицьких Поляків; в кн. VI-тій обговорює справу видвигнення національного питання перед форум першої російської Думи; в кн. VII займаєть ся ширше аґрарним питаннєм в Росії, а тим самим й на Українї; в кн. XI-тій характерисує результати, які приніс для українства перший рік російської конституциї („брак поважання для українства, як полїтичної, чи суспільної, чи культурної сили, зі сторони чужої суспільности, і брак усякої атракційної сили супроти національно-індіферентних елементів, котрих мало воно притягнути до себе, коли вітворять ся йому уста“); в кінцї в XII-тій книжцї подає той самий автор статю п. з. Галичина і Україна, в якій виявляєть ся горячим пропаґаторам ідеї національно-культурного зближення Галичини з закордонною Україною. В окремій статї п. з. У українських послів російської думи (кн. VI) подає проф. М. Грушевський свої враження, які відніс з близших стріч і розмови з українськими послами першої російської Думи.

В більшій статї п. з. Русько-польська згода й українсько-польське братаннє (кн. I) подає др. Ів. Франко відповідь редакторови краківського місячника „Świat Słowiański“ на його слова, висказані в 11-тому вип. згаданого журнала в статї п. з. Czy będzie sąd?, що галицькі Поляки можуть погодити ся з київськими чи навіть полтавськими Українцями, не зважаючи вовсїм на Львів. Автор зазначує, що поки говорити про якесь порозумінне Кракова з Київом, треба найперше Полякам змінити свою аґресивну полїтику супротив Українців у Галичинї; бо „дорога з Кракова до Київа веде через Львів і коли будемо підписувати колись нову гадяцьку угоду в Київі, то перeдним її praeliminaria мусять бути обговорені і формуловані також і у Львові“. Тої самої теми польсько-українських відносин в Галичинї дотикає також д. Вол. Гнатюк у статї п. з. Польська правда і руська ненаситність (кн. X); актор малює яркими красками контраст, який лежить між гарними фразами Поляків про їх прихильність і справедливість супротив галицьких Українців, і фактичними відносинами до них польської суспільности. Статя ілюстрована фактами й цифрами. В другій статї п. з. Львівський „Народный Домъ“ (кн. VI) характеризує той самий автор на підставі річного справоздання львівського „Народного Дому“ неґативну господарку, яку ведуть безконтрольно провідники москвофільської партії на шкоду сеї найбогатшої культурної інституції на галицькій Українї. В статейцї п. з. Своя своїх не познаша (кн. II) подав др. Ів. Франко декілька

заміток з нагоди спростовання, надісланого до редакції „Літ.-Наук. Вістника“ був. редактором і видавцем віденського „всеславянського“ орґану „Славянскій Вѣкъ“, наче-б його журнал упав завдяки тільки переслідованням його росийською адміністраціею. Згадаємо ще статю д. Івана Франка п. з. Українська трибуна в Росії (кн. VIII), в якій подано детальний огляд змісту 10-тьох випусків петербурського журнала „Украинскій Вѣстникъ“; дальше статю д. Вол. Гнатюка п. з. Видавнича Спілка (кн. II), де подано огляд дотеперішньої видавничої діяльности львівської інституції „Українсько-руської Видавничої Спілки“ від початку її істновання (1899 р.), й статю д. І. Нат—ина п. з. З нагоди загальних зборів „Просьвіти“ (кн. VII), — рефлексії з загальних зборів сего найбільшого українського просьвітнього товариства в Галичині. Прикру тему порушив д. Мих. Лозинський в своїй статї п. з. Против обскурантизму серед своєї суспільности (кн. XI) й неменьш прикру д. Ол. Іванчук п. з. Із ниви нашого шкільництва (кн. XII). Нашого середнього шкільництва дотикає також друга інтересна статя того останнього автора п. з. З нашої середньої школи (кн. I), в якій він піддає острій критиці теперішній шкільний систем, противний новійшій педаґоґії й шкідливий для суспільности. Як контраст до нашої школи малює д. Ів. Петрушевич в статї п. з. Анґлійська школа I. (кн. VII) розумний педаґоґічний метод, принятий в анґлійській школі; шкода тільки, що автор не подав дальших частин своєї інтересної праці. З нагоди ювилею десятилітньої наукової роботи в Галичині проф. Мих. Грушевського подає д. В. в статї п. з. Честь праці (кн. III) коротку характеристику значіння тої роботи (за „переднім словом“ Наукового Збірника, виданого в честь ювилята) й описує самий ювилейний обхід в кругах учеників й прихильників проф. Грушевського.

З иньших ориґінальних науково-публїцистичних статий згадаємо ще статю дра Ст. Дністрянського п. з. Національна статистика (кн. VIII), статю дра Ів. Франка п. з. Потреби аґрарної статистики (кн. VIII) й статю д. Мих. Лозинського п. з. Статистика зарібків і страйків (кн. VIII). Всї три згадані висше статї, попереджені переднім словом проф. М. Грушевського п. з. Завязаннє статистичної комісії (кн. VIII), мають на цїли виказати потребу и нас своєї національної, аґрарної й зарібково-страйкової статистики, бо офіціяльна статистика зложена на нашу некористь. Статї сї вийшли також окремою відбиткою. Дальше йде більша природнича статя-реферат д. Мирослава Гаврилова п. з. Нерви і душа (кн. VIII-IX, XI-XII), статя д. Василя Паней-

ка п. з. Із проблємів соціялїста (кн. IX) й вкінці декілька меньших заміток наукового характеру, як дра Ів. Франка п. з. Ісуса чи Варвару (кн. IV), Адам во грісїх (кн. I), Де що про сьв. Експедіта (кн. XII) й проф. А. Кримського п. з. Ода Сафо в перекладі Ів. Котляревського (кн. III). В IV-тій книжці подано тексти „Проґрами української демократично-радикальної партії", яка з'орґанізувала ся недавно на теріторії російської України. Окремо згадаємо про місячні огляди українського громадянсько-полїтичного житя в Галичині п. з. З австрійської України (кн. I—VII, IX—X), які вів д. М. Лозинський; в них реєстрував автор всї важнїйші появи громадянсько-полїтичного житя галицької України, додаючи до них свої критичні коментарі. Огляд був ведений повно й інтересно.

З перекладів в науково-публїцистичному відділї згадаємо найперше один, що своїм змістом обходить нас найблизше, а то П. Щеголева, Семен Олїйничук (кн. X), — дуже інтересна сторінка в історії гнету всякої живої думки на Україні в середині XIX в. Дальше йде довша історично-лїтературна розвіка А. Лїхтенберґера п. з. Гайне і сен-сімонїзм (кн. IV—V), статя Й. Гербачевського п. з. Відродженнє Литви (кн. V) й статя Й. Есайтиса п. з. Литовський національно-полїтичний рух у 1904—1906 рр. (кн. V), статя П. Боборикіна п. з. Російське зьвірство (кн. VII), статейка дра М. Ляндау п. з. Визволенє з підземного сьвіта (кн. VII), статейка М. Гаусгофера п. з. Обовязки виборця (кн. V—VI), статя Г. С. Чемберлена п. з. Еволюційні теорії (кн. VIII), статя дра Т. Масарика п. з. Промова до студентів про науку, релїґію і школу (кн. IX), статейка проф. Тадїя Зелїньского п. з. Сім гріхів головних (кн. XI), статейка Ф. Ш. п. з. Лєссінґів „Натан Мудрий (кн. (III) вкінці статейка дра Ґеорґа Біденкапа п. з. Відвага й культура (кн. I). Тут згадаємо також дві статї — оповідання бувшого сербського президента мінїстрів дра Владана Джорджевича, одна п. з. Утвореннє мойого мінїстерства (кн. I), друга п. з. Посол від „Матушки" (кн. IX), які хоч писані в белєтристичній формі з очевидним лїтературним таланом, то одначе оперті як спомини на історичних фактах й офіціяльних документах і відкривають перед нашими очами інтересні тайни державного, конституційного механїзма. За відкритє сих тайн видало було навіть сербське правительство авторови процес, в якому обвинуватило його в „державній зрадї".

Що тикаєть ся української белєтристики, то вона в сьому роцї була заступлена досить богато. В белєтристичному відділї зустрі-

чаемо отсї оповідання: Михайла Коцюбинського, Він іде! Образок (кн. XI), Івана Франка, Як Юра Шикманюк брив Черемош (кн. I—III) й Терен у нозї (кн. IX—X), Ольги Кобилянської, Ідеї (кн. IV), Ганни Барвінок, Бабусині мрії (кн. VIII) й Горе на горе скинуло ся (кн. I), Михайла Яцкова, Боротьба з головою (кн. II), Наталї Романович, Із днїв боротьби (кн. III) й Чорні очи (кн. IX), Гната Хоткевича, Лихолїттє (кн. VII—X), Надії Кибальчич, На хуторі (кн. VI), Е. Ярошинської, Смерть за смерть (кн. I), дальше нариси А. Хомика, Ю. Кміта, П. Капельгородського, П. Барвінського, Ол. Іванчука, Мих. Мочульського, С. Волоха, М. Жука й ин. Між поезіями зустрічаемо нові писання Т. Шевченка, Ів. Франка, П. Карманського, В. Пачовського, А. Кримського, В Забіли, Козачки, М. Старицького, Уляни Кравченко, Гр. Кернеренка, Х. Алчевської, М. Вороного, С. Яричевського, Надії Кибальчич, М. Юльченко-Здановської й ин. З перекладної белєтристики й поезії зазначимо писання Й. В. Ґете, Л. Толстого, Г. Келлєра, Фр. Ніцше, Кнута Гамсуна, Ґ. Е. Лессінґа, Г. Гайне, Ґустава Ґаєрштама, Петка Тодорова, Пірунделльо, Едґаря Валєса, Фр. Поппера, Джон Мільтона, Тапа, Едґара По, Авґуста Стріндберґа, Ади Неґрі, Елпатієвського, Марка Твайна, С. Надсона, Шолем-Алейхема й ин.

З початком 1906 р. став виходити, як ми згадали вже вище, в історичному й ґеоґрафічному центрі українських земель — у Київі новий український місячний журнал **Нова Громада**, що — коли не брати під увагу більш російської своєю зверхньою формою чим української давної петербурської „Основи“ й такого самого характеру „Кіевско-ї Старин-и“, — був першим українським журналом в границях російської імперії взагалї. Обставини, серед яких повстав згаданий журнал, зложили ся для нього дуже некорисно. Поминаемо перепони зі сторони російської адмінїстрації, що не могла ще освоїти ся з леґальним істнованнем українського періодичного видання в Росії; не згадуемо також про ту нервову хвилю, яку пережило російське, а з ним й українське громадянство по закінченню невдачної російсько японської війни. Ми звернемо увагу на иньший факт, що витиснув на журналї свою неґативну марку, а то на брак між сьвідомою національно українською інтелїґенцією за кордоном вироблених наукових і публїцистичних сил, які своїми працями заповняли би такий журнал й підтримували інтерес до нього серед публїки, що читала досї тільки російські видання. Отже „Нова Громада“ мусїла оперти

ся переважно на нові, молоді сили, що не могло не відбити ся також на її змісті, як то підніс уже др. Франко в своїм огляді українських видань (в Раді за 1907 р.).

Коли переглянути докладно всі 12 книжок „Нової Громади", то відразу впаде в очи велика перевага статий громадянсько-політичного характеру над статями історично-літературними; оба знов роди статий характеристичні своїм поверховним, популярно-публіцистичним способом написання. Правда, є між згаданими статями цікавий матеріял і на нього ми звернемо низше нашу увагу; одначе се зовсім не може затерти того незвичайного враження, яке огортає українського читача при читанню сього першого, довго вичікуваного, українського літературно-наукового журнала в границях Росії.

Зі статей історичного чи історично-літературного характеру згадаємо найперше розвідку д. В. Доманицького п. з. Цівільний шлюб і шлюбна розлука на Україні (кн. V), в якій автор на підставі праць О. Левицького та М. Владимірського-Буданова виказує, що традиційний народній звичай на Україні покладав головну вагу не в церковному вінчанню, а в умові, в „сватанню" та „весїлю". Свої слова ілюструє він кількома прикладами з XVII й XVIII вв. З нагоди ювилею 35-літньої наукової праці д. В. Антоновича, подав той самий автор статю-споминн п. з. Володимир Антонович (кн. IX), в якій побіч деяких звісних вже фактів з громадської діяльности ювилята (нпр. інцідент з Падалицею) подибуємо також один невідомий епізод, — шляхотський суд над д. В. Антоновичом 1860 р. за програму кружка його прихильників, яка попала в руки правобережньої польської шляхти. Вправдї шляхецький суд виправдав „провинника", одначе під умовою, що він зречеть ся всього того, що написане у програмі. Розуміеть ся, д. Антонович не згодив ся на таку пропозицію. За те посипали ся на нього з боку польської шляхти доноси до адміністрацийних властий (всього 43 штук!), що він їздить по селах й пропаґує різню Поляків (д. Антонович справдї обʼїздив тоді в етноґрафічних цілях Київщину, Подільщину, Волинщину, по части Бесарабщину, Катеринославщину, Харківщину та Херсонщину). Результатом доносів було се, що Антоновича й 17 иньших осіб покликано перед жандармську Комісію й віддано потім під догляд поліції. Крім того оповіданя автор коротко про участь ювилята в першій українській студентській орґанізації при кінці 50-тих рр., його пізнїйшу участь у виданнях „Комиссіи для разбора древнихъ актовъ, зазначує головнїйші моменти в його науковій роботї, згадує про його конфлїкт з ґенерал-ґубернатором Чертковим й ин. Статя д. Доманицького написана на підставі оповідань самого ювилята, служить отже інтересним доповненнєм статї дра Ст. Томашівського

про В. Антоновича, друкованої у „Літ.-Наук. Вістнику“. Корисної праці — показати, яке вражіннє роблять на сільських українських читачів твори українських і сьвітових письменників, на взір звісного російського видання п. Алчевської — підняв ся д. Б. Грінченко й посьвятив сьому питанню кілька інтересних статий. У першій п. з. Шевченків „Кобзарь“ на селї (кп. II) виказує автор неправдивість слів Костомарова й иньших українських авторів, що „Шевченко, какъ поэтъ — это былъ самъ народъ, продолжавшій свое поэтическое творчество (Основа, 1861, IV, ст. 51). На підставі слів самого поета й на підставі голосів про Шевченкового „Кобзаря“ самих селян, яким він давав його читати (анкета) д. Грінченко доходить до вислїду, що Шевченко „хоч й узяв од народу поетичну форму, багато сутонароднїх образів, але спосіб його творчости, лїтературна його манера не така, як у народа, — вона має прикмети не колективної, а індівідуальної творчости і становить Шевченка не в гурт без'іменних народнїх творців, а в товариство инших сьвітових поетів“. У другій статї п. з. Кулїшеві твори і сїльські читачі (кн. VI—VII) піддає подібній обсервації популярні твори Кулїша, на якого думку новійше українське письменство, се „созданіе не небольшого кружка.... а голосъ толпы, ...созданіе духа народнаго“ (П. Кулишъ, Характеръ й задача украинской критики. — Основа, 1861, II, ст. 168—169). Автор, піддавши сїльським читачам такі писання Кулїша, як Досьвідки, Чорну Раду, Орисю, Про злодїя у селї Гаківници, Сїру кобилу й зібравши від них про кожду зі згаданих книжок їх критичні замітки, приходить до переконання, що „що до форми — Кулїшева теорія виправдалась на його власних писаннях повною мірою“; що тикаєть ся одначе їх змісту, то там „де Кулїш не проводить нїяких полїтичних чи громадських думок, а обмежуєть ся ко́лом особистих почувань, — там його твори подобають ся сїльським читачам. Але скоро він вийшов з сього ко́ла до ширшого, — зараз зазначаєть ся ріжниця в поглядах між автором і сїльськими читачами“. Третя статя на згадану тему — „Історичні книжки на селї“ (кн. XI). Автор подає голоси селян про історичні нариси й історичні оповідання Ів. Левицького, Франка, Драгоманова, Гоголя, Стороженка й ин., з яких видко, „як дуже цїкавить сего вкраїнська історія, як багато нових думок викликає вона в головах читачів або слухачів“. Крім того автор констатує, що „раз у раз доводилось бачити, що справа з національним осьвідомленням починаєть ся під впливом якої наукової чи беллетристичної книжки, горями якої є козаки“. Четверта статя того самого автора п. з. Твори сьвітової лїтератури на селї (кн. XII) познайомлює нас з голосами українських селян про такі сьвітові твори, як „Антиґону“ Со-

фокля, „Вільгельма Телля“ Шілера, „Демона“ Лермонтова й ин. Про два перші твори обізвали ся селяни прихильно; третього не зрозуміли. Всї згадані статї д. Грінченка в новій перерібцї й доповненню вийшли в 1907 р. окремою книжкою п. з. Перед широким світом. Ів. Бондаренко в статї п. з. В ріднім хуторі Евгена Гребінки (кн. VI) дав плястичний опис романтичної околицї й природи, серед якої виріс і жив український байкар Гребінка (хутір Яр на ріцї Оржицї) й про яку оповідає в передмові до альманаха „Ластôвка“ (1841 р.). Інтересний матеріял до історії українського театру в Росії й Галичинї, починаючи від 70-тих рр. XIX в., подають недокінчені спомини д. М. Кропивницького п. з. За трицять пять літ (кн. IX). Автор оповідає про своє перше зацїкавленнє українською сценою, про свої мандрівки по ріжних містах і місточках Росії й Галичини, куди був заанґажований лїтом 1875 р. тодїшньою дирекцією галицько-української трупи (Т. Романовички), малює тодїшнїй стан українського театру по обох боках російсько-австрійского кордону (тодїшнїй український театр у Галичинї характеризує такими словами: „брак талантів, брак репертуару, брак театрів, брак... достатків“) й ин.[1]). Шкода тільки, що спомини вривають ся на 1882 роцї. Автобіоґрафічні спомини подає також другий український драматурґ пок. М. Старицький в статї п. з. Зо мли минулого (уривки спогадів) (кн. VIII); спомини сї доторкають одначе його дитинячих лїт. У статї п. з. Наші родичі за морем (кн. XII) подає д. А. Невада цїкавий образок економічно-громадянського й національно-партийного житя українських еміґрантів у Північно-американських Злучених Державах. Згадуючи про деякі песимістичні голоси, що американському українству ворожить нехобну національну смерть, він запевняє, що „національна будущина нашого народу в Сполуч. Державах забезпечена, коли істнування національно-свідомої інтелїґенції стане дійсним фактом“; а процес у сьому напрямі вже йде правильною дорогою. Історичний огляд і характеристику польських інформацій західньої Европи про українські справи головно від полов. XIX до поч. XX в. подає д. В. Кушнїр в статї п. з. Українське питання в польській призмі перед Европою (кн. X). Автор констатує, що „всї польські інформатори Европи, за час від упадку Польщі до самих останнїх десятків XIX столїтя, відносили ся до української справи тенденційно, а в найлїпшім випадку з незнанням правдивого стану річей“. Коротку характеристику боротьби двох напрямів між кубанським народнїм учительством в остан-

[1]) Справимо одну помилку: в 1875 р. ґазета „Дѣло“ (галицька), про яку згадує автор, ще не виходила. Було се, певне, москвофільське „Слово“.

ньому десятилїтю (старого обруситсльно-ретроґрадського й новіщого-поступового) подає д. П. Капельгородський в статї п. з. З недавного минулого кубапської школи (кн. XII). З иньших статий згадаємо ще М. Коцюбинського п. з. Згадки про Р. Сембратовича (кн. III), Б. Грінченка одна п. з. Памяті Сембратовича (кн. I), друга п. з. Іванові Франкові (кн. VII), Д. Дорошенка п. з. Українські кафедри на київському унїверситетї (кн. XI), А. Кримського п. з. Критично-фільольоґічні уваги про ложки дьогтю в бочках меду (кн. VII), М. Лозинського п. з. Українська школа в Галичинї (кн. X—XI), В. Мировця п. з. Україна і Европа (кн. III), М. Павловського п. з. Перша київська етноґрафічна вистава (кн. III), С. Панасенка п з. Народня школа і рідна мова на Вкраїнї (кн. IX), М. Черкавського п. з. Українцї і Поляки в Думі (кн. VI) й ин.

Пильнїйшої уваги заслугує довша статя д. Українки Л. п. з. Утопія в белетристицї (кн. XI—XII), в якій авторка слїдить історію „утопій“, починаючи від найдавнїйшого її зразку — леґенди (леґендарна, теольоґічна утопія в сьв. книгах), аж до „утопій“ найновійших утопістів полїтичного характеру. З иньших статий, що своїм змістом не дотикають безпосередно української історії чи лїтератури, згадаємо довшу статю д. Бондаренка Ів. п. з. Велике повстання англїйського народу (кн. VIII—IX), дальше О. Русової п. з. Два білоруські поети (кн. XI) — характеристика „песняра“ Янки Лучини й Лацея Бурачка; з перекладів назначимо Брандесову характеристику Анатоля Франса (кн. VIII) й Бебеля та Пернерсторфера п. з. Національна та інтернаціональна ідея (кн. I—II), — з передмовою Б. Грінченка.

Зі статий соціяльно-економічного характеру зазначимо: статю В. Василенка п. з. Справи хліборобські в Полтавщинї (кн. X), статю П. Капельгородського п. з. Сільський пролетаріят в Кубанщинї (кн. VIII), статю О. Білоусенка п. з. Сїльський пролетаріят (кн. III), статю В. Пісняческого п. з. Наймані робітники в сїльському господарстві (кн. V) і переклад одної промови Ж. Жореса п. з. Рідний край і робітники (кн. IV). Окремо згадаємо довшу статю д. М. Лозинського п. з. Антін Менгер і його соціяльно-полїтичні твори (кн. V, VII), де подано характеристику соціяльно-полїтичних творів пок. віденського професора.

Крім поодиноких статий були в журналї ще відділи: З українського життя, З російського життя, й За кордоном, — де

ріжні автори подавали короткі місячні огляди українського й чужого життя.

В белетристичному відділї подибуємо між ин. ново віднайдені твори Шевченка (I. Сова, II. Дївочій ночі, III. Маленькій Маряні, IV. Три літа) (кн. X), дальше нові писання М. Коцюбинського (Сьміх, кн. II), В. Винниченка (Моє останнє слово, — кн. I, IV—VI; Хто ворог, — кн. VII), Українки Л., В. Самійленка, Б. Грінченка, М. Чернявського, Л. Яновської й ин.

У відділї „Бібліоґрафія" подано рецензії й справоздання з 87-ох українських й російських книжок.

Крім київської „Нової Громади" став виходити у 1906 р. в Росії (С.-Петербурзї) ще один український місячний журнал — орґан української соціяльної демократії **Вільна Україна**, якого одначе появило ся тільки 6 випусків у 4-ох книжках. І тут треба повторити ті самі замітки, які поробили ми при оглядї київського журнала: брак українських наукових і публїцистичних сил за кордоном відбив ся на петербурському орґанї ще більш неґативно, як на київському. Серіозних наукових статий нема у „Вільній Україні зовсїм; з публїцистики самі майже компіляції.

З того останнього відділу згадаємо тільки теоретичну статю Павла Смутка п. з. Краєва автономія України (чч. 1—2) й полємічну М. П. п. з. Автономія України в сьвітлї „соціяльдемократичної" критики (ч. 4), в яких оба автори енерґічно, хоч без сильнійших арґументів обстоюють автономію українських земель у Росії. Найбільш промовляє за автономією України подана автором: статистика людности й статистика економічно-фінансового визиску української теріторії на користь иньших в теперішньому державному буджетї Росії. Не розслїджено одначе глибше економічної індивідуальности українських аґрарно-промислових рейонів, не виказано культурно-психольоґічної ориґінальности українських народнїх мас; про українську історично-автономічну традицію навіть не згадано. З иньших статий згадаємо ще Ів. Стешенка п. з. Український національно-громадський рух і 1905 рік (чч. 1—2) й М. Ч. п. з. Національні орґанїзації пролетаріяту (ч. 3).

З белетристичного відділу зазначимо нарис В. Винниченка, Раб краси (чч. 5—6) й його-ж драматичну картину з житя революціонерів Дізгармонія (ibid), дальше оповіданнє В. Деде, На пристанї (ч. 3), Лесї Українки, Одно слово (оповіданнє) (чч. 1—2) й її-ж „Єгипетські барельєфи (вірші) (ч. 3). *Ів. Кревецький.*

Роспочата в Москві тижнева лїтературна часопись **Зоря** покінчила своє істнованнє на виходї чотирьох подвійних чисел. Звернула увагу довшою статею проф. А. Кримського п. з. „Практическій курсъ для

изученія Малорусскаго языка“, в якій автор мав намір подати практичний виклад української граматики й стилістики для необізнаних з українською мовою. Свій курс попередив він вступним словом (по українськи), де говорить про ґенезу термінів „український“ „малоруський“, та про ґрупи й говори в українській мові. В лекціях автор опер ся майже виключно на східньому наріччу нашої мови, а за прінціп поставив собі користувати ся передовсім простонародньою мовою. З белєтристики надруковано початок повісти І. С. Нечуя-Левіцького п. з. „Неоднаковими стежками“ (чч. 1—2). Иньше — се переважно передруки давнїйших творів.

У Львові з початком 1906 р. став виходити лїтературний двотижневник **Сьвіт.** До вересня редаґував його редакційний комітет, зложений з молодих галицько-українських письменників (Волод. Бирчак, Петро Карманський, Михайло Яцків та Остап Луцький), від вересня веде редакцію сам видавець В. Будзиновський. Зміст першого річника „Сьвіта“ був досить ріжнородний і забирали в нїм голос переважно молодші укр. письменники (був він орґаном наших молодих т. зв. „модерністів“). Зі старших стрічаємо імена дд. Б. Лепкого, М. Коцюбинського, дра В. Щурата, дра К. Студинського, Яричевського, О. Маковея та О. Кобилянської.

Що тикаєть ся наукового відділу, то він вийшов може над міру вже слабий: переважно самі коротки тільки замітки й нотатки. Ширша, хоч мало орґанїчно звязана з цитованим матеріялом статя дра Студинського п. з. „До історії взаємин Галичини з Україною“ (чч. 8—10). Автор подає тут лист Вас. Білозерського до Омеляна Партицького, виймаючи його з неповної збірки кореспонденції Партицького з українськими письменниками, яка переховуєть ся в біблїотецї Н. Т. ім. Шевченка. До листа подані поясненя, в яких автор виказує, що так Костомаров як і Кулїш не мали щастя до галицьких москвофілів і зі зносин із ними виходили навіть скомпромітовані — особливо Кулїш. З проводу напастий на Кулїша по москвофільських і російських журналах і в обороні галицьких народовців виступає в Галичині О. Партицький і в його статї п. з. „Одповідь московскимъ журналамъ“, („Правда“ 1867, ч. 20) слїдний деякий вплив поданого листа Білозерського. Самий лист тикаєть ся задуманого, а невиданого альманаха „Русин“ і справи, в якім тонї треба відповідати Українцям на напади славянофільських та иньших ґазет против Кулїша, Костомарова та українського руху взагалї. Статейка ся вийшла також окремою відбиткою. У відділї „Історично-лїтературні записки“ (ч. 2) подає др. В. Щурат замітку п. з. „До історії культу Шевченка в Галичині“, де зазначує, що в помянику підгорецького монастиря в Плїсниську згадане на картках міста Золочева імя „оусопшаго Тарасія“ з дописскою: „Сіе поминане вписано г. 1861 въ память усопшаго поета Тарасія Шевченка Малой Руси, — помершаго д. 2

лютаго ст. ст. в Петроградѣ“. В записці п. з. „До Сонних мар“ Федьковича (ч. 3), вказує той самий автор на анальоґію між деякими елементами в венецьких сонетах Плятена і мало зрозумілими зворотами в „Сонних марах“ Федьковича. В ч. 4 подав він ще замітку п. з. „Український проповідник і поет з кінця XVIII в.“, де згадує про переклад „Науки парохіяльния“, виданий в 1794 р. в Почаєві і збирає звістки про перекладчика Юліяна Добриловського та його поетичну творчість. У замітці „Про Федьковичеві перводруки“ (ч. 3—4) застановляєть ся д. В. Бирчак побіжно над тим, о скільки мову в творах Федьковича можна вважати літературною мовою чи гуцульським говором та о скільки загально-гуцульське язикове тло підмальоване там прикметами літературної мови, з вини, переважно, редакторів часописий. Для порівнання подано автоґраф оповідання „Безталанне закохание“.

У белетристичнім відділї подибуємо побіч поезий М. Вороного, В. Пачовського, П. Карманського, Б. Лепкого, Ст. Чарнецького, В. Щурата й Осипа Маковея — ряд імен незвісних ще в нашій літературі. З прози зазначимо оповідание К. Гриневичевої „Anima saltans“, В. Пачовського „Жертва штуки“ та одно оповідание М. Яцкова. Подано тут також передрук з „Київської Старини“ повісти д. Ольги Кобилянської п. з. „Ніоба“. З чужих авторів подибуємо Метерлїнка, Фоекольо, Ан. Франса, Мопасана, Мультатулї, Ед. По й ин.

Економічно-господарський місячник **Економіст** не подав і в 1906 р., з виїмком інформацій та справоздань про українські фінансові та торговельно-промислові інституції, нічого інтересного для українського історика. Згадаємо хиба дві статї В. Доманицького п. з. „Пекуче питанне про господарство в Росії“ (ч. 5) та його-ж (за Кавфманом) „Пекуче питанне про землю в Росії“ (ч. 4), і в ч. 7. переклад замітки Соколова п. з. „Україна в державнім буджеті Росиї“, а в чч. 10 і 11 д. Падалки: Про землї, з яких складаєть ся Русь-Україна і в чиїх вона руках“, де зібрано про се питанне багатий статистичний матеріял.

Суспільно-науковий орґан укр. учительства **Промінь** приносить у науковім відділї докінченне довшої розвідки д. І. Карбулицького п. з. Розвій народного шкільництва на Буковині (чч. 1—17, 20—24). Розвідка, видана осібною книжкою як 4-тий випуск бібліотеки „Проміня“, обговорена на иньшім місци. В статї п. з. „Начерк розвою українського жіноцтва“ (ч. 1—3) пробує д. Марія Колцуняк дати читачам історичний нарис громадянського становища жінки в українській суспільности. В „начерку“ одначе є помилки й непорозуміння; порівнаймо тільки її погляд на положене укр. жінки в давнині з історичною літературою[1])

---

[1]) М. Грушевський, Історія України-Руси т. I (2 вид.) гл. 4

про сю справу, — а побачимо, що занадто він чорний й односторонний. В чч. 10—13 подає д. І. Карбулицький кілька листів із переписки з пок. Романом Сембратовичем, які дотикають головно справи статий для „Ruth. Revue“.

Богатий в сім річнику відділ статий суспільно-політичного і орґанізацийного змісту; вони тикають ся передовсім орґанізації українського учительства, його національного й суспільного осьвідомлення й ин. Побіч статий про краєве шкільництво, подибуємо ще статї про шкільництво заграничне пр. „Змагання российського учительства“ Ол. Сатира, „На порозї реформи народних шкіл в Росиї“, „Французьке учительство по роздїлї церкви від держави“. З принагідних статий згадаємо ювилейні характеристики дра Ів. Франка (ч. 22) та д. Вол. Антоновича (ч. 23). У белєтристичнім відділї знаходимо між ин. імена Віри Лебедевої, Яричевського, Коваленка, М. Вдовиченка; між перекладами Еллєн Кай та Брет Гарта.

Орґан українського педаґоґічного товариства у Львові — **Учитель** подав в 1906 р. в науковім відділї довшу розвідку дра Івана Копача п. з. „Що таке людське думанє“ (чч. 1—14, 17—18), яка вийшла також осібною відбиткою. В тім відділї стрічаємо ще переклад статї проф. Ф. Паульзена п. з. „Короткий огляд історії німецьких університетів (чч. 20—24). Се переклад одної части першого тому працї Паульзена п. з. „Das Unterrichtswesen im Deutschen Reich“. З нагоди ювилею десятилїтньої наукової працї в Галичинї проф. М. Грушевського подає д. Д. Корінець (ч. 10) характеристику результатів сеї працї та звертає увагу на „Науковий Збірник“, виданий в честь ювилята його учениками й прихильниками.

У відділї статий з шкільної практики й методики подає д. В. Ратальський „Квестионарі до дитячої психольоґії“; О. Іванчук („Дещо про шкільні підручники“) звертає увагу на основні хиби наших шкільних підручників для народних шкіл й ин. Взагалї в довгім ряді статий „Учителя“, що обговорюють актуальні справи нашого шкільництва й учительства не бачимо вже від довшого часу ніякої уложеної програми чи системи; рецензийний й інформацийний відділ не обговорює ні одного цікавого твору чи видавництва, що тикаєть ся біжучих справ виховання, хоч самий 1906 р. приніс у нас і за границею багато інтересного матеріялу. З белєтристики подибуємо в сім річнику оповіданє д. Ст. Пятки (Ковалева) п. з. „Прогулька в верх“ (чч. 17—18).

Суспільно-церковний орґан **Нива** принесла в 1906 р. першу частину довшої історичної розвідки о. Івана Шиха п. з. „Історія церков-

---

і т. III гл. 5; др. В. Охримович, „Значеніе малорусскихъ свадебныхъ обрядовъ и пѣсень въ исторіи эволюціи семьи“ й ин.

ної унії на Буковині від початку її заснования аж до 1901 р. (чч. 1—5, 7—9, 11—15), де подано коротко історію заведення та дальшого істнования унії на Буковині й погляд на теперішній її стан. В другій части заповідає автор подати спеціяльний історичний огляд українсько-католицьких буковинських парохій. По скінченню можна буде обговорити детальнійше сю працю. В статі п. з. „Історичні і статистичні нотатки“ (ч. 2) зібрав о. Йосиф Ганкевич деякі дані до характеристики руського духовенства і церкви в перших літах по прилученню Галичини до Австрії й за часів російської управи в т. зв. „тернопільськім краю“. Між перекладами подано статю Вол. Соловєва „Росія і Вселенська церков“ (чч. 1—2, 4—6, 8, 10, 12, 14, 15, 17, 19—24) й один відділ з книжки Г. И. Маркевича Выборное начало въ духовенствѣ въ древне-русской, преимущественно юго-западной церкви, до реформы Петра I. п. з. „Патронат на Руси“. *О. Ів.*

Орґан української богословської молодіжи в Галичині — квартальник **Католицкий Всхід** не приніс і в 1906 р. нічого спеціяльно інтересного для українського історика. Зі статий, поміщених у „науковому відділі“ згадаємо тільки статю Т. Кудрика п. з. Історично-літературний огляд руської проповіди в першій половині XIX в. (1800—1850) (вв. III—IV) й статю Т. Пасічинського п. з. Історичний огляд церковного співу на Руси (вв.: I—II). У першій подано на підставі „Бібліоґрафії“ Ів. О. Левицького неповний хронольоґічно-бібліоґрафічний катальоґ проповідничої літератури українських католицьких духовників першої половини XIX в. з незначними тільки біоґрафічно-літературними замітками при деяких авторах. Усіх видань проповідий начислює автор тільки 34, а крім того знайшов іще 4 проповіди, уміщені в ріжних часописях. Невиданих одначе українських проповідий з 1-шої половини XIX в., яких повно в рукописах монастирських (василіянських) й капітульних бібліотек (пр. проповіди бучацького Василиянина Мацієвського з 1816—17 рр., написані гарною народньою мовою, які переховують ся тепер у Підгірцях, дальше проповіди, які переховують ся у капітульній бібліотеці в Перемишлі й ин.), автор не згадав зовсім. Не перевів також ніякої критичної аналізи важнійших проповідий вичислених авторів, яка мусіла б була в своїм результаті подати інтересні причинки до характеристики культурного рівеня нашого духовенства на початку XIX в. (пр. значний ще вплив апокрифічної літератури й ин.). У другій статі Т. Пасічинського подана коротка характеристика чотирьох періодів у розвою церковного співу (1-ший період X — XIV вв., період розвою; 2-ий період XV—XVI вв., період занепаду; 3-тій період XVII—½XVIII вв., період

відродження; 4-тий період $^1/_2$ XVIII в. до нині, період розвою під впливом найновійших здобутків музики).

У відділї „поезиї" подибуємо між ин. 4 вірші молодого поета Ґабора Костельника (Мразі спадньо, Сон двецка, Дом і цидзіна, Пред образом Марії), написані бачванським говором[1]). *І. Кр.*

Переходимо до огляду щоденної української преси, зачинаючи його від новоявленої української преси в Росії.

Перша українська щоденна ґазета в Росії — **Громадська Думка** — видавана д. В. Леонтовичом у Київі в радикально-демократичному напрямі проістнувала тільки не повних вісім місяців і була закрита адміністраційними орґанами по виходї 190-ого числа дн. 18 серпня ст. ст. 1906 р. Відчуваючи потребу не тільки згуртувати українську інтеліґенцію, але понести також самопізнаннє й осьвіту між широкі круги селянства, ґазета ся виповняла не тільки обовязок дневника-інформатора, але також обовязок популяризатора знання.

І так, крім щоденних звісток, подаваних у відділах „У Київі" (звістки зі столиці України), „На Українї" (звістки з провінції), „Листи з Галичини" (постійні дописї д. М. Лозинського), „Листи з Холщини" (писані д. К. Лоським, проф. А. Поґодіном й ин.), „Листи з Буковини" (дра О. Маковея), дальше „За кордоном", „Бібліоґрафії" й „Телеґрам" подала „Громадська Думка" значну скількість статий популярно-наукового змісту (з історії, історії літератури й ин.). З поміж них звертаємо увагу найперше на статї проф. М. Грушевського, писані зі звичайною згаданому авторови ерудициєю, ясністю думки й сильною арґументациєю, нпр. статя в ч. 1-шому (сконфіскованому) п. з. Дорогою віків (передрук з Літ.-Наук. Вістника), дальше „Українські кафедри" (ч. 23) й переклад одної статї, уміщеної в петербурському „Украинск-ому Вѣстник-у" (див. З ґазет та журналів, ч. 173). В сїй останнїй автор подає загальний погляд поступу української полїтичної й громадської думки за минуле XIX столїтє. Дальше зазначимо цїлий ряд статий д. Б. Грінченка п. з. Оповідання з української старовини (ч. 29—33, 53—4, 62, 83, 106, 170, 176, 182), в яких автор подав популярний виклад української історії аж до козацьких часів, головно за „Очерком" проф. Грушевського. В статї того самого автора п. з. „Де ми і скілько нас" (ч. 8) подані на підставі праць проф. М. Грушевського й О. Русова статистичної дати про українську теріторію й її українську людність. В дальшій статї п. з. Якої школи нам треба (чч. 5—7) автор доказує потребу заведення

[1]) Пор. В. Гнатюк, Поетичний талант між бачванськими Русинами — Літературно-Науковий Вістник, 1904, кн. VI, стор. 174—188.

української мови по сільських школах на Україні. Тої самої справи дотикає д. Грінченко в иньшій статї п. з. Народнї вчителї і вкраїнська школа (чч. 168 - 9, 173—174); обстоюючи потребу знаціоналїзовання школи на Україні, автор вичисляє тих українських та чужих учених, що підпирають сю думку, подає короткий огляд української лїтератури й науки в Галичинї та пайновійшого лїтературного руху на рос. Україні.

Дальше йде цїлий ряд більших і менших статий д. В. Доманицького, що мають історичний, громадянський і лїтературний характер. І так у статї п. з. Колись і тепер, пригадує автор нововибраним українським послам до першої российської Думи постуляти колишнїх депутатів лївобережної України в 1767 р., а то „національної самоуправи, осьвіти, волї і доброго ладу в краю“. В рядї статей п. з. Селянська доля (ч. 65—69, 74, 82) подає той самий автор коротку історію селянства в Західній Европі (у Франції, Німеччинї, Австрії) від XVI до XIX вв., переходять потім до історії українського селянства, яку кінчить згадкою про стан наших селян по знесенню кріпацтва в Росії 1861 р. Статї сї вийшли також окремою відбиткою. До тої самої катеґорії належать іще дві статї д. Доманицького, одна п. з. Пекучі справи (чч. 49—50, 55—56, 73—82), — про землю, осьвіту, господарство, — друга п. з. Про сїльську кооперацію (чч. 91 і 105).

Зі статий історично-лїтературного характеру занотуємо: статю д. В. п. з. Сьвяте письмо українською мовою (ч. 40), де подано історично-лїтературний огляд перекладів сьв. письма на українську мову від 2-ої половини XVI в. аж до найновійших часів. В ч. 42 подано зміст лекції д. Ол. Грушевського п. з. Памяти українського історика М. Костомарова, в ч. 159 статю д. Л. П—ського п. з. „Українська періодична преса“ — короткий огляд української преси в Росії за час піврічного її існованя (кінець 1905 р. й перша половина 1906 р.). Дві статї д. Доманицького: Лїтературні новини (ч. 138, 166—7), де поданий огляд перших вісьмох випусків петербурського „Украинск-ого Вѣстник-а“, та дрібні замітки до нового видання Шевченкою „Кобзаря“ (ч. 148). До тої самої справи подали ще свої уваги дд. Ганчук і Николаєвич (ч. 168). В кінцї згадаємо ще ряд посмертних згадок про українських діячів, а то про Р. Сембратовича (ч. 2), про В. Лесевича (ч. 3), про П. Кулїша (ч. 22), про П. Ніщинського (ч. 51), про О. Лазаревського (ч. 71) та про М. Старицького (ч. 104).

У белєтристичному відділї знаходимо: вірші Сивенького, Х. Алчевської, Г. Кернеренка, М. Чернявського й ин. З прози згадаємо писання дд. В. Винниченка, Б. Грінченка, М. Чернявського С. Єфремова, Г. Сивенького, П. Капельгородського, Е. Чикаленка й ин.

Обовязки застановленої російським урядом „Громадської Думки“

взяла на себе нова щоденна ґазета **Рада**, що появила ся вперше тільки 15 вересня 1906 р. Що до свого ідейного напряму, зверхньої форми й змісту „Рада“ майже ідентична з давнїйшою „Громадською Думкою“. Правда, в перших місяцях свойого істновання не показувала вона такої ріжноманїтности змісту, як її попередниця, одначе дуже скоро (від грудня 1906 р.) згадана ґазета стала нахиляти ся до лїпшого, головно вже в перших числах з 1907 р.

З більших статий звернемо увагу найперше на статю д. Б. Грінченка п. з. Тяжким шляхом (чч. 26—27, 36, 45—47, 58, 69) — в якій автор подає історичний огляд української преси в Росії й Галичинї. Від застановлення петербурської „Основи“ 1862 р. та заборони „Черниговск-ого Листк-а“ 1863 р. українська преса в Росії на підставі тайних указів замовкає зовсїм; оживає зате в Галичинї й по части у Швайцарії. Аж після царського манїфесту з 17 жовтня 1905 р. українська преса відживає на рос. Українї на ново й відразу вже зачинає йти „тяжким шляхом“, на якому ставлять перепони крім росийського уряду також деякі меньше сьвідомі свої земляки. Автор переходить по черзї усї ті закиди, збиває їх й подає вкінцї вказівки, в якому напрямі має йти дальший розвій молодої української преси в границях Росії. З характеристик згадаємо найперше характеристику лїтературної й громадянської дїяльности Івана Франка, пера д. Д. Д., дальше того самого автора така-ж характеристика Б. Грінченка (ч. 83) вкінцї характеристика (М. П.) лїтературної, артистичної й громадської дїяльности М. Кропивницького (ч. 79). З иньших згадаємо ще гарну статю д. S. п. з. Про український народнїй унїверситет (ч. 27) й замітки д. В. Науменка п. з. Опорожнення могили Т. Шевченка (ч. 88), що подають деякі причинки до історії поставлення памятника на могилї автора „Кобзаря“. У белєтристичному відділї подибуємо майже тих самих авторів, що й давнїйше в „Громадській Думцї“. *І. Шп.*

Дїло. Наукові й популярно наукові розвідки, замітки, рецензії й справоздання, що містили ся в фейлєтонах „Дїла“, в протягу 1906 р. мали ще більше припадковий характер, як давнїйшими роками. Редакція найбільшої української часописі в Галичинї не здобула ся дотепер на се, щоби давати своїм читачам якісь більш систематичні огляди культурного руху — свого й чужого; старим звичаєм жде ся терпеливо, аж який милосерний автор подасть дещо з власної ініціятиви. Щоби редакція сама заінавґурувала популярно-наукову роботу, на се ще, здаєть ся, доведеть ся довго чекати. От й сього року лишили без згадки й без критики такі видання, як проф. Мих. Грушевського V-тий том Історії України-Руси, В. Гнатюка Коломийки, дра Ів. Франка Апокріфи й Галицько-руські приповідки; дальше всї розвідки друковані в Записках й ин.

Книжки Укр.-руської Видавничої Спілки дочекали ся тільки млявої оцінки „гуртом“ (ч. 229 й дальше); що-ж говорити про оріґінальні роботи в „Ділї“ або про огляди чужих книжок...

З історичних розвідок найбільша: Ів. Кревецького, Аґрарні страйки й бойкоти 1848—9 р. (ч. 135—7), була вже обговорена в Записках т. LXXIV; з инших згадаємо безіменні Причинки до історії „Народного Дому“ у Львові (ч. 112—122) і pendant до них Л. Шеховича Як я став членом „Нар. Дому“? (ч. 164) — цінний матеріял до історії москвофільської господарки в найбогатшій галицько-українській культурній інституції львівському „Народному Домі“. Д. Т. Реваковиq подав оповіданнє селянина із Скільщини п. з. Пригоди жовніра Русина з італїйської війни року 1859 (ч. 150). Із рецензій на історичні видання була тільки одна на „Науковий збірник присьвячений проф. М. Грушевському“ (ч. 58—59).

До старого укр. письменства належить довша статя д. Р. Заклинського п. з. Поясненє одного темного місця в Слові о полку Ігоревім (ч. 1—9 початок попереднього року), яка вийшла осібною відбиткою й була обговорена в т. LXXI Записок, і полєміка в справі розвідки дра В. Щурата Грунвальдська пісня (Bogurodzicza dzewicza): рецензував її др. Копач (ч. 160), а сам автор умістив відповідь А. Брівнеру на його наукову „рецепту“ (ч. 203—4). — До нової лїтератури належить Промова дра О. Колесси п. з. В честь Т. Шевченка (ч. 97—99); автор переводить анальоґію між творчістю Шевченка а Шеллї, Т. Муром і Леопарді. Про „маловвісного та призабутого“ поета В. Забілу подано звістки (ч. 51—2) на підставі біоґрафії дра Ів. Франка, друкованої в Л. Н. Вістнику. З нагоди ювілею д. Івана Франка була тепла замітка Г. Хоткевича (ч. 271). З рецензій згадаємо дра В. Щурата на Будзиновського, Козацькі часи в укр. пісні (ч. 124—5); справозданнє з II і III т. Руської письменности (ч. 172) і з видань В. Спілки (ч. 229 і дальш.). Вкінці була інтересна критика і замітка до видань львівської „Просьвіти“ пера В. Будзиновського п. з. Популярні книжки (ч. 218—221).

Суспільного питання дотикає замітка М. К. п. з. Психольоґія маси (ч. 42), рецензія на Менґера, Neue Sittenlehre (ч. 38—39) і Паульсена, Полїтика і етика (в перекладї дра Ів. Копача) (ч. 178—184). З иньшого згадаємо А. Борковського, Дещо про вихованнє (ч. 170—5, 185—7), Н. Кобринської, Жінка а свобода (ч. 49), О. Іванчука, Дещо про погляди Еллен Кай на дитину і жінку (ч. 144—5).

Із природних наук інтересна своїм змістом замітка дра Ст. Рудницького п. з. Із історії Днїстра (ч. 233) — про повстаннє й дальшу судьбу ріки. З иншого нотуємо А. Боднара, Проміні Бекереля (ч. 22—

26), Суспільне житє муравлів (ч. 245) й І. Верхратського Шкідниця Osneria dispar (ч. 46).

Дуже пощастило описам подорожей: між иньшими згадаємо Е. Олесницького, Вибух Везува (ч. 64—6), М. К., З подорожі по Україні (188—196), Сіменовича, Русини а Янкеси (ч. 209—11), М., З побуту в Женеві (ч. 222—4), безіменні Спомини з дороги до сьв. Землї (ч. 245—258) й Руські оселї в Парані (ч. 267—83).

В **Русланї** займала в 1906 р. найбільше місця кореспонденція ріжних українських діячів з другої половини XIX в., опублїкована д. Ол. Барвінським п. з. Матеріяли до національно-полїтичного і культурного руху Русинів. Тут були поміщені листи: Володимира Барвінського (ч. 119—121, 213), Олександра Барвінського (ч. 30—33), М. Грушевського (ч. 8), книгарів Ґінтера-Малецького (ч. 156), Едв. Ґневоша (ч. 102—6), С. Єзерського (ч. 219), М. Жученка (ч. 156), А. Зайкевича (ч. 167), книгаря Л. Ільницького (ч. 187), С. Качали (ч. 174—6), М. Комарова (ч. 166), Кочубинського (ч. 165), Ів. Левицького-Нечуя (ч. 163), С. Лепкого (ч. 3), Гр. Лукіянова (ч. 161), В. Масляка (ч. 137), В. Мови (ч. 166), В. Навроцького (ч. 178), Ом. Огоновського (ч. 69—72, 117), Т. Окуневського (ч. 29), З. Рудченка (ч. 153—4), Є. Сакуна (ч. 156), М. Старицького (ч. 159—160), Д. Танячкевича (ч. 179—192, 194—7, 207—8, 280—283), Федьковича (ч. 1, 79—82), Червіньского (ч. 118), Шараневича (ч. 13, 178), О. Шаркович-Шарфинського (ч. 141), Волод. Шашкевича (ч. 177), Маркіяна Шашкевича (ч. 2). Крім сього друкували ся не публїковані дотепер твори О. Кониського (ч. 37, 158), Остапа Левіцького (ч. 4), С. Лепкого (Марка Мурави — ч. 3), Ант. Могильницького (ч. 26—8), М. Старицького (ч. 38—9, 42—3). До тих самих часів й людий належать спомини Ост. Левицького (ч. 1—2) й Ол. Барвінського (ч. 5, 179, 210—218). Старшого періоду історії України дотикають статейки Богд. Барвінського, одна п. з. Уваги до зносин митр. Ізидора з Жиґимонтом Кейстутовичом (ч. 41), друга п. з. Жиґимонт Кейстутович, князь Новгородка (ч. 92—95) — згадані вже в Записках.[1]) До того самого автора належить замітка про Портрет Мазепи в замку в Підгірцях (ч. 75—77) й полеміка против розвідки дра Щурата п. з. Ґрунвальдська пісня (ч. 260—271); ся остання вийшла також окремою відбиткою п. з. Bogurodzicza dzewicza а історичні висновки дра Щурата. До справи платнї духовенства за Йосифа II подані рукописні матеріяли в чч. 204—6.

З иншого згадаємо Богдана Лепкого З дослїдів над Шевченковою „Наймичкою“ (ч. 231—259) й йогож рецензію на О. Луцького В такі

1) т. LXXV с. 133.

хвилї (ч. 116—117); також рецензії Л. Лопатинського на Грінченка За батька і Масляка на Реймонта Chłopi (ч. 52—61).

В **Буковині** замітні були рецензії: А. Крушельницького на театральні вистави під дирекцією Садовського (ч. 14 і дальш.), Кордуби на повість Маковея „Ярошенко" (ч. 22) й Лепкого п. з. Українські літератури в 1905 р. (ч. 78—82); крім сього був переклад статї Фельдмана, Польська лїтература в 1905 р. (ч. 51 і д.). З иншого згадаємо статю В. Кмицикевича п. з. Причинки до ґенези полїтеїзму і монотеїзму (ч. 87—94); референт з розвідок Б. Глинського п. з. Борба за конституцію в Россії на поч. XIX в. (ч. 61 - 65) та переклад Брентана Етика і народня господарка в історії (ч. 73 і д.); сей останнїй вийшов окремою відбиткою. *І. Крч.*

Бібліоґрафія

(рецензії й справоздання).

Der Ursprung und das Wachstum der Sprache indogermanischer Europäer. Von Johann Steyrer, k. k. Professor, Віденъ, 1905, A. Hölder [II]+175.

В 1891 р. виступив автор з книжкою „Der Ursprung der Sprache der Arier", а тепер пустив друге видане, упорядкувавши трохи инакше поодинокі розділи. Покликуючись на слова Ґрімма: „Wer nichts auf Wahrnehmungen hält, die mit ihrer faktischen Gewissheit anfangs aller Theorie spotten, wird dem unergründlichen Sprachgeiste nie näher treten", автор випроваджує теорію про єдність ґерманського вокалїзму[1]) і про походжене усїх самозвуків з оа. З того доходить і до иньших результатів, особливо що до методи та підстав деяких індоґерманських корінїв, звертаючи увагу і на розслїди культури. Не можна відмовити авторови незвичайної пильности в зіставленю великого числа споріднених слів і семазіольоґічних та лексикальних пояснень, за те брак йому основної річи для кождого дослїдника, а то методи і критицизму, через що цїла його праця представляє малу вартість і не оплачує вложеної в ню працї. Острійшу оцїнку написав би спецїялїст-лїнґвіст, коли-б запустив ся глибше в саму річ. *З. К.*

Fr. Westberg — Zur Topographie des Herodot [Klio Beiträge z. alten Geschichte IV Bd. S. 182—192 u. VI Bd. S. 259—268).

Автор старає ся подати деякі нові розвязки темних місць Геродотової топоґрафії. Для нас важний уст. 6, присьвячений землям на північ

---

[1]) Докладнїйше розвинув автор свою теорію в розвідцї: „Die ursprüngliche Einheit des Vokalismus der Germanen...", Віденъ 1887

від Чорного моря. На підставі IV. 18 виказує д. Вестберґ (в супереч Бравнови і др.), що гілею, Скитів-рільників і ріку Пантікап треба покласти на лівім боці Дніпра. Вяжучи се з IV. 58, виводить, що Пантікап у Геродота вливає ся до Дніпра (з лівого боку) і відповідає теперішній річці Конці. Ріку Гіпакіріс ідентифікує автор зі степовою річкою Каланчаком, Ґеррос з допливом Азовського моря р. Молочною; з сього виходить, що край Ґеррос се півн.-східна часть Таврийської і сумежні частини Катеринославської ґубернії, дарма, що Геродот виразно каже IV, 53: μέχρι μέν νυν Γέρρου χώρου, ἐς τὸν τεσσεράκοντα ἡμερέων πλόος ἐστὶ. Ту трудність усуває д. Вестберґ давно випробованим способом, припускаючи в тім місци ошибку автора або переписувача, що місто τεσσερεσκαίδεκα (14) написав τεσσεράκοντα. Таким чином, звістно, можна богато нових річий відкрити. *М. Кордуба.*

Dr. H. Günter, Legenden-Studien. Кельн 1906, стор. 192.

Після обговореної вже в Записках гарної книжки Делєгая „Les légendes hagiographiques" отсе нова праця пад літературною старохристіянських леґенд, яка трактує сю тему не по загальним катеґоріям, як Делєґай, а хронольоґічно і по ґеоґрафічним ґрупам. Се о стілько корисно, що позволяє слідити певну покревність леґенд, позволяє в певних ґеоґрафічно і хронольоґічно близьких ґрупах розпізнавати спільні риси, однакові способи композиції і представленя. Особливо цікавить нашого автора розвій чудесного в леґендах, і своєю методою він виказує, що найстарші, автентичні леґенди стоять найблизше до так званих актів проконзулярних, себто урядових протоколів про переслухи та покаране перших мучеників. На таких протоколах оперті в значній части оповіданя Евзебія про палестинських мучеників в часу переслїдуваня Діоклєціяна, де чудесного нема ще ані сліду і оповіданє являєть ся живійше і кольоритнійше хиба там, де автор сам був наочним сьвідком мучеництва і описував свої вражіня з суду і з місця страченя.

Та вже майже рівночасно з тими автентичними оповіданями, в кінці третього і в четвертім віці появляєть ся ґрупа леґенд, в основі також історично вірних, але фантастичне, чудесне вже врываєть ся в них у формі візий і чудесних снів. До таких леґенд належать акти св. Перпетуї і Феліціти. Їх мученє представлене коротко і ціломудрено: „Роздягнені і окриті сітями Перпетуя і Феліціта були введені на арену. Увесь народ жахнув ся на їх вид — одна була ніжна як дитина, друга з напучнявілими грудьми наслідком іно-що відбутих злогів. Їх покликано назад і пообвивано полотном. Вони були засуджені на дику корову. Звір штовхнув Перпетую і відкинув її на бік. Коли свята здужала піднести ся з землі, перша річ, що вона вчинила, се було те, що

натягла на себе полотно, яке було злетїло з неї, більше дбаючи про свою соромливість, нїж про біль. А потім згорнула розкудовчене волосє — щоб не виглядало, що вона жалуєть ся в хвилї, коли мала бути звеличена. Так устала, а бачучи, що Фелїціта лежить розпорена, підійшла до неї і помогла їй піднятп ся. І так обі стояли, поки зворушений народ не покликав їх до ратункової брами. Там Перпетую приняв катехумен Рустік — і тут вона немов зі сну прокинулась — вона бо силою сьв. Духа була вже на тому сьвітї — озирнула ся довкола і на диво всім запитала: „Колиж нас поведуть до корови?“ А коли їй сказали, що все минуло ся, вона не хтїла вірити, поки не побачила слїдів рогів на своїм тїлї та на одежі“. Та перед отим мучеництвом зазнає Перпетуя в тюрмі, в найвисшій екстазї душевного зворушеня чудесної візії, якій рівних мало має всесьвітня лїтература. І на взірець сеї пасії формуєть ся цїла ґрупа подібних, де центром являєть ся св. Кипріян і фантастичний елемент виступає лише в формі психольоґічної автосуґґестії.

Вже пасія св. Полїкарпа Смирненського вказує перехід від фантастики в снах і візіях до фантастики на яві. Три дни перед своїм арештованєм сьвятий лежав у горячцї і йому приснило ся, що подушка, на якій лежав, загоріла ся під ним; він прокинув ся і казав своїм приятелям, що за три днї йому доведеть ся горіти на стосї. Се легко зрозуміти на чисто психольоґічнім тлї, та вже тяжше зрозуміти, що коли Полїкарп входив до суду, „голос із неба закликав до нього: „Стій твердо, Полїкарпе, держи ся мужно!“ — „І нїхто — додає автор леґенди — не міг бачити, хто се говорив, хоч усї ми, що стояли при тім, чули сей голос“. А коли сьвятий вийшов на стос — оповідає далї очевидець — побачили ми чудо: полумя виглядало як склепінє і обдало тїло блаженного як вітрило надуте вітром, а те тїло в серединї виглядало не як мясо, яке пожирає огонь, а як хліб, що румянїєть ся в печи, або як золото чи срібло, що чистить ся в горнилї. І ми почули запах мов кадила або пахучого коріня. А коли безбожники бачили, що його тїло не спалюєть ся, мусїв кат убити його кинжалом, а коли се стало ся, поплило з рани так богато крови, що погасила весь огонь і весь народ зачудував ся“. Пізнїйшим копістам було сего мало і додали, що з рани вилетів білий голуб — душа сьвятого — і полетів до неба.

Оттаким способом, порівнюючи старші редакції житий з пізнїйшими, де се можливе, автор слїдить чим раз більший зріст фантастичного в мученицьких актах і рівночасно з тим чим раз більше блїднїнє і щезанє конкретних фактів і індівідуальних рисів. Другий розділ його працї подає цїлу гору фактів дивоглядних чудес із таких пізних пассій і в розділї III спеціяльно прослїджено еволюцію пасій, їх звязки з історич-

ними подіями, з льокальними саґами та з індивідуальними пригодами ріжних вірних людий. Четвертий розділ подає огляд західно-европейських мартірольоґіїв, а в пятім вертає автор до одної спеціяльної давньої ґрупи, де героями являють ся не мученики, а пустинники і їх авантури та побіди над ріжнородними демонами. І тут показує автор еволюцію від чисто-людського малюнка, який подає нам найстарше житіє св. Антонія пустинника, написане Афанасієм Александрійським, аж до чудернацьких анекдот у „Лавсаіку“ (Historia Lausiaca) Палладія Еленопольського або до Vitae patrum Руфіна.

Взагалї треба сказати, що зведенє і критичне посортованє величезного матеріялу в такім малім обємі книжки і власне основа трактованя річи хронольоґічно й ґеоґрафічно, все те надає працї д. Ґінтера велику цїну і чинить її неминучо потрібною книжкою для кождого, хто хоче займати ся детальними студіями на тім полї. *Ів. Франко.*

Проф. М. Н. Ясинскій — „Село“ и „вервь“ Русской Правды (відбитка з київ. Унив. Извѣстій), К., 1906, ст. 23.

Автор виходячи з тези, що для роз'яснення правної термінольоґії й права Руської Правди передовсїм треба звертати ся „не къ памятникамъ восточно-русскимъ, а къ памятникамъ, относящимся къ той именно территоріи, гдѣ создалась и дѣйствовала Русская Правда, т. е. къ источникамъ западнорусскимъ“, шукає в них розвязання питання, як треба розуміти терміни „село“ і „вервь“ Руської Правди — як у попереднїй студії звертав ся до них для роз'яснення терміна „закуп“. З нагоди тої попередньої розвідки, я вияснив хибність такого сформулования тези, яке ми бачимо у проф. Ясинского і його товаришів по київській школї — мовляв право в. кн. Литовського розвило ся на тій самій територіі, де сотворена була Рус. Правда, і являєть ся її спадкоємцем не тільки своїм змістом, а й териториїяльно (див. мою рецензію в LXII т. Записок і т. V Історії України-Руси, прим. 1, с. 630—1). Але се не позбавляє раціональности й плодотворности гадки — в праві в. кн. Литовського шукати відгомону норм і термінів староруського права, Рус. Правди. Належить тільки не перегинати палицї в противний бік, то значить в противність праву московському не дивити ся на в. кн. Литовське як на якесь зачароване царство, де від XII в. (право Рус. Правди) до XVI в., коли ми маємо актовий матеріял для пізнання тутешнього права, не було руху, еволюції, перемін.

„Село“ староруське толкує автор згідно з попереднїми деякими дослїдниками, як господарську оселю — анальоґічну з дворищем; потвердження тому він шукає в правнім матеріялї в. кн. Литовського, і вказує, що „селище“, „сельце“ має тут теж таке значіннє (с. 7—8). При тім

приходить ся йому сконстатувати, що слово „село“ прибрало тоді ширше значіннє, означаючи й село в сучаснім значінню. Супроти того стає питаннє, чи напр. і „селище“ не мало ширшого значіння, ніж надає йому автор. Що до „верви“, то автор ставить ділєму — чи була се волость чи село, і прихиляючи ся до сього другого рішення, шукає розвязання в процесї гонення слїду в литовських часах і на підставі його виводить, що в сім процесї „вервь“ і „люде“ Рус. Правди відповідають селу литовської практики[1]). Відси — зрівняннє сих двох понять у автора. А у читача лишають ся питання — чи між селом і волостию по обставинам XI—XII в. tertium non datur? Чи кольонїзаційні обставини XI в. можна переносити в XVI, і навпаки?

Се все річи, які безперечно вимагають тоньшого і многостороннїйшого аналїза, а не рішають ся простим зрівняннєм термінів, а навіть фактів XI і XVI в. *М. Грушевський.*

Borys Kolomanowicz, królewicz węgierski (1105—1158), z teki pozgonnej Maximiliana Gumplowicza (Przegląd historyczny, 1906, I, ст. 5—19).

Посмертна статейка польського історика бере в оборону звістного угорського претендента, внука київського князя. Угорські хронїсти представили його байстрюком, відкиненим батьком, бо той пагнав, мовляв, його мати, Предславу, прилапавши її на невірности. Сей погляд, мов би причиною розводу була невірність Предслави, і походженнє Бориса було непевне, перейняте було від угорських хронїстів і новійшою історіоґрафією. Ґумпльович доводить, що се погляд пізнїйший, а в сучасних джерелах нема нїякого натяку на те, щоб Бориса уважали сином неправого ложа — чи то сам Кольоман, чи члени угорської династії, чи сучасна суспільність. Неприхильність Рима до Бориса як чоловіка східньої, візантійської віри й культури зробила початок некористній репутації Бориса, а в монастирських кругах, вдячних для Борисового соперника, виросла потім леґенда про неправне походженнє Бориса.

Статя має характер начерка невиробленого вповнї; не все з фактів і арґументів, зібраних тут, має вагу й силу переконання, але в сумі вони дають той вивід, що у сучасників ми дїйсно не знаходимо слїдів переконання про неправне походженнє Бориса. Але неприємно, що автор обмежив ся польською лїтературою про Бориса, не потрудивши ся загля-

---

[1]) Принагідно „сводъ по землямъ“ Рус. Правди ілюструє він документом XVI в., де шукають слїду по „землям“-дворищам одного села (с. 14). І знов питаннє — чи „земля“ Витебщини XVI в. і „земля“ даного текста Рус. Правди те саме?

нути до літератури російської, де знайшов би до сеї теми праці і новійші і солїднійші, ніж праці Бельовского і Ґурского — от як розвідки Васілевского, Ґрота. Як би сї праці навіть не змінили поглядів Ґумпльовича на деякі питання, порушені ним в своїй статї (чия донька була Кольоманова жінка — Сьвятополка чи Мономаха? чи справдї Борис був посаджений в Галичу?), то у всякім разї дали б солїднійший кольорит його роботї і позбавили б її неприємного враження, який має вона тепер — що се праця з самого польського ґльобуса. *М. Грушевський.*

Antoni Prochaska — Urywki z dziejów XIV wieku (Kwartalnik historyczny 1904, ст. 210—219).

Під сим титулом подано дві осібні статейки: I. Przyczynek do sprawy zajęcia Rusi przez Kazimierza W., і II. Do starań Zygmunta margrabiego brandenburskiego o koronę polską. Нам інтересна перша — дуже вправдї маленька, але в такім важнім питанню і маленькі причинки нераз багато значать. Сим разом вправдї шан. автор не дає багато нового. Наведений очевидно працею дра Кутшеби про торговлю Кракова, він витягнув звістки до руської справи з вроцлавських актів, давно опублїкованих Корном, але занедбаних істориками окупації Галичини, і пильнує витягнути з них де що для осьвітлення ситуації. Він справедливо підносить, що сї звістки сьвідчать, як Казимир дивив ся на свої здобутки на Українї: бачив у них домен польський, а не угорський, яким мав він бути формально по трактатам з Угорщиною. Меньше оправдано пробує він покликати до житя стару замітку Ґрінгаґена, мов би з сеї вроцлавської кореспонденції виходить, що Казимир уже перед 1349 р. володів руськими землями. В текстї йде мова про труднопти, які робить Казимир вроцлавським князям в їх торговлї з Русию своїми новозаведеними митами й иньшими „непрактикованими тягарами". Але щоб утрудняти дорогу на Русь, для сього Казимир зовсїм не мусїв володїти руськими землями, і дїйсно на се нема нїякого натяку в сїй кореспонденції аж до 1354 року. *М. Грушевський.*

Antoni Prochaska — Unie Kalmarska i Jagiellońska (Przegląd polski, 1904, XI, c. 193—212).

Автор переводить паралєлю між сими двома уніями-сучасницями, виказує висшість унії польсько-литовської — її моральну і спеціально християнїзаційну вартість, її культурні, цивілїзаційні цїли, і в тім дошукує ся причини більшої трівкости її. Ся апотеоза Ягайлової унії не першина у автора, не першина в польській лїтературі взагалї, тож нема причини ближше входити в аналїзу й оцїнку сих поглядів. Отже для характеристики тільки випишемо кілька характеристичнійших взірців.

Унїя zaszczepia instytucye już wysoko w Polsce rozwinięte, jak samorząd ziemski, na gruncie wschodnim, usuwając tym samem zwolna i bez przewrotów nie odpowiadające chrystianizmowi instytucye wschodnie (с. 209).

Gdy na północy zubożono chłopa, tymczasem w Polsce, a w części i na Litwie, gdzie wszędzie kolonizacya wymagała sił roboczych, wieśniak utrzymał zamożność, a tem samem i swą względną niezawisłość, lubo pod koniec XV wieku wzorem zachodnim został już przytwierdzony do ziemi. A nawet gdy ten chłop stosunkowo utracił swą dawniejszą swobodę, to materyalnie miał się dobrze, co zaś dla cywilizacyi ważniejsza, Polska nietylko że zostawała się ziemią, przyjmującą ciągle chętnie nadpływającego kolonistę ponętną dla niego glebą, ale co większa, była spichrzem Europy, jej żywicielką (с. 210).

Siła w odparciu tak zwanej Reformacyi, jaką widzimy w upadku projektów narodowego w państwach jagiellońskich Kościoła, w powołaniu do życie unii Brzeskiej — to zaiste rezultat wielkiej moralnej potęgi, jakiej brak było w Kalmarskiej unii, a która stanowiła podstawę unii Jagiellońskiej (с. 212).

Читач врозумiє, що минї шкода було перекладати сї flosculi Polonici, і вибачить їх наведеннє в ориґіналї. *М. Грушевський.*

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie, t. XVIII, Льв., 1903, ст. XLIII+701, 4⁰.

Останнїй том поважного львівського видавництва не був ще обговорений на сторінках нашої часописи, хоч вийшов уже досить давно (в обігу книгарськім одначе не так давно, як би можна було судити по датї видання, зрештою вповнї ілюзоричнїй, бо передмова датована 25/XII 1903 р.). Роспочинає його вступна стаття редактора дра Прохаски, властиво дві окремі статї. Перша загальнїйша, більша (с. I—XXXIII), друга поменьша, спеціальнїйша (с. XXXIII—XLI), де автор, на підставі опублїкованого матеріалу спиняєть ся над деякими подробицями орґанїзації перемиського суду (суд коморників). Перша стаття містить в собі похвальну пісню польському праву, його цивілїзаційному, моралїзаційному і всякому иньшому благодатному впливу, і шляхтї — сим рицарям культури, працї й репрезентантам усяких можливих чеснот. Автор величає здобутки її pracy wytężonej nad kolonizacyą (с. 28). Obok rzutkości, gospodarności, przywiązania do ziemi — przymioty, które widzieliśmy urosły u ziemiaństwa na skutek nadania prawa polskiego — cehuje ziemiaństwo w ogólności słowność i rzetelność we wszystkich zobowiązaniach — результати католицького духу, котрим було прийняте

німецьке і польське право (с. 30). Право польське принесло dwie wielkie zasady zachodnie, dotąd mało znane i uprawiane w tych stronach: dziedziczności posiadania ziemi i wolności osobistej (c. 24); воно научило людей любити свою землю; воно защепило чесноти горожанські — kiedy bowiem dotychczas samowola z jednej, pochlebstwo z drugiej strony otwierały podwoje do naczelnych stanowisk w ziemi, odtąd przystęp do tych stanowisk zależnym jest od istotnej zasługi, od rozumu i prawości charakteru (c. 25). I при тім що за ідиля наоколо того „земянства“, porającego się około roli na równi z kmieciem, goszczącego u tego kmiecia na *czci* t. j. uczcie (c. 30). Ах сї шляхтичі! Ich pługowi zawdzięczyć należy gęste skolonizowanie ziemi, ich mieczowi cofnięcie się koczownika w stepy Czarnomorskie (c. 33). Ах сей чудовий шляхетський, старопольський рай!

Оті пусті, голословні і в основі своїй звичайно або односторонні або й зовсїм неправдиві загальники виповнюють більшу половину вступної статї автора, яка ніби то має на метї зібрати резюме величезної збірки сьвіжого актового матеріалу! Меньшу частину становлять замітки більше фактичної натури. На с. 13—22 подає автор катальоґ маґнатських і шляхетських родів Перемищини XV в.: се иначе доповненнє матеріалами XV в. реєстрів Яблоновского в його працї про Галичину XVI в. На с. 26 і 28—29 подано кілька заміток до історії економічних відносин, інтересних справдї, й приходить ся пожалувати, що не дав їх автор більше замість тої панеґіричної фразеольоґії.

Том містить записки земського суду перемиського з рр. 1469—1505. На дальші два томи заповідає редактор докінченнє судових записок XV в., в тім числї (в т. XX) також досї не зачеплені останки актових книг белзького воєводства. З XXI т. має зачати ся публїкація соймикових ухвал руського воєводства з рр. 1572—1771. Сю публїкацію обчислено на десять томів, і вона, значить, має й зайняті на довгі-довгі лїта фонди сього археоґрафічного фундушу. *М. Грушевський.*

Acta Tomiciana, tomus duodecimus epistolarum, legationum, responsorum, actionum et rerum gestarum serenissimi principis Sigismundi primi, regis Poloniae, magni ducis Lithuaniae per Stanislaum Gorski, canonicum Cracoviensem et Plocensem, A. D. MDXXX, Sumptibus bibliothecae Kornicensis, MDCCCCVI.

Новий том „Томіціанів“ приносить до 1530 р. 429 актів. Що до зверхньої своєї форми він не ріжнить ся нїчим від попереднього тому. Подібно і жерела, з яких черпав видавець, др. Жиґимонт Целїховский, переважно ті самі, що і в попереднїх томах того видавництва. У вступі

простує видавець деякі річеві і формальні похибки, знайдені ним вже по видрукованню сього тому, та дякує завідателям декотрих архівів за їх поміч, уділену йому при вишукуванню матеріалів. Самі акти попереджені „Merabilia“-ми писаними по латині, з яких видно, що матеріял сього тому приносить найбільше відомостий з сучасної дипльоматії Европи, передовсім східної та східно-полудневої.

Головна політична справа сього року (1530), коло котрої крутять ся всї инші — се справа турецька; вона віддзиваєть ся широким відгомоном так добре в булах папи Климента VII (про Єрон. Лаского ч. 39, 40, 226) як маніфестах цісаря німецького і султана турецького, в листах угорських королїв, відозвах та мирових трактатах в згадках про посольства Фердинанда до Москви (ч. 261) і Москви до Жиґимонта (ч. 362), як також у приватних листах менш або більш високо поставлених осіб (прим. просторий лист Кшіцкого, польського посла на цісарскім дворі ч. 213 і ин.)[1]). Не свобідні від посередного або безпосередного впливу турецької справи инші факти, в яких Польща бере живу участь — се в хронольоґічнім порядку: женячка Ягайловича з Габсбурґівною Єлисаветою, донькою Фердинанда, трактати двох угорських королїв при посередництві Польщі, напад Татарів, а при самому кінцї року наїзд волоського воєводи на Покутє і Поділє серед одушевленого настрою руських мешканцїв сих земель.

В тих першорядних полїтичних моментах беруть деяку, переважно пассивну участь і українські землї, in specie руських земель Корони. В першім фактї земля Перемиська і Сяніцька — крім Беча і Сонча — становить „зі всїми своїми достатками“ посаг для королївської невістки Єлисавети, як се видно з даної королем інструкції для пол. послів (ч. 307), що дальше (ч. 358) з'обовязуєть ся записати на повисші землї суму 200.000 угорських фльоренів. В справі трактатів бере удїл Руська земля „de titulo“ лише через своїх офіціальних достойників, через Яна Тарновского, руського воєводи та Яна з Тенчина, воєводи белзького і краківського, холмського, ратненського і теребовельського старосту в трактатї між обома угорськими королями та через того самого Яна Тарновского в трактатї між Жиґимонтом і Ґеорґом саксонським в Познани (чч. 280, 255).

Частїйше згадують ся українські землї як обєкт нападу Татар (про се пізнїйше) та находу волоського воєводи. Вже в місяцї мартї (ч. 52) ходять слухи про замір Волохів здобути при турецькій помочи Камінець („Camenecum“), одначе намір сей здійснили Волохи аж під конець

[1]) До справи турецької: чч.: 56, 57, 60, 63, 72, 73, 84, 90, 196, 197 (лист султана Солїмана до Жиґимонта про заключенне мира) et passim.

сього року і то не на Камінець, але находом на Покуте і Поділє. Про се довідуємо ся передовсім з листів писаних до Бони: ч. 381, Стан. Лянцкороньский повідомляє (здаєть ся Тарновского — в акті адресат не названий) про молдавського воєводу, що став з досить численним військом під Ботушанами[1]), куди далі потягне — не знати. Коли б хотів пійти на Коломию, то по гадці знавців сих околиць — пише Лянцк. — воєвода знайде собі там неминучий кінець задля незмірно болотнистого терену околиці над тамошнім озером. Дорога на Прут для нього теж замкнена задля виливу ріки. Надто доносить Лянцк. адресатови про прибутє камінецьких Вірмен з Турциї з деякими новинами та разом з одним Турком, що прямує у Львів. Тарновский, легковажучи нахід Молдаван, висловлює свою надію (лист до Бони ч. 387), що „клопіт короля та страх і нещастє руських земель скоро мине“ з причини, що неприятельський наїзд випав на щастє під час ґенерального сойма, коли „Mtas sua consiliorum suorum habet copiam“. Каштелян краківський Шидловский повідомляє Бонара, краків. бурґрафа, про висланнє королем „duos aulicos“ (ч. 389) та каже, що потреба гроший на зібраннє більшого війська, аби — борони Боже — сей несподіваний неприятель не займив якого більш укріпленого місця, користаючи з загального неприготовання. З завиву короля (ч. 390—1, з дня 10 XII) до воєвод і „поборців“ берестейських, равських і плоських довідуємо ся про займяту вже Коломию і Покутє зо всіми місточками і селами та граничній замок в Гвіздци (Томіцкі числить на Покутю 270 сіл і 12, може й більше місточок — ч. 406). Король постановляє поки що вислати 1000 їзди для оборони загрожених земель та взивав всіх воєвод прислати чим скорше зібрані гроші з контрибуцій минувшого року разом з рахунковими книгами. Дня 12 XII доносить Боні Хоєньский, корол. секретар (ч. 393) про дальший похід воєводи на Галич; се місто після укріплення і сильного запровіянтовання його сандомирським воєводою—тепер не до здобутя. З сього листа довідуємо ся, що по дорозі прилучають ся до воєводи майже усі Русини („paene omnes Rutheni“) в помочю, а він їх ласкаво приймає і поводить ся з ними лагідно, коли рівночасно каже убивати всїх „qui Romani ritus sunt“. По словам Хоєньского вислав король лише 500 їзди, а на звербованнє других пятьсот зложили присутні на соймі: еписк. крак. 800 fl., познанський 400, плоцький 300, а Тарновский 2500 fl., що взяв від свого приятеля на перехованнє.

Далї, Тарновский пишучи до Бони (19 XII ч. 407) нарікає на брак згоди між членами сойму на те, чи проти неприятеля має стати посполите рушеннє чи наємне військо. Тарн. тої гадки, що з воєводою спра-

[1]) Ботушани, село Балтського повіта.

вити ся буде легко і побіда над ним була би добрим знаком для нововибраного короля. Колиж не розправить ся завчасу з неприятелем, тоді „omnium hostium animi crescent contra nos“, ну, і готова халепа і сором для королівства. Длятого було б добре, колиб Бона попросила короля, щоби він своєю повагою перевів потрібну ухвалу: зібрати більше військо, чим звичайно.

Ч. 408. Звістки про невдалий намір волоського воєводи здобути Львів і Камінець при турецько-татарській помочи та за порозумінием з мешканцями, та про трактованне короля з пруським кн. Альбертом в справі находу проти воєводи, що плїндрує ціле Поділє. Камінецькі мешканції зрадили дійсно, але понесли за се кару від Р. Посп., а Альберт пруський не рушив, бо дістав відмовну відповідь на його просьбу мати голос при елекції польських королїв (чч. 416; 422, гл. ухвала 1, відповідь короля Альбертови).

Ч. 417. Том. здає Бонї справу з нарад сойму над способом оборони загрожених неприятелем земель. З початку постановлено „радше дати щось на звербованне жовнїря, чим наражати ся самим на невигоди і небезпеченства“. Супроти сього пропонують король і сенатори ухвалити податок по 30 гр. від лану, на се принципіально годять ся шляхотські посли, одначе жадають поділу тягарів того податку в рівній части (по 10 гр.) між селян, шляхту і духовенство, але се про те й чути не хоче. Ухвалено в кінци „nobilium domesticorum expeditionem“ в числї 10.000 мужа, хоча потім і тої постанови сильно жаловано (Ч. 420). Далеко ширше розводить ся про хід справ на сьому сойму в листї до Бони (ч. 426) корол. секретар Хоєньский, поіменно називає деяких виднїйших послів, згадує про польських утїкачів з Покуття і Поділя та висловляє свій жаль, що нема між послами такого, „щоб відзначав ся якоюсь повагою та міг їх (загал послів) справити на добру дорогу“.

Сей некомплетний (с. 385—6), сварливий, безплодний на наслїдки сойм, незгідний на всякі ухвали, які вимагали хоч би крихітку якихсь коштів зі сторони шляхти, навіть в обличчю неприятеля, що плїндрує Р. Посп., стає характеристичним взірцем майже усїх таких шляхетських соймів в давнїй шляхетській републицї. Активна участь Польщи (а з нею і українських земель) в отих головних фактах загально-европейської полїтики та ті два сойми: один шумний після коронації Жиґимонда Августа та другий бурливий, скликаний для оборони границь Речі Посп.— се головний зміст полїтичнього житя Польщі на зверх і в серединї в 1530 р., осьвітлений близше матеріалом сього тома „Томіціанів“.

До другого ґенерального сойму в Пйотркові, про який щойно була мова, а котрий визначений був на день сьв. Андрія (лат.) маємо ще кілька актів. І так чч. 323—7 говорять про причини скликання сього

сойму (між ними головна причина несупокій зі сторони Татар). В ч. 326 вичислені посли (nuntii) на партикулярні соймики, на котрі в українські землї були призначені: Фелїкс Замойский, суддя і поборець холмський на соймик в Красноставі; на белзький сойм шл. шл. „Myekiczki notarius“ белзької землї; для руської землї, „in Wyssnycz“ — Микола Дерсняк суддя перем., а на каменецький соймик — шл. Черменьский, поборець Поділя. (Про сей з'їзд в Пйотркові ще акти чч. 384, 387, 388, в яких доносять Бонї Томіц. і ин. про хід справ та стан здоровля короля).

До першого сойму покоронаційного та до самої урочистости такі більш інтересні акти: Виданими унїверзалами короля скликуєть ся шляхта і посли (ч. 4) та старости (ч. 5) на сойм, що мав відбути ся (чч. 2) „за три днн“ по коронації молодого короля. Старости мають вперед проголосити се по всїх селах і містах своїх староств. Ч. 7. Реєстр сенаторів, що повитати мають молодого короля. Ч. 8, промова Анд. Кшіцкого до нововибр. короля на тему „timor Dei“; за приклад такого „страху божого“ подає Кш. молодому Ягайловичу самого Ягайла, що невважаючи на прошеня Витовда та грізного небезпеченства не дав корон. війську під Ґрінвальдом знаку до борби перед кінцем мші. Ч. 16, унїверсал — подає докладно величість податку установленого „pro servandis praesidiis“ на Руси; між оподаткованими бачимо селян, богату шляхту, властителїв коршем, млинів та фолюшів, убогу шляхту та війтів (coloneos non habentes), а на передостатньому місци протопопів „alias namyestniczi“, що платять по 2 flor., та попів, що мають дати по пів копи грош. в двох ратах від кождої церкви або „синаґоґи“; поборцями для земель руських іменовані: Микола Дерсняк для землї Руської, для Белзької Ф. Замойский, а для Поділя Анд. Черменьский. Ч. 18, інструкція кор. депутатови на партикулярні соймики скликані на 3/2 для постанов в справі оборони східних границь від Татар. В інструкції взиваєть ся депутата, щоби сю „сьвяту, чесну, потрібну та спасенну“ справу старав ся полагодити корисно і безпроволочно. Ч. 19, візвание кор. Жиґимонта до земель, щоб узяли участь в коронаційнім сьвятї дня 20/2. Ч. 27, привітна мова Томіцкого до короля при повороті з Литви. Ч. 48, описаний хід церемоній підчас коронації нововибраного короля, його „curriculum vitae“ та реєстр сьвітських та духовних маґнатів, що брали участь в тій урочистости. Згадуєть ся тут, що коли мол. король засїв на королївськім столї, узяв ся десь сокіл чи пугач (pustułka)[1]) та почав над ним лїтати,

[1]) По Лїнде „pustułka“ се рід сови без рогів (Słownik języka polskiego т. 4, с. 72—89). В слївнику Мавр. Орґельбранда (Słow. jęz. polsk. cz. II с. 1525 під „sokoł“ ув. 19) і 21) та ст. 1331 pustułka се рід сокола. Скорше можна би прийняти ся за означеннєм Linde, бож

й се уважапо загально за зловіщий знак. Ч. 68, заява короля, що на будуче вибір короля наступить лише по опорожненню кор. стола, по давньому звичаю (подіб. ч. 71). Ч. 69, зобовязанне короля-сина, зложене королем-батьком і королевою-матїрю (ч. 72), що всї права королївства в цїлости будуть заховані.

Стільки для нас цікавих актів до Польщі та для руських земель з нею злучених.

Для литовсько-руських земель маємо звісток дуже мало, бо й сама Литва по виборі Литвою Жиґимонта Августа в. князем, по повороті старого короля в Польщу та з причини сконцентрованя усеї уваги в Польщі на полїтичних подіях,— сама Литва зійшла на другорядний плян. Се видно хочби лише з двох фактів, а то що просьба Ґаштовда в справі „славянської“ служби божої загирюють ся (про се низше), а посла кн. Дубровицького відсилає король без відповіди (ч. 420).

Що до актових звісток про Литву — то маємо лише кілька актів полїтичного та кілька суспільно-релїґійного характеру, й можемо сказати з Фаб. Вояновским (270) лише що: „dux Constantinus nuper mortem obiit in Russia, alia hic nova nulla sunt“ (подібно ч. 276).

Першу звістку про смерть кн. Константина Острожського маємо в кондоленційнім листї Том. до Ілїї Острожського з нагоди смерти його батька (дата смерти кн. Константина назн. на марґінесї акту: 4 VIII 1530). Томіцкий каже про помершого князя, що він був „summe utilis rei publicae et magni duc. Lithuanie et meus singularis fautor et amicus“, а кн. Ілїї обіцяє в потребі свою поміч і пораду (ч. 236). В ч. 315 доносить Вояновский Дантишкови, що по смерти кн. Острожського майже всї виднїйші папи Литви роблять заходи у короля про троцьке воєводство, з виїмком виленського воєводи. Але за нього ще перше просив Том. (ч. 301).

А. Джевіцкий доносить Дантишкови, що кн. Ілїя Острожський побив останнїми днями Татар, „qui conati sunt experiri, si post mortem Constantini habeatur defensionis ratio“ (ч. 312). Се початок нападів Татар[1]), що дотепер не докучали Польщі (ч. 136 і 166), брали від польського короля кілька тисяч фльор. данини, і за се в Польщи сподївали ся загально, що Татари „campos illos (граничні) observabunt et hostes prohibebunt“. Польща одначе помилилась і від жовтня чути вже що „nullum foedus cum Tartaris“. Окрім згаданої побіди кн. Ілїї київський воєвода Андр. Немирович „cum aliquibus ducibus Lithuanie“ жене аж до Днїпра за Татарами, богато з них убиває, бере в полон; з 600 ледви 50 з житєм утїкло (ч. 331).

скорше пугач символ нещастя для людий нїж сокіл, симв. молодечої сили й енерґії.

[1]) Про Татар чч. 38—9, 136, 166, 195, 323—7.

До релїґiйно-суспiльних вiдносин маємо: ч. 208, Жиґ. I як протектор i патрон троцької церкви наказує якомусь виленському духовникови (не названо) звернути Трокам три золочені чаші та два хрести заставлені „praepositus"-ом Шегоцьким у Вильнї. Ч. 264, Жиґ. I просить кардинала „Sanctuorum quatuor" аби випросив вiд папи повний ювилей для цiлого в. князївства литовського, щоб при божiй помочи як скорше покiнчити вiдновленнє виленської катедри, що згорiла враз з частиною мiста. Про Вильно каже кор., що його найбiльше полюбив з усїх мiст у Литвi. Ч. 31, повний здивовання лист Альберта Ґаштовта, виленського воєводи, до Том. з запитаннєм, чому до тепер ще не вислано йому папське бреве „de facultate audiendi missae Slavonicae" та якi кроки пороблено в сьому напрямi. Томiцкий вiдповiдає коротко i сухо, що вiн вправдї писав про те до кардинала ss. quatuor, i сей повiдомив Томiцкого, що зволїканнє сеї справи не було його виною, лише стало ся се „solius summi pontificis (Климента VII) autoritate, cuius Sanctitas breve jam conscriptum signari et tradi noluit". Ч. 32, в другiм листї жадає Том. вiд Гаштовта, щоб вiн подав мотиви свого прошення, аби не було небезпеки, що на ново буде вiдкинено се прошеннє; бо просьби сього рода дуже рiдко коли i дуже тяжко доходять кiнця, „nisi adsit causa aliqua ardua, honesta et necessaria ad salutem". Колиж Том. в поданих мотивах Гаштовтової просьби близше розгляне ся, то i вишле в Рим, „ut illi missae Slavonicae audiendae facultas detur". Ч. 270, Гаштовт робить докори Дантишкови, що невважаючи на численнi просьби, аби донїс йому, як стоять його справи, — не має вiд нього жадної вiдповiди. Ч. 428, Nicolaus Wierzgajło, ep. Mednicensis, Joannes Zabrzeziński, supremus marsalcus та Alb. Gastoldus удають ся до Томiцкого i Шiдловського з просьбою вставити ся у короля за Юрiєм Сологом, кантором виленської катедри, котрого радi би мати на опорожненiм київськiм еп. столi. Колиб король не зволив се учинити, то най їм вибере одного з многих гiдних кандидатiв-землякiв „литовської нацiї", що зберiгав би в цiлости данi їм права.

Крiм одного акту суспiльного характеру (ч. 273), де Жиґимонт взиває Альберта пруського, аби видав пiдданих шл. Богд. Воловича городненского конюшого, якi схоронились в Прусiї, — маємо ще кiлька дрiбних, але часом досить цiкавих звiсток. Пр. коротка згадка про становище послiв вел. кн. Литовського в справi вислання посла в Ливонiю (ч. 133) або ч. 294 з признаннєм Т-ого для Яна бiскупа виленського за його „institutum in restaurandis Mtis regiae castris in finibus hostium positis... collocatum". Цiкава звiстка про се, як оцiнювали тодї Нiмцї хоробрiсть польського вiйська (ч. 213, лист Дантишка, польського посла на нїмецькiм дворi); в актї тiм читаємо,

що „80 equites Livonenses duo milia equitum Polonorum in novissimo bello Prutenico fuderunt... Poloni cum Lithuanis homines sunt inertes et ignavi“ (с. 207). Дальше маємо дрібні згадки про смерть кн. Слуцького та про оплату Новгорода (ч. 421), про ваканції католицьких епископських столів в Київі, Каменці і Холмі та про кандидатів на них (ч. 95), про шлюб Яна Тарновського з Софією Шідловецкого (ч. 129, 133, 136), подібно про женячку Павла Пясецкого ex Russia (ч. 267), про переїзд турецького посла через Львів (ч. 218). Знаходимо ще назви як: Холмський (Chelmszczi ч. 261) і Київський („Kijewski“ в ч. 47 і ин.) але вони тільки „de nomine“ руські. В кінци Кшіцкий пише свої листи (ч. 241—2) „in arce sua Polthoviensi“.

До сього тому доданий „виказ декотрих документів і листів вже давнїйше друком оголошених“ та реєстр документів. Том замикає „показчик осіб“ зроблений старанно (хоч бракує в нїм прим. під буквою „L“ — Leonardus, comes de Nagaroli, що приходить в чч. 397, 398, 400), зате болючо дає себе відчувати брак показчика для місцевостий.

Коректа досить старанно зроблена, хоч подибують ся ще декілька помилок, крім спростованих автором у вступі. Прим.: ст. 8, вірш 1, nob. es — місто nob*il*es; ст. 23, вірш 1 з гори pr ovidentia м. providentia; ст. 34, 1. в. з гор. regia e nomine м. Mtis regiae nomine; ст. 44, в. 20 з дол. [1]) м. [2]); ст. 248 в. 8 зг. per or otarem м. per oratorem, ст. 272 1 в. з долини dod... м. dodal.

Ів. Шпитковський.

N. Jorga — Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen, Ґота, 1905, т. I і II, XIV, 402+XV, 541 ст. (Geschichte der europäischen Staaten, hrg. von A. H. L. Heeren, F. A. Uckert, W. v. Giesebrecht u. K. Lamprecht. 34 Werk).

Імя Йорґи відоме кождому, хто хоч трохи займав ся сучасним науковим або полїтичним рухом серед Румунів. Безперечно найлїпше методично вишколений з поміж румунських істориків, поклав він своїми роботами і розслїдами підвалини до пізнаня минувшини свого народа, основу на котрій можна начертати суцїльний образ розвою румунських держав відповідно до вимог теперішної науки. В своїх моноґрафіях Chilia si Cet.-Albă, Istoria lui Stefan cel-Mare та в дрібнїйших статях зібраних під заг. Studiĭ si documente порушив саме найбільш неясні, замотані і через те істориками звичайно оминані питаня румунської історії, та безперечно вніс дещо сьвітла в ті темні закутини. Але Йорґа знаний в Румунії не лише як історик; він проявляє свою дїяльність також на поли активної полїтики і стоїть на чолї національно-реалїстичної партії. Та

партія зриває з одного боку з давними фантазіями про латинство і римське походжене Румунів, з другої боре ся против панованя французщини в своїй державі та дбає про піднесене національного почуваня серед Румунів у всїх краях і закутинах. Під зарядом, а бодай впливом Йорґи стоять три полїтичні часописи: Sămănătorul (в Букарештї), Făt-Frumos (в Берладї) і Luceafărul (в Будапештї), що пропаґують ту проґраму. І та подвійна діяльність Йорґи як ученого і полїтика пробиває ся також всюди в творі, котрий має бути синтезою його дотеперішної роботи, в його начерку історії румунського народа.

Історична лїтература про румунський нарід і держави ще дуже невеличка і молода. Першою і на довгий час одинокою солїдною компендією румунської історії був двотомовий твір Йогана Хр. Енґля, що вийшов 1809 р. Проби Шінкая (Sincaĭ) і Коґалнїчана (Kogalniceanu) не додали нїчого нового. Доперва в 80-их і 90-их роках минулого столїтя почав ся живійший рух в румунській історіоґрафії, що проявив ся виданєм лїтописий, грамот, архівалїй та обробленєм поодиноких питань в історії Молдавії і Волощини. Всеж таки і найновійші проби представленя минувшини цїлого народу зроблені Ксенополем (1888 р.) і Точілеску (1886 р.) вийшли невдатно і обі ті праці вже в хвили своєї появи були застарілі. Тому отся історія Йорґи була викликана пекучою потребою часу і в нїй бачимо у перве зібрані до купи вислїди нових розслїдів на поли бувальщини румунського народа. Само по собі при оцїнцї сеї роботи не думаємо входити у розбір подробиць історії Молдавії і Волощини, лише обмежимо ся на питанє про ґенезу народу і держав та звернемо увагу на ті епізоди, що тикають ся також минувшини України.

Властиву історію румунського народу попереджає автор просторим вступом. Виходячи з справедливого погляду, що все що стало ся в не-грецьких европейських провінціях східно-римської держави, від ілїрийсько-трако-дацьких воєн аж до виступленя братів Петра і Асена, мало вплив на витвір румунського народу — дає Йорґа в пролеґоменах огляд історії тих провінций за ті часи. Та як раз у тім вступі виступають найрівкійше всї неґативні сторони очерку проф. Йорґи. Всї трудности і неясности, що випливають із скупих і недокладних звісток у жерелах усувають ся тут одним почерком пера, ґордийські вузли перетинають ся доґматично-аподиктичними висказами без нїякої арґументації. Згадаю лише, що Траків льокалїзує автор на область між Стримоном, Балканом і морем, хоч вже Геродот називає Траків найбільшим народом по Індах і тепер нїхто не сумнїває ся, що се племя займало великий шмат землї по обох боках Чорного моря в Европі і Азії. Виходячи з такої тїсної льокалїзації мусить автор ставити цїлий ряд нїчим не умотивованих гі-

потез поданих в аподиктичній формі немов незбиті факти. Щоб пояснити появу Траків за Олександра Вел. на лівім березї Дуная, говорить про мандрівку того народу за Дунай за Филипа II; для поясненя появи Даків в Семигородї треба аж теорії про утечу Ґетів перед Бастарнами, бо Аґатирси по гадцї Йорґи таки рішучо Скити, хоча сам Геродот вказує на їх схожість з Траками,—схожість, що зазначує ся й в деяких обстановах побутового житя. Незрозуміле також чому автор вважає неможливою і просто безглуздою кріпкі слова заступають у д. Йорґи часто річеву арґументацію, вість, що Гадріян казав знищити міст Траяна і носив ся з наміром кинути Дакію. Вість сю подає Діон, доволї солїдне жерело до подій тих часів і нема ніякої важної причини, вважати її безглуздою тим більше, що й сам Траян вважав Дакію за ексцентричну позицію і не втягнув її в оборонну граничну систему, так що на оборонній границї над долїшним Дунаєм не наступила ніяка зміна; щож природнїйше як припустити, що Гадріян хотїв тут зробити те саме, що зробив з Мезопотамією і Вірменїєю і що остаточно мусїв зробити Авреліян.

Часами старає ся автор бути зовсїм ориґінальним і висловляти зовсїм нові погляди і тези. О скілько та ориґінальність виходить на хосен науковій вартости самої працї, видно хочби з тих прикладів: Траки, по думцї д. Йорґи, приняли христіянство в латинській, а не в грецькій формі (коли се було?); доказом сього має бути обставина, що в румунській мові всї головні обрядові назви латинського походженя (між такими вичислені: Dumnezeu — з Domine Deus [чому не з Ζεύς], biserica — з basilica, — з baptizatio, botesare — з baptisare і т. д.). Замітне також порівнанє Ґотів з козаками! Вправдї воно цїлком ориґінальне, бо Тшебіцкий просячи у німецьких князїв в 1653 р. помочи для Польщі против Хмельницького ужив того самого порівнаня. Але що міг собі позволити полїтичний аґент в XVII в., то звучить якось ніяково у поважного історика XX-го віку. А коли чорноморські походи мають бути головною крітерією схожости, то не треба забувати оповіданє Зовіма, що Ґоти були властиво необізнані з морем і уживали чужі судна і чужих веслярів. До ориґінальностий проф. Йорґи належить також, що він не вірить в інвазію монґольських Гунів з Азії під кінець IV ст. і вважає їх останками Скитів, що несподівано скинули ярмо Ґотів. Вправдї подібну теорію висловив також Партицький, але історик повинен знати, що еранські Скити і монґольські Гуни се дві ріжні річи, та що Гунів над Амуром знає хінська історіоґрафія ще в другій половинї III ст.

Подекуда стрічаємо таки рішуче і разяче незнанє фактів і вислїдів історичної науки. Говорячи про походи Сьвятослава на Болгарію

наводить автор Льва Діакона (хроніста з X віку) і каже його порівняти з майже сучасним (beinahe gleichzeitigen) Нестором! Абстрагуючи вже від хронольоґічної недорічности треба ж знати, що оповідане Повісти про сей похід дає лише переповіджене народної традиції про Сьвятослава і не має майже ніякої історичної вартости. Також пора би вже закинути перестарілий погляд про „zögernde, sanftmütige Slaven“ — бо саме описані автором напади Славян на балканський півостров доказують як раз противне. Збираючи все висше сказане, мусимо зазначити, що сей „вступ“ — се найслабша частина роботи проф. Йорґи.

На початку властивої історії румунського народу подає автор доволі докладну літературу про т. зв. „румунське питанє“. Кажемо доволі докладну, бо хоч подані тут навіть дрібні розвідки румунських учених, пропущено з німецької літератури деякі поважні роботи як Мікльосіча[1]), Бідермана, Брінбрехера, а славянську, особливо російську літературу (роботи Ґрота, Васілєвского і др.) зовсім зіґноровано. Взагалї знанє літератури і спосіб цитованя в праці проф. Йорґи лишають богато до бажаня. В того рода загальних очерках цитують ся жерела лиш там, де автор або відкрив нове жерело, або ставить нову інтерпретацію жерела і на нїй опирає новий погляд на дану справу. Проф. Йорґа робить инакше: він навіть у вступі наводить самі жерела, хоч вони вже знані і вихіснувані давно, а лише від часу до часу назве яке там оброблене, не дбаючи, чи названа ним припадково книжка дає перше чи послїдне слово науки в тій справі, а навіть чи погляд поданий в наведенім творі покриває ся дійсно з поглядом висказанпм в текстї. Вже у вступі, при історії Траків, автор згадує прим. Цайса, а поминає мовчки Міленгофа, Муха, Смирнова; при описї устрою Семигорода за римських часів не знаходимо відсилок до Момзена (V тому Римської історії) і т. д. В дальших частинах роботи цитує автор залюбки лише свої власні розвідки, та ще одного-двох зі своїх одномишлеників (Боґдана, Ончула...). Про роботу прим. проф. Кайндля, котра обіймає майже цїлість молдавської історії (Geschichte der Bukowina), про численні польські і російські, або хочби й українські розвідки, що зачіпають також поодинокі хвилї з історії румунських держав, нема нї згадки. За се находимо відклик на такий полїтично-шовіністичний памфлет як „Rutenisarea Bucovinei de un Bucovinean“.

Переходячи до обговореня самого румунського питаня мусимо зазначити, що тут важні дві основні справи: 1) з яких елєментів витворив ся румунський нарід? 2) котрі краї вважати властивою вітчиною

---

[1]) Згадано лиш між цитатами на ст. 117.

Румунів? При першім питаню йде звичайно суперечка про ролю, яку відограв римський елемент у витвореню румунського народу, при чім румунські учені звичайно прибільшували вплив сього елементу, вважаючи себе наслідниками в простій лінії Римлян з над Тибру. Згадати б лише, що не так то давно з'явив ся румунський підручник, де історія Румунії починає ся від Ромуля і Рема, або що урядові оголошеня вистави в Букарештї 1906 р. були зазначені (по при теперішний державний герб Румунії) символом старинного Риму, тоб то вовчицею, що годує діти (Ромуля і Рема). Тому з признанем зазначуємо, що проф. Йорґа показав в тій справі повну обєктивність і мабуть чи не перший з румунських істориків висловляє ся без обиняків, що в римській Дакії не може бути мови про „чистих" Римлян, що тут поселювали ся більш або меньш зроманізовані відломки найріжнороднїйших народів, котрі з місцевим тракийським населенем витворили потім одну мішанину, в котрій підставу творили Траки потягнені покостом романізації. Але на тім не конець. У витвореню романських народів на заході грали головну ролю ріжні ґерманські племена, на сході переняли сю місію Славяни і під їх саме впливом перетворили ся зроманізовані Траки в теперішних Румунів. Дещо відмінний процес перебули після виводів автора Араміни (звані також Македо-Румунами або Куцовлахами). Вони мають ілірийську основу, спільно з Арнавтами, тільки що Арнавти не підлягли романізації, між тим коли Араміни — се зроманізовані Ілірийці. Проф. Йорґа вважає навіть Араміпів і Румунів за два окремі народи і їх мови, при деякій схожости у звукових перемінах, за зовсім ріжні.

Що до питаня про властиву вітчину Румунів, поставив свого часу Сульцер, а за ним Реслєр, опираючи ся на словах біоґрафа Авреліяна (sublato exercitu et provincialibus), теорію, що зроманізована людність Семигорода переселила ся за Авреліяна над Дунай, та доперва по тисяч лїтах вернула назад у сей край. Противно румунські історики, а також Юнґ, Піч, Трам вважають Семигород вітчиною Румунів, відкіля вони з часом почали гурмами сходити на рівнини на схід і полудне від семигородськмх Карпат і там оселювати ся. Сеї другої гадки придержує ся й проф. Йорґа, звертає увагу на відносини, серед яких жила людність Семигороду під пановапем римських цїсарів та на більш номінальний характер сього пановання, а згадане місце у біоґрафа Авреліяна пояснює так, що Авреліян переселив лиш військо та урядників; селяни і пастухи зостали ся, бо в їх житю і обставинах не змінило нічого відречене Дакії з боку римської держави і було лише офіцияльним признанем стану, який тут тревав вже від десятків років. По нашій думці такі розумованя не рішать справи ні в сей ні в другий бік; рішу-

ючим доказовим матеріялом може тут бути лише докладне перестудіоване ґеоґрафічної номенклятури Семигорода, при чім особливу вагу треба би класти на назви рік і гір. В кождім разї за автохтонностію Румунів в Семигородї промовляє то, що їх оселї положені головно серед гір, між тим коли доли і долини заняті чужими, котрих тим самим треба вважати пізнїйшим, напливовим елементом. Проф. Йорґа робить вправдї проби розслїду топоґрафічних назв, але така доривочна про́ба на кількох прихапцем зібраних примірах не може до нїчого довести, особливо коли бере він назви теперішні, не питаючи за їх давною формою (прим. в донацийних грамотах). Всеж таки приходить ся йому зазначити велике розповсюджене славянських назв осель в Семигородї і ту прояву поясняє тим, що Сармати які жили в Семигородї — се Славяни, котрі тут займали ся управою рілї в долинах рік, а коли вони пересунули ся на балканський півостров, зійшли Румуни з гір і заняли опущені оселї, задержуючи їх давні славянські назви. Само собою істноване славянської кольонїзації в Семигородї в 4-ім ст. по Хр. не має в собі нїчого неможливого і такий погляд висловили вже иньші учені як Кіперт, Кочубинський, Филевич, особливо Нїдерле; але щоби се зробити більше певним, треба би справдити, чи ті славянські назви осель, які стрічаємо там, мають справдї старинну форму, тоб то чи вони утворені від ґеоґрафічних прикмет положеня, а не прим. від особових імен. До сего не треба також аж конче утотожнювати Сарматів зі Славянами, бо славянська міґрація могла посувати ся під сарматською зверхністю.

Полїтична судьба Семигорода і східного та полудневого Покарпатя між Прутом та долїшним Дунаєм від XI—XIV в., се безперечно одно з найменьше оброблених питань европейської історії. Тому то, що про се говорить проф. Йорґа інтересне не лише для спеціялїстів по румунській історії, тим більше, що автор — хоч здебільша опирає ся на проф. Іречка (Geschichte der Bulgaren) — вкладає тут подекуди і висновки своїх детайлїчних розслїдів. По упадку Комненів, грецькі цїсарі не звертали нїякої уваги на те, що діяло ся на лївім боцї Дуная. Також болгарські династи з Тернови не сягали своїми плянами в той бік, маючи головно на метї відновлене правовірного царгородського цїсарства в болгарській формі. Йоаннїкий, з походженя Арамін, приняв титул цїсаря Болгарів і Римлян і війшов навіть в зносини з римською курією. А що папа з огляду на латинських цїсарів в Царгородї не хотїв дати йому титулу цїсаря Римлян, папська канцелярія винайшла дотепний вихід з сеї трудности, переводячи грецьке Ῥωμαίων словом Blachorum. Так пояснює автор ґенезу інтересного титулу „Bulgarorum et Blachorum rex“. Іван II Асен (1218—1241) був також цїлий час занятий на полудни, лишаючи лївий берег Дуная на боцї. Зверхність туран-

ських народів (Печенігів, Половців, Татарів) над покарпатськими областями була нетривка і більш номінальна. Через се в XIII і XIV в. припала Мадярам в участь задача розвязати східне питане. Вони звернули ся перш за все на схід, загорнули за Степана I і Ґейзи II Семигород та оселили там велике число німецьких кольоністів. Для оборони сеї области прикликали 1211 р. німецький орден і віддали йому край над рікою Бирсою (Burzenland); пізнійше позволили їм будувати замки і забрати землю аж по Дунай та Бродників. Одначе ледви ті лицарі почали ґаздувати на відібраній від Половців землї, прогнав їх королевич Беля 1227 р., а вдобутий край прилучив до Угорщини. Тут, між долїшним Марошем і Дунаєм засновано банат Северину (1233 р. Лука перший бан), в Крашові осаджено кастелянів, частину землї віддано мабуть також новій епископії в Мільковлї, призначеній для наверненя Половців. При тій нагоді висловлює проф. Йорґа здогад, що против тої мадярської інвазії візвали Половцї або Болгари до помочи Татарів. По монґольській навалї Беля IV зовсім не відрікає ся нових здобутків, поселює в северинськім банатї Йоганїтів і ті мали під своєю рукою двох „волоських князів“ над Алютою; також дав їм Беля замок Фекетегальом, мабуть в краю над Бирсою. Але незабаром зміняють ся відносини. Йоганїсти не остали тут довго; в останнїх роках пановання Белї IV приходить до домашної усобицї і Стефанови против батька помагає „волоський князь“ Сенеслав; болгарське царство упадає при наслїдниках Івана Асена II що раз більше. На короткий час, під кінець XIII в., здобуває собі в тих сторонах рішучий голос Ноґай, але мусить потім уступити перед Toктаєм. Під ту пору, в початках XIV ст. витворює ся серед Румунів, що зіставали ся все ще під номінальною властію угорської корони, румунська держава: Волощина. Шішманів син Михайло, котрий від 1323 р. володів на столї в Тарнові, лучить ся часто против своїх ворогів з Басарабою-Іванком воєводою „Угровлахії“ і його братанок женить ся з дочкою Басараби. Сей Басараба мав столицю в Арґеш (Arges), проте був одним з наслїдників згаданого Сенеслава. Вимерте Арпадів на Угорщинї і борба між Оттоном баварським та родиною Анжу за стіл угорський дала можливість династії з Арґеш усунути других „князів“, прогнати бана Северину і заснувати першу румунську державу.

Такий погляд висловляє проф. Йорґа на ґенезу князївства Волощини і нам здає ся, що се був би доволї зручний вихід з цїлої запутанини ріжних звісток, натяків і здогадів про сю справу. Замітити можна лише то, що доволї важні арґументи промовляють за тим, що пановане болгарських царів розтягало ся і на лївий берег Дуная і тяжко приходить ся вірити голословному запереченю автора без нія-

ких доказів зі свого боку. Також годї зрозуміти, чому „Бродники“ малиб бути Румунами, коли назва вказує на що иньше...

Про долю східного Покарпатя перед завязком воєводства Молдавії автор майже нічого не згадує. А всеж таки можна з великою правдоподібностію сказати, що се земля Тиверців і як така належала до київської Руси. Приналежність области між Карпатами і Прутом до галицько-руської держави не підлягає нїякому сумнївови; на се вказує не лише знане місце Слова о полку Ігоревім, але літописні згадки про Берладника, донацийні угорські грамоти або хоч би й назва сеї области Россо-Влахія в грецьких грамотах. Доперва десь з початком XIII в. підпадає полуднева часть східного Покарпатя під зверхність Половців і дістає назву Куманії. Татари по славнім нападї 1241 р. забирають в кінци ціле східне Покарпатє під свою безпосередну власть.

Саму ґенезу молдавської держави представляє проф. Йорґа ось як: 1340 р. розпадає ся галицько-руська держава, за котру воюють Казимир В. і Людвик угорський з одного боку, Литва і Татари з другого. В зимі 1342—3 збунтував ся дотеперішний воєвода Olacorum de Marmarosio, Богдан. Він стратив те воєводство, але рішучих кроків не міг Людвик против нього зробити. 1344 р. іменує Людвик для ліпшої охорони східної границї Андрія сина Ляцка марктрафом, а відтак семигородським воєводою. 1349 р. був Людвик в Бистрици і там явили ся мармарошські „князї“ перед ним зі скаргами на Богдана. Король наказав звернути їм їх посїлости, але про якісь рішучі кроки против „бунтівника“ не чути. 1352 р. Татари нападають край Секлерів і бурять місто Варгедь (Varhégy). Новий семигородський воєвода воює по сїм землї татарські. Серед тих воєн стає Богдан вірним підданим Людвика. „Князь“ Сас, може син Драґоша, одержав титул воєводи і кусень закарпатської землї напротив бистрицького округа, там де було місто Молда; замок Neamt одержав королївську залогу. Доперва 1360 р. скинула „молдавська земля“ угорську зверхність. Богдан почув, що тепер прийшов догідний час. Драґош син Дюлї мав з порученя семигородського воєводи Андрія успокоїти сей бунт. Серед борб згинув Сас, а й його сина Балька побідив Богдан, що став таким чином першим независимим молдавським воєводою.

Що Богдан а не Драґош, як говорять літописні перекази, був основателем самостійної молдавської держави, се річ стверджена вже кількома дослїдниками. Одначе датоване основаня тої держави роком 1360 рішучо за пізне і неоправдане. Як раз грамота Людвика дана в Бистрици 1349 р. каже, що Богдан, давний воєвода Мармарошу прогнав Дюлю, сина Драґоша, з його посїлостий і називає заразом Богдана зрадником угорської держави. Щож природнїйшого, як здо-

гад, що вже тоді Богдан здобув часть закарпатської землї і не хотів признати угорської зверхности; інакше годї би собі пояснити, в чім властиво лежала та „зрада“ Богдана і чому король, коли б „бунтівник“ оставав в Мармароши, не казав його зловити і покарати. Вправдї зазначує автор, що Мармарош не належав тодї до Угорщини, але сьому противить ся вість сеїж грамоти, що на місце Богдана поставлено воєводою Іґу та що король казав мармарошським „князям“ звернути їх маєтности — мав проте в Мармароши повну екзекутиву. Таким чином мали б ми дату 1349 р., як terminus non post quem основаня Молдавії. Про се щоб Богдан відтак став вірним підданим Людвика, нема ніякої згадки у жерелах. До сього додати треба оповідане Длуґоша про війну Казимира В. з Молдавією 1357 р., коли то се воєводство виступає як сильна, зорганізована держава. Само по собі проф. Йорґа заперечує можність такої війни, при чім покликує ся на розвідку д. Чоловского, котрий як раз доказує, що оповідане Длуґоша правдиве і боронить його історичну вартість перед закидами Морґенбесера. З окрема запримітимо, що Поділє під ту пору не належало Казимирови, як хибно сказано на ст. 267, що польський король напав галицьку землю з заходу, а не зі сходу та що Литва розширяла ся в полуднево-східнім а не полуднево-західнім напрямі (ст. 265).

Також годї згодити ся з тим, що проф. Йорґа говорить про сьогочасну людність воєводства Молдавії. Тубильне населенє становили по його думцї майже виключно Румуни! Руська людність була лише в містах і здобутих землях (яких?). Ось тому треба було змовчати про се, що східне Покарпатє належало до київської і галицької держави! Але щож тодї зробити з топоґрафічними назвами Молдавії, котрі, як сам автор на иньшім місци признає, у великім числї славянські, руські. А й сам румунський народний переказ про ґенезу Молдавії переховав память про первістну руську людність в тих сторонах (стріча Драґоша з Яцком). А противно, по містах міг бути руський елємент лише напливовий і в невеликім числї, бо назви міст (Бая, Нимц, Сучава, Тротуш, Яси, Бакау і др.), а також їх внутрішна орґанізация нам чужі. Сим ми не хочемо перечити істнованє Румунів на Попрутю в домолдавську добу, однак ніщо не вказує на се, щоб той елємент був там коли вже не виключним, то бодай переважним.

В переднім слові зазначує автор з притиском, що його цїлию було представити розвій румунського народу як цїлости і звернути особливу увагу на взаємини з сусїдними державами і народами. Одначе у виконаню сеї програми замітна одна прогалина, котра мусить вразити кождого, хто хоч трохи обзнакомлений з бувальщиною східньої Европи. Маємо на думцї взаємини Молдавії з Русию, а з окрема з козаччиною, котрі тре-

вали може по кінець XVII віку і мали нераз рішучий вплив на долю і розвій воєводства. Ще коротко бодай згадано про набіги козаків на Молдавію при кінци XVI в. та поставлених ними воєводів, хоча без знаня новійших вислїдів. Проф. Йорґа вірить ще у реформу козаків за Баторня, походи Наливайка і Лободи представляє невірно, Івана Підкову зове чому-то „Potcoava“ немов би, се було румунське імя; відносини Татар до козаків малює так, немов то Татарів привели Турки до житя, щоби з'орґанізувати граничну сторожу против козаків! Про хотинську війну та її велике значінє хоч би й для Молдавії не згадано зовсїм. Зносини Василя Лупула з Хмельницьким, женячка Тимоша з Розандою та Сучавська траґедия згадані лише принагідно на 10 стрічках (ст. 72) без нїякого вияснення стремлїнь і плянів обох сторін, без поданя властивої причини вмішаня Ракоція в ту справу. Бо такі звороти, що одинокою цїлию Василя Лупула по весїлю його дочки з Тимошем було погодити свого зятя з Радзівілом, або що Ракоцій тому прогнав Лупула, бо хотїв збільшити заворушенє в Польщі (ст. 112), не видержують найоглядн\u0456йшої історичної критики і вказують лише на зовсїм хибне розумінє подій.

Згадаємо також коротко, що відносини Молдавії і Волощини до Семигороду в XVII в. представлені також здебільша невірно, особливо звертаємо увагу на звеличанє воєводи Михайла Вітеза коштом Жигмонта Баторня або промовчанє такого факту, як полїтична геґемонїя обох Юріїв Ракоциїв над Молдавією і Волощиною, геґемонії скріпленої не лише договорами, але й данином. І як раз змаганє Лупула виломати ся з під зверхности Семигороду і при помочи козаків придбати собі ще й Волощину спричинило вмішанє Юрія II Ракоція в молдавські справи та заворушеня, які покінчили ся осадженєм на столї в Ясах льоґотета Степана, відданого душею Ракоцієви.

Годї проминути мовчки ще одну сторону в очерку, котрий обговорюємо. Автор старає ся все кількома словами характеризувати головні дїєві особи. Не входячи в справу, о скілько подані тут загальні характеристики вірні, хочемо звернути увагу на сторону формальну. Означуванє прикмет даної особи двома-трома словами, коли ті віддають дїйсно основу річи, причиняє ся дуже часто до більшої плястики образу минувшини. Але проф. Йорґа надуживає сего способу. Такі „характеристики“ як: „гарний Петро з довгим кучерявим волосєм“, „навіжений Міхна“, „старий фантаст Ракоцій I“, „грубий, розпустний (der dicke wollüstige) Степан“, „ненасичений Дмитро Контакузен“ і т. д. і т. д., що тягнуть ся через оба томи праці, викликують в читача несмак. Таких характеристик уживають дуже часто школярі при нада-

ваню собі прізвиск, але до поважного історичного очерку вони не пригожі.

Остання частина другого тому присьвячена оглядови теперішнього політичного, національного і культурного стану, в якім пробуває румунський нарід. Богато тут подано інтересних і замітних річий, богато справ представлено в новім осьвітленю, котре позволяє глибше вглянути в суспільно-політичні партийні відносини сього народу. Те що говорить автор про аґрарні відносини і становище селян в Румунії найшло перед кількома тижнями рішуче потверджене у кровавих розрухах. Але тут вже покидає проф. Йорґа зовсім становиско безстороннього історика і стає різьким націоналїстом-політиком, для котрого ненавистне все що не румуньске. Висловлюючи прим. тезу, що Румуни на Буковині винародовлюють ся в хосен Русинів, не знаходить для сего иньшого поясненя, як се, що Румуни легко вчать ся чужих мов, коли між тим лїнивий і неповоротний руський селянин не може навчити ся по румунськи. Будь що будь се зовсїм оріґінальне правило, що некультурний, інертний елемент винародовлює на свій бік культурнїйше, меткійшеналесене; коли-б се правило було вірне, то досї бодай половина Европи повинна би бути румунською... Буковинській румунській інтеліґенції робить автор гіркі докори за її малу національну сьвідомість. Не наша річ боронити її перед тим закидом, але зі здивованем приходить ся читати висказ, що Румун Мик. Василько перейшов у руський табор і став одним з найвизначнїйших провідників буковинської Руси. Чи у проф. Йорґи, котрий дуже часто бавить ся у етимольоґізоване, нема на стілько язикового чутя, що може вважати родинне імя „Василько“ за румунське? А що до слів нібито сказаних сим послом в буковинськім соймі (niemand soll mich fragen, was ich gewesen bin, sondern nur, was ich jetzt bin), то на жаль д. Йорґа не цитує жерела, з якого записав сей висказ, бо скілько нам відомо, в минувшинї у Василька нема нічого такого, чого б він мав стидати ся.

Говорячи про Русь, Русинів, про нашу мову автор вживає на суміш термінів russisch, ruthenisch, а навіть reussisch. Думаємо, що від професора історії можна би вимагати знаня ріжниці, яка заходить між тими назвами.

Се були би наші замітки по поводу появи сего очерку румунської історії. Ми зовсїм не маємо наміру відсуджувати сю працю від всякої наукової вартости! Навпаки, мусимо признати, що мимо значних хиб вона приносить богато інтересного і нового, та що все таки треба її вважати за найлїпшу працю із сего обсягу. А помилки і недокладности, які ми тут старали ся виказати, походять головно з змаганя автора відкинути всї дотеперішні придбаня науки і стати à tout prix оріґінальним,

по части знова із незнаня славянських наукових лїтератур, котрих нїякому історикови румунського народа іґнорувати не вільно.

Др. М. Кордуба.

Др. Мирон Кордуба — Ілюстрована істория Буковини, Чернівцї 1906, ст. V+87.

Уклад книжочки такий: Буковина до заснованя молдавської держави, Буковина частиною Молдавії, внутрішнїй устрій молдавської держави, вкінцї Буковина частиною Австрії. Попри увесь популярний характер нарису, держав ся автор наукових форм, прийнятих у новочасних історичних підручниках — дати погляд на ріжні сторони політично-соціяльного і національно-культурного житя, хоч і як се в короткім оповіданю мусить вийти мініятурним. Як гарну прикмету треба зазначити, що автор оповідає історію сього шматка Руси-України постійно звязуючи з історичною долею всього українського народу, від найдавнїйших до найновійших часів. Що до мериторичної части, то треба признати, що книжочка в кождій своїй частинї відповідає загальним результатам найновійших дослїдів, писана sine ira et studio, можна навіть сказати — сухо; виклад ясний, хоч форма для селянських читачів мабуть за мало популярна, зате добра для шкіл. Дванайцять ілюстрацій з усїх часів прикрашають і так гарно видану книжочку. Авторови належить ся щира подяка за неї. *С. Т.*

Fr. Giedroyć — „Casus notabilis“ (Przegląd Historyczny, 1905, I, c. 142—3).

Нотую сю маленьку замітку (не принотовану в огляді часописей за 1905 р.) з огляду на дискусію, яка вивязала ся на сторінках нашої часописи про звичай увільнювання дївчиною засудженого. Невважаючи на свої маленькі розміри, замітка дає цікаві причинки до сеї практики. В однім випадку увільнює засудженого з рук ката удова, накинувши йому хустку на шию (Радом, 1634). В другім увільнює засудженого якась близше незвісна жінка — дївчина чи вдова, quadam vulgi libertatis foemellis eo nomine acsi concessae vana opinione allicita, накинувши йому хустку на шию (Варшава, 1660). В третїм увільняє жінку засуджену на смерть, за убитє своєї дитини, жовнїр — вирвавши її й запровадивши до костела, де взяв з нею шлюб (Варшава 1670). В другім і третїм випадку се увільненнє дїєть ся силоміць, утечею, серед замішання, яке робить ся серед народа через вмішаннє до екзекуції збавительницї чи збавителя.

Нотую се для ужитку заінтересованих сим звичаєм.

М. Грушевський.

Н. Ѳ. Сумцовъ — О литературныхъ правахъ южнорусскихъ писателей XVIII ст. (Извѣстія отдѣленія рускаго языка и словесности импер. Академіи Наукъ, 1906, т. XI, кн. 2, ст. 269—280).

Заголовок може не зовсім відповідає змістови статї, бо обіцяє трохи більше, анїж знаходимо. Автор подає коротку характеристику головно національно-полїтичної сьвідомости й її напрямів у поодиноких письменникін, як: Бронського, Барановича, Копистенського, Лосицького, Софоновича, Вишенського, Радивиловського й ин., про лїтературні їх звичаї значно меньше. Автор підчеркує у тодїшнїй лїтературі сильно розвинене національне почуваннє, демократизм, стараннє коло піднесення осьвіти, зрозуміннє ваги висшої духової культури, толерантність і т. и. Поле трохи за широке; чи не краще-б було обмежити ся котримсь одним питаннем, прим. першим, й прослїдити його основно? Статя й так інтересна, що правда, але звуженнє рамок і поглубленнє дослїду дало-б їй поважну наукову вартість, не відбираючи їй і зверхньої краси. *С. Т.*

Ілярій Карбулицкий — Розвій народного шкільництва на Буковинї (Біблїотека „Проміня“, ч. 4), Вашківцї, 1907, ст. 148.

Праця д. Карбулицького, яка друкувала ся найперше в фелєтонах українського учительського орґану „Промінь“ (1905 р. чч.: 6—24; 1906 р. чч.: 1—17, 20—24) й вийшла потім відбиткою з невеличким доповненнєм як 4-ий випуск біблїотеки тої часописи, складаєть ся з 14 головних розділів, в яких обговорено буковинське народне шкільництво перед прилученнєм Буковини до Австрії (1774 р.), дальше в часї військової управи краєм в рр. 1774—1786, по прилученню Буковини до Галичини, період управи нар. школою православною консисторією в Чернівцях (1844—1868 рр.), буковинське нар. шкільництво по 1869 р., шкільні українські підручники, осьвіту й матеріяльні відносини народнїх учителїв на Буковинї, тамошнї учительські товариства й часописи, подано біо- й біблїоґрафічні замітки про людий заслужених коло буковинського нар. шкільництва й ин.; при кінцї подибуємо деякі статистичні дати (нпр. статистика бук. публичних і приватних народнїх шкіл що до кляс і викладової мови в 1904/5 р., число учеників, постепенний зріст числа нар. шкіл на Буковинї й ин.).

Коли-б хотїти схарактеризувати докладно книжку д. Карбулицького, то треба-б подїлити її на дві части. Перша половина — се доволї зручна компіляция на підставі історичних праць про буковинське народне шкіль-

ництво дра Ф. Ціґляуера[1]), Полєка[2]), Ляніґлера[3]), дра Ст. Смаль-Стоцького[4]) й ин., друга — результат більше вже самостійної праці. Признає се також сам автор, зазначуючи при кінці книжки, що „мало подав нового, а головна користь лежить хиба тільки в тім, що зібрав те, що повинно зацікавити не тільки фаховця, але й ляїка, а що було розкинене по ріжних журналах, часописях і звітах“ (ст. 146). Новий матеріял знаходимо тільки в розділах про українські шкільні підручники, вживані в буковинських народнїх школах[5]) і в біо- й бібліоґрафічних замітках про заслужених коло буковинського народнього шкільництва людий. Історію бук. нар. школи довів автор аж до найновійших часів (1904/5 р.).

В доповненнє до праці д. Карбулицького подамо декілька своїх заміток. І так, говорячи про вживаннє на початку XIX ст. українською правосл. молодїжю на Буковині при науцї релїґії сербського (sic) підручника, автор не згадує зовсїм про цїсарське рішеннє з 22 мая 1818 р., яке у всїх народнїх школах Галичини й Буковини заводило науку гр. кат. релїґії в українській мові, отже хоч частина буковинсько-української молодїжи вчила ся сього предмету з українських підручників, виданих у Галичинї[6]). Наводячи дальше на ст. 55 цитат з курени латинської консисторії з 1825 р., яка усуваннє української мови з буковинських народнїх шкіл на користь польщини пояснює тим, „weil es keine in der ruthenischen Sprache abgefassten Bücher gibt, die als Lehrbücher vorgeschrieben wären“, автор збиває висказ консисторської куренди що до браку українських шкільних підручників, покликуючись за дром Смаль - Стоцьким на український Буквар, виданий в 1816 р. у Будапештї; не підозріває, очевидно, що таких букварів до 1825 р. вийшло не 1, а аж 6[7]) і то не тільки в Будапештї, але також під боком латинської консисторії — у Львові. В такім осьвітленню консисторський викрут стає ще більше характеристичним. Впадає в очи при читанню книжки д. Карбулицького також брак яких небудь статистичних дат про письменність між буковинськими народнїми масами, що було-б як раз наглядним показчиком, з яким успіхом сповняє народня

1) Dr. F. v. Zieglauer, Die Entwickelung des Schulwesens in der Bukowina seit der Vereinigung des Landes mit Oesterreich.

2) Polek, Anfänge des Volksschulwesens in der Bukowina.

3) Langler, Die Volksschule in Kotzman.

4) Др. Ст. Смаль-Стоцкий, Буковиньска Русь.

5) Автор описує між ин. один український буквар, виданий 1846 р. у Будапештї, нашим бібліоґрафам неввісний.

6) M. Harasiewicz, Annales ecclesiae ruthenae, c. 998.

7) В рр. 1790, 1799, 1807, 1816, 1817 і 1819.

школа свою цивілїзаторську місію й які є результати праці народнього учительства між народом.

Не зважаючи одначе на сказане висше, ми вважаємо книжку д. Карбулицького корисним набутком для нашої наукової лїтератури.

Ів. Кревецький.

А. С. Грушевскій — М. А. Максимовичъ (1804—1873). Изъ украинской исторіографіи XIX в. (Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности импер. Академіи Наукъ, 1906, т. XI, кн. 1, стор. 375—416).

Автор займає ся від кількох лїт дослїдом розвитку української історіоґрафії, якого частиною являє ся висше названа розвідка. З огляду на се, що історичні твори Максимовича видані у збірнім посмертнім виданню, автор міг полишити цїлком на боці бібліоґрафічну сторону діяльности сього історика. З тієї ж причини, а ще більше тому, що історичні праці М—а, се найчастїйше дрібні критично-аналїтні статї майже до усїх часів української історії — автор мало спиняєть ся над близшою аналїзою його дослїдів. За те маємо тут гарно написану, по манєрам лїтературно-історичних сілюетів, плястичну характеристику наукових інтересів й історично-фільософічних поглядів М—ча, в части на основі біоґрафічній, в части з огляду на поодинокі сторони української історії. В остаточних висновках стрічаємо дуже вірний погляд на М—а як історика: „Максимович приніс велику користь українській історіоґрафії: його вказівки і поправки увійшли в її пожиток і дуже часто стали загально признаними. Тому то мало покликують ся на Максимовича, але як тілько переходиш до історії питаня, історії його розслїду — раз-у-раз подибуєш імя Максимовича“.

С. Т.

Joseph Alexander Freiherr von Helfert — Geschichte der oesterreichischen Revolution im Zusammenhange mit der mitteleuropäischen Bewegung der Jahre 1848—1849. Erster Band: Bis zur oesterreichischen Verfassung vom 25 April 1848, Фрайбурґ в Брайсґаві і Відень, 1907, ст. 536.

Барон Гельферт, один із немногих доси живих послів до першого австрійського парляменту 1848 р., належить також до ветеранів австрійської історіоґрафії. Крім недокінченої історії австрійського шкільництва, огляду австрійсько-польських відносин у XVIII віцї та ряду спеціяльних моноґрафій про поодинокі особи з габсбурської династії та такі історичні моменти, як убійство французьких послів у Раштатї, Гельферт здобув славу першорядного знавця подій 1848—49 р. своїм чотиротомовим уривком „Oesterreichische Geschichte seit dem Oktoberaufstande“,

де основно, але досить уривковим способом представлено національні спори, розрухи та забуреня 1848 р., далї облогу Віденя і Мадярську війну аж до капітуляції під Віляґош. Довгі лїта здавало ся, що Гельферт покинув плян продовжуваня сеї працї, та ось бачимо, що замісь продовжувати „історію Австрії“ від 1848 р. він вертає ще раз до того памятного для нього року і береть ся представити всї його події день за дньом на підставі всего доступного йому матеріялу. День за дньом, отсе буквально сказане завданє, яке поставив собі бар. Гельферт у отсїй книзї, яка друкувала ся й доси друкуєть ся в періодичнім виданю „Oesterreichische Jahrbücher“, із яких отсей перший том вийшов відбиткою.

Сказати по правдї, менї зовсїм не видаєть ся поступом у історіоґрафічній технїцї ота нова праця шановного історика Австрії. День за днем ґрупувати часткові події на широчезнім просторі середньої Европи, сеж значить не більше й не менше, як подати ексцерпт із яких 50 або 100 тогочасних ґазет та брошур. Се „сводная лѣтопись“, а не історія, навіть хочби автор у зібраній копицї звісток та документів міг у кождім деталї перевести як найдокладаїйшу критику і провірку. Се по просту фізично неможливе, масу річей треба брати на віру з ґазет, а яка з усього користь? Ніякісїнької, бо в тім хаосї ріжнородних звісток нахапаних з усїх країв і впорядкованих механїчно день за днем затрачуєть ся те, що властиво історію робить історією — виказанєм великих звязків дрібних подій, вилущенєм із міліонів дрібниць їх могутньої основи — еволюції народнього житя, духових і економічно-соціяльних відносин. Отсе то почутє цїлости затрачуєть ся без слїду в новій Гельфертовій історії, тим більше, що в масї деталїв він не в силї вникнути в глуб і мусить нераз обмежати ся шабльоновими і непровіреними звістками.

Нам особливо цїкаві звістки Гельфертові про Галичину, та на жаль ми знайшли їх мало і вони взяті в купі не дають ніякого образу галицького житя в тім обсязї часу, що обнятий першим томом. Яка властиво мета сеї „історії“, зложеної з ґазетних виписок, сего поки що не розуміємо. Може дальші томи дадуть у деяких частях щось цїкавійше.

Ів. Франко.

Богданъ А. Дѣдицкій — Своежитьевыи записки. Ч. I. Где-що до исторіи саморозвитія языка и азбуки Галицкой Руси. (Відбитка з „Вѣстника Народного Дома“, 1906), Льв., 1907, стор. 93, 8°.

Д. Б. Дїдицький, — нинї 80-лїтний старець, — брав живу участь в національно-культурнім і суспільно-політичнім житю галицької України,

починаючи від памятного 1848 р. аж до останніх часів XX ст.; в 60—70-тих роках XIX ст. вважав ся він головним провідником української інтеліґенції в Галичині й грав навіть ролю літературного й публїцистичного диктатора. Ніяка, незначна навіть справа, що дотикала своїм змістом українства в Австрії, не рішала ся без його виразної згоди чи вказівок, ніякі пляни й заміри, хоч би найсекретнійші, не були для нього заслонені тайною. В його скромній кватирі сходили ся всї нитки тодішнього українського національно-політичного житя в Галичині, він був автором й ініціятором не одного, важного потім своїми наслїдками, кроку чи проєкту. Його імя звязане на все з тою частиною українських земель, що називаєть ся австрійською Україною, без огляду на се, який суд видасть про його роботу українська історія.

Зрозумілим тому буде наше велике зацікавленнє, з яким ми зустрінули минулого року спомини д. Дідицького, що почали друкувати ся в невеличкім львівськім місячнику „Вѣстникъ Народного Дома“, п. з. „Где-що до исторіи азбуки и языка Галицкой Руси“ (Изъ свое-житьевыхъ записокъ Богдана А. Дѣдицкого)[1]) і вийшли потім як частина I осібною відбиткою. Вправді, вже сама тема, яку вибрав на той раз автор для своїх споминів, настроювала нас трохи скептично, тим більше, що історія ортоґрафічних і фільольоґічних спорів у Галичині в 60—70-тих роках загально досить знана, хочби тільки з двох цінних документальних публікацій про се питаннє, а то М. Малиновського, Ruthenische Sprach- und Schriftfrage in Galizien (Львів, 1851, стор. CXI+362) й проф. К. Студинського, Кореспонденція Якова Головацького в лїтах 1850—62 (Збірник фільольоґічної секції Наукового Товариства ім. Шевченка, т. VIII—IX). Крім того виразна заповідь автора на вступі, „що въ недалекой може будучности еще сновь настане потреба росправлятись, спорити и рѣшати о томъ: есть ли Русь, по своему найважнѣйшому свойству, по языку, одна Русь, или же двѣ чи даже три отдѣльныи Руси, для которыхъ бы необходимы были двѣ чи ажь три отдѣльныи азбуковыи формы правописанія“ і що тоді саме його записки „чей не одному изъ мыслящихъ людей нашей и закордонной Руси якъ-такъ пригадобятся“, казала вже від разу надіяти ся по його мемуарах не обєктивного сконстатовання й виясненна історичних нині фактів, але тенденційно-пропаґаторського еляборату, анальоґічного до „Открытого письма“ до львівського митрополита ґр. А. Шептицького з 1905 р. І на превеликий наш жаль, воно так дійсно й стало ся. Значну частину книжки займають старечо-наївні фільольоґічно-стилїстичні й ортоґрафічні мудрования д. Дідицького в роді таких, як те, що ціла ріжниця між російською

[1]) Вѣстникъ „Народного Дома“, 1906, чч.: 2—4, 6—12.

й українською мовою лежить тільки в инакшім виговорі чотирьох букв *ѣ, г, и* і *е* і в словах: что, какъ, это, очень, ходить, идетъ, замість що, як, то, дуже, ходити, йде (sic!). Поза тими елюкубраціями тільки дуже небогато знаходимо нового, інтересного матеріялу.

„Записки“ д. Дідицького складають ся з трьох розділів: I. О брошурѣ: „Въ одинъ часъ научить ся Малорусину по великорусски“ (стор. 3—72), II. Борьба Галицкой Руси противъ латинской азбуки въ г. 1859 (ст. 72—82) і III. Владиміръ Б. Антоновичъ и Антонъ С. Будиловичъ (ст. 82—93). Найінтереснійший і найбільш ще нового подає I-ий розділ, де побіч виясненя ґенези голосної в 70-тих рр. XIX ст. брошури „Въ одинъ часъ научить ся...“ [1]) подані також спомини автора про цілий ряд визначнійших осіб, що в переїзді через Львів вступали відвідати його в скромній редакційній кватирі тодїшнього найбільшого полїтичного орґану галицьких Українців „Слова“, якого д. Дідицький був головним редактором. В другім розділї подав автор деякі незначні доповнення до звісних уже заходів австрійського міністра просьвіти ґр. Л. Туна, галицького намісника ґр. А. Ґолуховського, Й. Їречка й дра Е. Черкавського в 1859 р. коло того, щоб українську азбуку заступити латинською з відповідними тільки модифікаціями й доповненнями. Вкінці в третім розділї репродукує д. Дідицький свої розмови з В. Антоновичом і А. Будиловичом на свої улюблені фільольоґічно-ортоґрафічні теми, які вів колись з ними в бібліотеці „Народного Дому“ і на добру память присьвячує їм навіть свою книжку, „той послѣдній плодъ моихъ старческихъ розмышленій о Руси“.

Стільки можна вказати нового в книжцї д. Дідицького. Маємо одначе надію, що по всестороннім і вичерпуючім обговоренню своїх улюблених фільольоґічно-ортоґрафічних тем у першій частинї своїх „записок“, автор подасть нам у дальших випусках справдї важні й цікаві причинки до національно-культурного й полїтичного житя галицької України в 2-ій половинї XIX ст. *Ів. Кревецький.*

Deutsches Anonymen Lexikon 1501—1850. Aus den Quellen bearbeitet von Dr. Michael Holzmann und Dr. Hanns Bohatta, Amanuens an der k. k. Universitäts Bibliothek in Wien. Ваймар, вид. Gesellschaft der Bibliophilen, Bd. I, 1902, XVI+422, Bd. II, 381, 1903, Bd. III, 1905, 400.

Потреба повного і критичного підручника анонімної літератури да-

---

[1]) Найінтереснійше зі всього признаннє д. Дідицького, що перші пляни написати таку брошуру виринули в нього під впливом переходу російських військ через Галичину в 1848—49 рр., коли то також його український сьвітогляд зміняєть ся радикально в користь т. зв. „общерусскаго“.

вала себе вже від давна відчувати, бо давні лексикони обіймають лиш лїтературу до кінця XVIII столїтя, а XIX те не мало взагалї жадних дое слїдників-спеціялїстів. Дотеперішнї працї виключно старшої дати, як Theatrum Anonymorum et Pseudonymorum Vincentii Placcii (Hamburg 1708 і д.), Bibliotheca An. et Ps. detectorum a Joh. Christ. Mylio (Hamburg 1740), Schauplatz Dahlmann'a (1719), Das gelehrte Teutschlan oder Lexikon der jetztlebenden teutschen Schriftsteller (Angefangen von G. Chr. Hamberger... forgesetzt von Joh. G. Meusel. Vierte Ausg. Lemgo 1783—1795) і реґістер Ерша до того (Verzeichniss aller anonymischen Schriften, Lemgo 1788—96) мають великі прогалини і вимагають в неоднім справленя і упорядкованя. Збірка Гольцмана і Богатти усуває усї браки і перевисшає дотеперішнї подібні працї скількістю і новиною матеріялу, а далї совісністю і критичністю в обробленю. Автори задали собі богато труду і зібрали коло 60000 заголовків, втягаючи не лише твори німецькі, що появили ся в Німеччинї, але також усї чужомовні працї, надруковані на територіїнімецкій, хоч їх писали чужинцї. Включено також працї Німцїв, писані в чужих мовах, а особливо твори гуманїстів, і вичерпано книжки, друковані в Польщі, в Курляндії і Естонії. Історики новійшої історії Польщі і Росії знайдуть тут богато рідкого і цїнного матеріялу, який не зазначений по иньших фахових бібліоґрафіях, а може й не використаний; принайменьше богато праць не знаходжу цїлком в бібліоґрафії Фінкля. *З. Кузеля.*

Deutsches Pseudonymen-Lexikon. Aus den Quellen bearbeitet von Dr. Michael Holzmann Amanuensis und Dr. Hans Bohatta Skriptor der k. k. Universitätsbibliothek in Wien, Відень і Липськ, 1906, стор. XXIV + 323, 8⁰.

Автори взяли на себе дуже важну і трудну працю і сповнили її так само совісно, як і попередню збірку анонїмів. Новий лексикон з одного боку дає доповнене до неї, з другого боку служить неначе продовженем працї Еміля Веллера (Lexikon pseudonymorum... Zweite, durchaus verbesserte und vermehrte Auflage, Regeasburg 1886), яка на жаль не може сповнити свого призначеня, бо за мало докладна, повна і критична. Автори трактують предмет дуже широко і підтягають під рубрику псевдонїмів дївочі назвиска замужних, грецькі і латиньск імена, а також богато иньшого, що тут властиво не належить або могло б було увійти в збірку анонїмів. Одначе се не зменьшує ваги книжкиі а противно робить її неминуче потрібним підручником на місце давнїх праць Пляцція, Милія, Дальмана (1710), Рассмана (1830), Шмідта (1840) і Веллера. *З. К.*

Weltlitteratur-Katalog, mit litterarischen und bibliographischen Anmerkungen von Eduard Grisebach. Zweite, durchweg verbesserte und stark vermehrte Auflage, Берлїн, B. Behr's Verlag, 1905, стор. IX+[III]+606+[I].

Катальоґ Ґрізебаха не має претензий вичерпати весь матеріял, а має лише подати реєстр найважнїйших книжок з красної лїтератури усїх народів. Автор опирає цїлий спис на своїй приватнїй бібліотецї і тому не можна йому робити закидів що до повноти і якости книжок. Противно його збірка вказує на велику пильність в громадженю книжок і містить дійсно гарний вибір кращих творів, з яких можна собі виробити вірне понятє про поодинокі лїтератури.

Праця автора виходить вже другим виданєм; перше появило ся в р. 1898 як відбитка з „Katalog der Bücher eines deutschen Bibliophilen" (Leipzig 1894), тільки трохи розширена, бо до 1545 чисел додано ще нових 155. В р. 1900 вийшов додатковий томик з 370 новими заголовками, а нове виданє зросло ще о 600 заголовків, так що загальне число виносить 2670.

Збірка має 13 окремих відділів: орієнтальний, римський, грецький, італїйський, еспанський, портуґальський, французький, анґлїйський, нїмецький, нїдерляндський, скандинавський, фінський, мадярський і славянський. Остатнїй відділ не найбіднїйший, одначе обмежений переважно на російське письменство, бо на 54 (30 в 1 виданю) чисел припадає 47 на російські книжки, лише 3 на польські, 2 на сербські, 1 на болгарську, а 1 на чеську. З української лїтератури не занотовано нїчого, бо в славянськім відділї нотував автор тільки переклади, між якими укр. письменство до недавна майже не було заступлене. *З. К.*

Н. Б[ерезинъ] — Русскія книжныя рѣдкости. Опытъ библіографическаго описанія рѣдкихъ книгъ съ указаніемъ ихъ цѣнности, Москва, стор. 180.

Опис д. Березіна нагадує давно вичерпану працю Остроглазова, що вийшла в р. 1892 п. з. „Книжныя рѣдкости" як відбитка з Руського Архива за 1891 і 1892 рік. Автор хоче подати огляд важнїйших бібліоґрафічних рідкостий, аби заощадити бібліоґрафам шуканя по всїляких антикварських катальоґах; головну вагу він кладе на XIX столїтє, але робить виїмок і для деяких важнїйших книжок з давнїйщих часів як приміром для Біблїї Скорини, Апостола Федорова, Учительного Евангелія Заблудівського (1568—9), Евхольоґіона Петра Могили (1646) і т. д. Під бібліоґрафічними рідкістями розуміє автор книжки, що друковали ся в невеликім числї примірників і не продавали ся, що були

умисно викуплені або спалені, далї відбитки з журналів, видавані звичайно не в більше як в 100 примірниках, ґенеальоґічні карти і студії призначені лише для кревних та знайомих і летучі листки, видані з нагоди важних випадків, якими були приміром війни в роках 1812, 1877 і т. и. Автор перечислює і описує 691 книжку; при поодиноких книжках зазначує їх вартість, наводить часто їх зміст і історію, скількість друкованих примірників, а декуди і ціну на нинїшнім антикварськім ринку. При кождій книжції наведені крім того описи і катальоґи, які про неї згадують. Між рідкістями стрічаємо досить таких праць, що дотикають ся України; так Историю Малой Россіи Бантиша Каменського (в 3 томах з 19 портретами, 5 рисунками, 26 образами, пляном, підписами гетьманів із пляном), Малор. стар. пред. и разсказы Драгоманова, друковані в 600 примірниках і цїлком розпродані, через що платять ся по 10 рублїв, Сборникъ малор. заклинаній Єфименкової, друкований в 300 пр., Максимовича Кіевлянинъ за 1840, 1841 и 1850 і Голоса укр. пѣсень, Ригельмана, Лѣтоп. Повѣств. о Малой Россіи (М. 1848, з рисунками костюмів), Быть русск. народа Терещенка, а вкінци і Шевченків Кобзар в виданю Кожанчикова з р. 1867. *З. К.*

И. Е. Евсѣевъ — Описаніе рукописей, хранящихся въ Орловсихъ древнехранилищахъ, выпускъ первый, Орел, 1905, ст. VII+172 (ц. 1 р.).

Хоч ся книжка з'явила ся вже близько два роки тому назад, але зважаючи на те, що провінціяльні видання взагалї трудно дістати при сучасному станї книгарства в Росії, а за той час праця п. Євсєєва вже стала бібліоґрафічною рідкістю, ми вважаємо не зайвим зробити з неї витяги всього, що може цікавити Українця історика.

Рукописи описані д. Євсєєвим бережуть ся в древнехранилищі при духовній семинарії (108 рукописей) та в церковно-археольоґічному музеї (39 рукоп. і 57 архивних „дѣлъ"). Добір їх дуже припадковий і ріжноманїтний, що обясняєть ся умовинами, в яких зложили ся обидві збірки. Семинарська істнує з р. 1893, музейська з р. 1900, основою для них були спадки по вихованцях семинарії, та ті рукописи, що приходили через консисторію від старовірів. Старші рукописи (дві) в обох збірках походять з XV в. (Евангеліє № 1 та Служебная Минея за вересень № 14). Для історії українського письменства цікаві отсї рукописи семинарського древнехранилища: № 3, Толковое Евангеліе XVI в., з характерними відмінами мови — по*в*ченіе, не *в*криди. № 8, Commentarium in Novum Testamentum, кінця XVIII в. з записом: „Ex libris bibliothecae seminarii Parvo Rutteni Perejaslaviensis", на папері дата р. 1788. № 38, Systema christianae ortodoxae didactico-polemicae

Theologiae, accommodatum in Academia Kiioviensi, p. 1764. № 41, Система богословія лат. мовою Кост. Борковського, вихованця Київської Академії. Сей Українець з р. 1754 був з початку вчителем піїтики та риторики в московській Академії і в рр. 1757 до 1759 проповідником, потім був ректором казанської семинарії, де і викладав богословие. З Казани 7 червня р. 1772 його переведено до нижегородського печерського манастиря і настановлено ректором нижегор. семинарії; про його літер. праці див. у Филарета, Обзоръ (вид. 3-е, 351). Далї № 64, в збірнику граматичних статей XVII в., слїдом за переказом Храбра о писменех і Алфавитом, статя „о метрѣ и ритмѣ", що починаєть ся словами: „пересторога хотячимъ вѣршѣ складати"... Потім „Грамматика словенска составлена Лаврентіемъ Зізаніемъ" — відома праця вилеиського дідаскала. В сївському збірнику № 69, написаному р. 1800—1812, звертають на себе увагу старі записи пісень та вірші українською мовою — вірша, виголошена чорноморськими козаками кн. Потьомкину в запису р. 1800, пісня на новий 1805 рік „пану и батьку" кн. А. Куракину „Гей Орфею небораче" (у п. Євсеєва „небожаче" і в описи і додатках, де сей вірш видруковано цїлком); на жаль, сей старий текст очевидячки не визначаєть ся справностію нї в рукописи, нї в виданнї. № 80, Риторика, якій навчали в Київомогилянському колеґіумі р. 1731, „рукопись на латинскомъ и частію южнорусскомъ языкѣ". Серед риторичних трактатів 71 та 72 стор. вставлено намальовану фарбами мініятюру „съ изображеніями лицъ, стоявшихъ во главѣ Кіевской Акад. въ 1733 г., въ святительскихъ облаченіяхъ, съ митрами, а также съ нимбами (sic!) вокругъ головы — Сильвестра Кулябки, S. Nicephori u S. Basilii Ostrogradsky". № 102, „Ковчежецъ медіцынскій, содержащъ медікаменты выборнѣйшіе", написаний в Москві р. 1728 — переклав „съ латынскаго на рускій діалектъ малоросіянинъ Іванъ Максимовичъ".

Всї згадані рукописи належать семинарії. В церковно-археольоґічному музеї є підручник по богословию латинською мовою № 2, „Theologia.. in collegio Kijovomohilano dictata" р. 1725. В збірнику № 11, XVIII в. — „Зерцало Богословія" Кирилла Транквилліона Ставровецкого (в семин. рук. № 76 — одна глава з Зерцала) та виписка з „Месії Правдивого", Ґалятовського.

З рукописів, що мають загально лїтературну вартість, назвемо семин. № 79 та муз. № 28 з фацеціями двох ріжних редакцій, прозаїчної та віршованої; повість про Брунсвіка, про ц. Аггея та ин. романїчні твори в копіях XVIII в. Стрічають ся і заборонені книги — Єрусалимскій свитокъ, Хожденіе Богородицы по мукамъ, Зосимы къ Рахманамъ, уривок з Видѣнія ап. Павла. *В. Перетц.*

Описаніе рукописнаго отдѣленія Виленской Публичной Библіотеки, вып. V, Вильна, 1906, с. XXII+35+137.

Як і попередні випуски сього видання, і сей пятий поділяєть ся на дві частини: в першій описано 125 перґаментових грамот (загального реєстру № 502—626) і 263 рукописних збірників (саля І, шафа 4), в другій подано в цілости 44 грамоти з рр. 1473—1689, замітки Михайла Бобровского з подорожі його до Австрії та Італії в рр. 1817—1820, нарешті докладний опис 127 збірників на польській та латинській мові, деяких з зазначенем зміста по сторінкам (зміст найчастійше богословський та історичний). Між вповні надрукованими грамотами зазначимо 5 актів продажі людей з землями їх з р. 1521—1530, цікаве деякими подробицями надане Гедройтському костьолу 3 корчом з 1528 р., фундушовий запис виленській катедрі з 1507 р. (с гдрьским вѣликаго князя Александра дозволенем змуровал придел), нарешті устави цехів — виленських з р. 1579 і 1689, та одного гродненського з р. 1674. З описи рукописних збірників занотуємо віршу на Різдво по українськи з деякими незначними білоруськими прикметами (зб. № 13), згадку про pacta kozackie, виписані в зб. № 127, згадку про замітки з історії деяких бернардинських монастирів на Україні та Галичині (зб. № 60), згадку про казаня на жмудській мові (зб. № 52) і польські сатиричні вірші на політичні теми (нпр. зб. № 69, 104 і т. к.).

Ол. Грушевський.

Отчетъ Московскаго Публичнаго и Румянцевскаго Музеевъ за 1904 годъ, Москва, 1905, с. 184, за 1905 годъ, Москва 1906 г., с. 115.

Отчетъ Историческаго Музея имени имп. Александра III въ Москвѣ за 1905 годъ, Москва, с. 41.

З спеціяльних оглядів описано: в справозданнях Румянцевського музея бібліотеку проф. Н. С. Тихонравова (р. 1904) і так звану „Комнату людей 40-хъ годовъ“ (матеріяли до біоґрафії Герцена та його гуртка — р. 1905), в справозданню музея імп. Александра III збірку П. И. Щукина, подаровану збирачем сьому музею. В описах прибутків рукописного відділу Румянцевського музея згадаємо хроноґраф XVII в., докладно описаний по окремим статям (№ 3358); „лѣчебникъ“ XVII в., де є перекладений з польської мови трактат по лікарству (№ 3365); збірник апокріфічного змісту XVII в. (№ 3393), хоч спеціяльно для нас цікавого тут нема. Між старими друками згадаємо Євангеліє учительное К. Транквиліона. Спеціяльно українських етноґрафічних колекций в Румянцевський музей не поступало, подаровано лише поодинокі річи: дещо з одіжи (1804, с. 124, 132), моделї будинків (138), взірці вишивок

(138), дрібні побутові річи (136), бандура та ліра (від проф. Сперанского, 1905, с. 66).

Між новими прибутками Музея імп. Александра III згадаємо деякі археольоґічні знахідки з України (с. 11—13), передані в сей музей з Моск. Археол. товариства та з Археол. комісії, гетманську булаву XVII ст. (с. 28), образи з Вишневецького замку (с. 29), нарешті з річей змісту реліґійного занотуємо ікону пр. Ніфонта з написом: „проклять всякъ, иже кто оставить церковь божію і послѣдуетъ русаліи“ (с. 19). *Ол. Грушевський.*

Книги, статї й часописи обговорені в сїм томі:

Огляд часописей за 1906 р.: Літературно-Науковий Вістник
Нова Громада
Вільна Україна
Зоря
Сьвіт
Економіст
Промінь
Учитель
Католицкий Всхід
Громадська Думка
Рада
Діло
Руслан
Буковина.

J. Steyrer — Der Ursprung und das Wachstum der Sprache indogermanischer Europäer, 1905.

F. Westberg — Zur Topographie des Herodot.

H. Günter — Legenden-Studien, 1906.

M. Ясинскій — „Село“ и „вервь“ Русской Правды, 1906.

M. Gumplowicz — Borys Kolomanowicz, królewicz węgierski, 1906.

A. Prochaska — Urywki z dziejów XIV wieku, 1904.

A. Prochaska — Unie Kalmarska i Jagiellońska, 1904.

Akta grodzkie i ziemskie z czasów rzeczypospolitej polskiej, 1903.

Acta Tomiciana, 1906.

N. Jorga — Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen, 1905.

M. Кордуба — Ілюстрована істория Буковини, 1906.

F. Giedroyć — „Casus notabilis“, 1905.

Н. Сумцовъ — О литературныхъ правахъ южнорусскихъ писателей XVIII ст., 1906.

І. Карбулицкий — Розвій народного шкільництва на Буковині, 1907.

А. Грушевскій — М. А. Максимовичъ, 1906.

J. Helfert — Geschichte der oesterreichischen Revolution im Zusammenhange mit-der mitteleuropäischen Bewegung der Jahre 1848 1849, 1907.

Б. Дѣдицкій — Своежитьевыи записки. Ч. I, 1907.

M. Holzmann u. H. Bohatta — Deutsches Anonymen Lexikon 1501—1850, 1902.

— Deutsches Pseudonymen-Lexikon, 1906.

E. Grisebach — Weltlitteratur-Katalog, mit litterarischen und bibliographischen Anmerkungen, 1905.

Н. Б[ерезинъ] — Русскія книжныя рѣдкости,

И. Евсѣевъ — Описаніе рукописей, хранящихся въ Орловскихъ древнехранилищахъ, 1905.

Описаніе рукописнаго отдѣленія Виленской Публичной Библіотеки, 1906.

Отчетъ Московскаго Публичнаго и Румянцевскаго Музеевъ за 1904 годъ, 1905.

Отчетъ Историческаго Музея имени имп. Александра III въ Москвѣ за 1905 годъ.

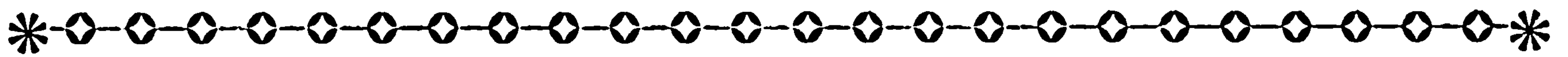

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ Й СУСПІЛЬНОГО ЖИТЯ

в році 1907 виходить в двох виданнях, львівськім і київськім.

Містить белетристику оригінальну й переклади — повісти, оповідання, драми, поезії, статї з української історії, лїтератури, суспільної економії й иньших областей знання; огляди лїтератури, науки й суспільно-полїтичного житя; критику й бібліоґрафію.

За редакцію львівську відповідає **Володимир Гнатюк.**

Редакція й адмінїстрація у Львові, ул. Чарнецького, ч. 26.

. (Lemberg, Czarnećkyj-str. 26, Anzeiger für Litteratur und Wissenschaft.)

За видannє київське відповідають як видавець **Мих. Грушевський,** як редактор **Фотий Красицький.**

Редакція й адмінїстрація в Київі, ул. Прорізна, ч. 20.

Передплата на виданнє львівське, платна у Львові, виносить:

В Австрії з пересилкою на чверть року: 5 корон (на першу чверть року передплата не приймаєть ся), на пів року 10 кор., на цїлий рік 16 кор.

В иньших державах по обчисленню пересилки.

Річна передплата може бути оплачена в трьох ратах: 3 січня н. ст. 6 кор., 3 квітня н. ст. 6 кор., 3 серпня н. ст. 4 кор.

Нові передплатники на 1899—1906 р. дістають усї книжки, почавши від 1-ої за цїну 16 кор. 1-ого річника (1898) перші чотири книжки вичерпані, за цїну 12 корон (6 руб.) можна дістати кн. 5—12, з додатком початків статей; що їх продовження містять ся в сих книжках.

Поодинокі книжки коштують 2 кор.

З двох перших здекомплетованих річників продають ся поодинокі книжки по 40 сот.

Книжки висилають ся раз на місяць; хто надсилає передплату по виходї книжки, дістає належні книжки при найблизшій розсилцї.

На зміну адреси треба присилати 50 сотиків.

ПОЧИНАЮЧИ З 1907 Р., БУДЕ ВИДАВАТИ СЯ У КИЇВІ ЖУРНАЛ

„УКРАЇНА“

Замість „КІЕВСКОЙ СТАРИНЫ“.

Журнал цей буде складатись з двох частин, які будуть входити у кожну щомісячну книжку: 1) **наукова**, де знайдуть собі місце статї, присьвячені розділам історичним, лїтературним, етноґрафічним, економічним і соціяльним. 2) **лїтературно-публїцистична**, яка буде давати, крім української белєтристики, статї про сучасні питання, особливо-ж про ті, що мають звязок з життєм України. Статї друкувати-муть ся переважно на українській мові. Журнал буде виходити що місяця книжками аркушів в 10—12. Передплата на рік з **доставкою 7 карб.**, а без **доставки 6 карб.**, за **границю 9 карб.** Адреса редакції: **Київ, Троицк. площ. Народний Дом.**

В 1907 р. редакція „Україна“ буде видавати „Словарь українського язика“, зібраний редакцією журнала „Кіевская Старина“. Сей „Словарь“ під редакцією Б. Грінченка, заслужив 2-у Костомаровську премію від Російської Академії Наук. Весь „Словарь“ буде уміщатись на 150 друкованих аркушах середнього октава. Поділений він буде на 4 томи. **Цїна за всї томи 7 карб.,** а для передплатників журнала „Україна“ 5 карб., коли гроші сї будуть вислані разом з передплатою на журнал. Кожний том висилати-меть ся передплатникам зараз після виходу його з друку. Перший том вийде в місяці марті 1907 р. — Редактор-видавець **В. Науменко.**

Publicationen

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Czarnecki-Gasse 26.

Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, redigiert von Prof. Michael Hruševškyj, bis jetzt erschienen Bde I—LXXV (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Litteraturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 Kr., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publicationen der Sectionen und Commissionen der Ševčenko Gesellschaft:

A. **Die historisch-philosophische Section** publizierte bis jetzt:

1. Neue Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filozofičnoi sekcyi) B. I—IV u. VI—IX enth. eine Geschichte der Ukraine von Prof. M. Hruševškyj (I. Theil bis Anfang des XI Jahrh., II — bis Mitte des XIII Jahr., III—IV bis zum J. 1340, VI VII bis zum J. 1569, VIII—IX Verfassung und sozialle Verhältnisse im XIV—XVII Jhrh. Preis I, II u. V B. à 4 Kr., III u. IV B. 5 Kr., VI u. VII B. 4·50, VIII u. IX B. 4·50. Bd. V. enthält Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. Preis 2 Kr.
2. **Historische Bibliothek**, bis jetzt erschienen B. I—XXIV.
3. **Ukrainisch-ruthenisches Archiv** I Band: Die Handschriften des Musäums des Narodnyj Dom in Lemberg — 3 Kr. II Band: Materialen zur Geschichte des Bauerntums und der Oekonomik Galiziens im XVIII—XIX Jhdt. — 4 Kr.
4. **Juridische Zeitschrift**, bis jetzt X Bde, à 2 Kr.
5. **Juridische und ökonomische Zeitschrift**, bis jetzt IX Bde à 3 Kr.
6. **Juridische Bibliothek**, bis jetzt III B. à 2 u. 3 Kr.

B. **Die philologische Section** publizierte bis jetzt 9 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoi sekcyj), enthaltend: Bd. I. und IV. eine Biographie des ukrainischen Dichters Taras Ševčenko, von A. Koniskyj, Preis à 3 Kr. Bd. II. u. III. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde und Literatur, von Michael Dragomanov (erster Theil). Preis à 4 Kr. Bd. V. Die Mundart der Lemken, von I. Verchratškyj, 6 Kr. B. VI. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde von M. Dykariv. Preis 4 Kr. Bd. VII. Abhandlungen aus der ukrainischen Volkskunde und Literatur von Michael Dragomanov (Zweiter Theil). Preis 5 Kr. Bd. VIII—IX, Die Korrespondenz d. J. Holowaćkyj, Preis 7 Kr.

Ukrainische Bibliothek, Bd. I—III. Sämmtliche Werke von J. v. Fed'kovyč, Bd. I. Gedichte, Preis 6 Kr., B. II. Erzählungen, Preis 4 Kr., Bd. III. Dramatische Werke 1A Theil, Preis 3 Kr., 2 Theil, Preis 3 Kr.

C. **Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medicinische Section** publizirte bis jetzt 11 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk). Die beiden ersten Bände kosten à 3 Kr., Bd. III—VIII erschienen jeder in zwei Abtheilungen, jede unter einer besonderen Redaction; die mathematisch-naturwissenschaftliche red. von Iv. Verchratškyj und Vlad. Levickyj, die medizinische red. von Dr. E. Ozarkevyč. Preis jeder Abtheilung 2 Kr. Bände IX—XI à 5 Kr.

D. **Die Archaeographische Commission** publizierte bis jetzt folgende Werke:

1. **Quellen zur Geschichte der Ukraine**, Bd. I (Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66); Bd. II (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565); Bd. III (Lustrationen de königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564—5); Bd. IV u. V (Galizische Akten aus den J. 1648—1659). Bd. VII (Lustration vom J. 1570). Jeder Bd. kostet 4 Kronen, III Bd. 5 Kr.
2. **Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur**. Bd. I. Alttestamentliche Apokryphen; Bd. II. Neutestamentliche Apokryphen A. Evan-

gelienkreis. Bd III. B. Apokryphe Apostelgeschichten. Bd. IV, Eschatologische Apokryphen, IV. B. V, Denkmäler der religiösen Polemik aus dem XVI—XVII Jh. Bdtd. I u V. Preis 4 Kr., Bd. II u. III à 5 Kronen.

3. Kotljarevskyj, Die travestierte Aeneïs, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798, Preis 60 Heller.

E. Die Ethnographische Commission publiziert:

1. Das Ethnographische Sammelwerk (Etnografičnyj Zbirnyk); bis jetzt erschienen 19 Bände. Preis Bd. I—IV u. VII—X u. XII—XIII à 3 Kronen, Bd. V—VI u. XVII à 4 Kr. Bd. XVI u. XXI à 6 Kr. Bd. XVII—XVIII à 3 Kr.

2. Materialen zur ukrainischen Ethnologie. Bd. I, Preis 8 Kr. (Enthält Abhandlungen über neueste archäologische Funde, uber die Lebens- und Arbeitsweise der ukr. Fischer in der Dobrudža, der galizischen Kürschner usw., sowie auch eine Abhandlung über die farbigen Ostereier, ihre Herstellung und Ornamentik. mit 13 chromolithographischen Tafeln und zahlreichen Illustrationen im Text). Bd. II, 4 Kr. Die Huzulen, Land, Leute, Lebensweise, Industrie. Sitte und Brauch, religiöse Vorstellungen usw., mit über 300 Illustrationen, Bd. III, 4 Kr. (Neue archäologische Funde, Volkskalender, Aus der galiz. Volksindustrie, Hochzeitslieder und Gebräuche a. d. Gouv. Černyhiv, Die Corporationen der Dorfjugend in der Ukraine, Bd. IV, 4 Kr. Die Huzulen (zweiter Theil), Bd. V, 6 Kr. Die Huzulen (dritter Theil). Bd. VII. Die Huzulen (vierter Theil) 6 Kr. Bd. VIII. Das Kind in der ukr. Volkskunde, 4 Kr.

Chronik der Gesellschaft, enthält die Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft, Sectionen und Commissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1—28 ukrainisch und deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlung der Ševčenko-Gesellschaft in Lemberg, Theaterstr. 1, vorrätig.